

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ'DA ERZİNCAN'IN TARİHİ COĞRAFYASI

Yüksek Lisans Tezi

SAFİYE SAMANCI

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN

Erzincan 2018

TEZ BİLDİRİMİ

“Ortaçağ’da Erzincan’ın Tarihi Coğrafyası ” isimli Yüksek Lisans tezimin tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

SAFİYE SAMANCI

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu alışma, **Tarih** Anabilim Dalında jürimiz tarafından **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN

İmza:

Jüri : Prof. Dr. Erol KÜRKCÜOĞLU

İmza:

Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŐCI

İmza:

ORTAÇAĞ'DA ERZİNCAN'IN TARİHİ COĞRAFYASI

SAFİYE SAMANCI

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Ağustos
2018

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi. Kader Altın

ÖZET

Erzincan ilk çağdan beri önemli bir yerleşim yeri olmuştur ve birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Erzincan'ın coğrafi konumu burasını yaşanır ve yurt tutulur bir merkez yapmakla birlikte, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar olan geçiş güzergâhları üzerinde bulunması Erzincan'ı Anadolu için ayrıca önemli merkez kılmıştır. Erzincan ve çevresi birçok olayın da gerçekleştiği bir bölge olmuştur. Bu sebeple Erzincan Anadolu Tarihi açısından önem arz etmektedir. Bölge XI. Asırda Türklerin eline geçtikten sonra kısa süreliğine Moğol hâkimiyeti kurulsa bile daha sonra hep yine Türklerin eline geçerek Türk egemenliğinde kalmayı devam ettirmiştir.

Bu çalışmada Erzincan'ın tarihi coğrafyası hakkında bilgi vererek coğrafyanın bir bölgenin tarihini nasıl etkilediğini ve nasıl bir katkı da bulunduğunu aktarmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Erzincan, Tarihi Coğrafya, Mengücekliler, Selçuklular, Ticaret Hayatı.

HISTORICAL GEOGRAPHY OF ERZİNCAN İN THE MİDDLE AGES

SAFİYE SAMANCI

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute Of Social Sciences, Department Of
History, Master Thesis, August 2018**

Thesis Supervisor: Assist. Prof. Kader Altın

ABSTRACT

Erzincan has been an important settlement since the early ages and has hosted many civilizations. The geographical location of the Erzincan is experienced here, and besides making it a homeland, Erzincan is also an important center for Anatolia to find its way from Central Asia to Anatolia. Erzincan and its environs has been a region where many events take place. Therefore, Erzincan is important for the history of Anatolia. Even if Mongol domination was established for a short period after the Turks in 11th century, it always remained in Turkish sovereignty.

In this study, we tried to convey how geography affects the history of a region and how it contributes by giving information about the historical geography of Erzincan.

Key Words: Erzincan, Historical Geography, Menguceks, Seljuks, Commercial life.

ÖN SÖZ

Tarihî her olayın meydana geldiği coğrafi bir mekân vardır. Coğrafi mekânlar uygarlıkların gelişip, yayılmasını ve bir tarihi zaman içerisinde yok olmasının zeminini hazırlar. Coğrafi mekânlar tarihi olayların seyrini değiştiren olumlu ya da olumsuz katkılarda bulunurlar.

Türkiye'de oldukça yeni olan tarihi coğrafya çalışmaları daha önceleri birçok yabancı yazar tarafından çalışılmıştır. Anadolu'nun tarihî coğrafyasını çalışan yabancı yazarlar Anadolu hakkında ciddi şekilde önemli bilgiler aktarmışlardır. Daha sonraları Türk yazarlardan Tuncer Baykara 1987'de "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş" adlı eseri ile önemli bir kaynak yayınlamıştır. Bunun dışında Yusuf Ziya Yörüken'in "Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler", Ramazan Şeşen'in "İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri" adlı eserleri ile Anadolu tarihi coğrafyası aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bunlar dışında son yıllarda Yüksek Lisans ve Doktora tezleri ile de Anadolu şehirleri ayrı ayrı tarihi coğrafya açısından aydınlatılmaya başlanmıştır.

Erzincan tarihî coğrafyasını konu alan bu çalışmamızla bizlerde Anadolu'nun tarihi coğrafyasından küçük bir kısmını kapsamlı bir şekilde ele almaya çalıştık.

Çalışmamızda Erzincan'ın tarihî coğrafyasını ele alırken faydalandığımız kaynakları çalışmamızın ilk bölümüyle ortaya koyup, Erzincan'ın tarihî coğrafyasını anlatmaya çalıştık. Erzincan'ın adını, kuruluşunu, iklim ve bitki örtüsünü, ekonomik faaliyetlerini, üretilen ve ihraç ettiği ürünleri, farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmasını ve her uygarlıkta ki kültürel ve sosyal yapısını incelemeye çalıştık.

Bu çalışmada Erzincan'ın tarih boyunca sürekli el değiştirmiş olduğunu, bu

şehrin her bir devirde; siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yapısını ele alarak bu bölgenin şahit olduğu önemli olayları, savaşları, felaketleri derleyerek ortaya çıkarmaya çalıştık.

Bu çalışmayı hazırlarken, maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen ve engin bilgisiyle bana destek olan saygıdeğer hocam ve danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Kader Altın'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bu yolu beraber kat etmeye çalıştığım; Nazan Aydoğdu ve Sibel Cabri'ye, beni sürekli destekleyen Erol Samancı'ya müteşekkirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖN SÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHİ COĞRAFYA

1.1. Erzincan'ın Tarihî Coğrafyası	4
1.1.1. Erzincan'ın Tarihî Coğrafyasının Ulaşım ve Ticaretteki Önemi.....	6
1.1.2. Erzincan Adının Kökeni ve Anlamı	9

İKİNCİ BÖLÜM

TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDE ERZİNCAN

2.1. Tarih Öncesi Dönemlerde Erzincan	12
2.1.1. Hurriler ve Hititler Döneminde Erzincan	13

2.1.2. Hayaşa / Azzi Krallığı Döneminde Erzincan	15
2.1.3. Urartular Dönemi Erzincan.....	15
2.1.4. Med ve Persler Döneminde Erzincan	17
2.1.5. Helen ve Romalılar Döneminde Erzincan	18
2.1.6. Bizans ve Sasaniler Döneminde Erzincan	19

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK – İSLAM HÂKİMİYETİ DÖNEMİNDE ERZİNCAN

3.1. İslami Dönemde Erzincan	21
3.2. Türklerin Anadolu'ya Akını Sırasında Erzincan	23

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU'NUN TÜRKLEŞMESİ VE MENGÜCEKOĞULLARI

4.1. Mengücek Beyliğinin Adı Ve Kuruluşu.....	25
4.1.1. Mengücek Gazi	26
4.1.2. İshak Bey	28
4.2. Kemah – Erzincan Mengücekoğulları	29
4.2.1. Fahreddin Behramşah	30
4.2.2. Selçukşah	32
4.2.3. Davutşah	32
4.2.4. Muzafferedin Mehmed.....	34
4.3. Divriği Mengücekoğulları	34
4.3.1. Süleyman Bey	35

4.3.2. Seyfeddin Şahinşah.....	35
4.3.3. II. Süleymanşah	35
4.3.4. Hüsameddin Ahmetşah	35
4.3.5. Melik Müeyyed Salih.....	36

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLULARI VE İLHANLILAR DÖNEMİNDE ERZİNCAN

5.1. Selçukluların Anadolu'ya Gelişi, Kuruluşu Ve Anadolu'nun Türkleşmesi .	38
5.1.1. Malazgirt Zaferi	40
5.2. Türkiye Selçukluları Dönemi	44
5.3. Türkiye Selçukluları Döneminde Erzincan	47
5.4. İlhanlılar Hâkimiyeti Döneminde Erzincan.....	51
5.5. Eratna Hâkimiyeti Döneminde Erzincan.....	54

ALTINCI BÖLÜM

AKKOYUNLU VE KARAKOYUNLU DÖNEMLERİNDE ERZİNCAN

6.1. Otlukbeli Savaşı 1478.....	67
6.2. Akkoyunlu Dönemi Erzincan	71

YEDİNCİ BÖLÜM

ERZİNCAN'A UĞRAYAN SEYYAHLAR

7.1. Wilhelm Von Rubruk Seyahatnamesi.....	77
7.2. Marco Polo Seyahatnamesi	78

7.3. İbni Batuta Seyahatnamesi	79
7.4. Ruy Gonzales De Klavijo Ve Seyahatnamesi.....	80
7.5. Josaphat Barbaro, Anadolu'ya Ve İran'a Seyahati	80
7.6. C. Texier, Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi Ve Arkeolojisi	81
7.7. Feldmareşal Helmuth Von Moltke.....	81
7.8. Caterino Zeno Ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmesi	81
7.9. Kafkas Yollarında Hatıralar Ve Tahassüsler	82
7.10. Ali Cevad, Memaliki Osmaniyenin Tarih Ve Coğrafya Lügati	83
7.11. KÂTİP ÇELEBİ, CİHANNÜMA.....	83
7.12. Par Vital Cuinet, La Turquie D'asie Geographie Administrative .Statistique Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De L'asie- Mineure.....	84
7.13. Evliya Çelebi Seyahatnamesi	83
7.14. Franz Taeschner, Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı	85
7.15. Fred Burnaby, At Sirtında Anadolu	86
7.16. Jean Baptiste Tavernier Seyatnamesi	85
7.17. Willame John Hamilton, Küçük Asya	87
7.18. Seyyahların Gözüyle Erzincan	87
SONUÇ.....	90
BİBLİYOGRAFYA	91

GİRİŞ

“Tarih en basit ifadesiyle ‘geçmişin bilimi’ olarak tarif edilmiştir”, diyen Mübahat Kütükoğlu, tarihi, geçmişte insanlar tarafından meydana getirilen olayları bize ulaştıran¹ bir bilim dalı olarak tarif eder. Daha geniş anlamı ile ise tarih, insanlar tarafından biçimlendirilmiş ya da insan üzerinde etkisini göstermiş, herhangi bir yerde ve zamanda olmuş şeylerini bunlara ilişkin sözlü, yazılı kaynakları ve maddî kültür kalıntılarını analiz – sentez yöntemleri ile eleştiri süzgecinden geçirerek, neden – sonuç ilişkileri içinde kavrayıp, sistematik olarak açıklayan bilimdir.² L. Halkın ise tarihi, “insanların geçmişini inceleyen ve onların sosyal kapsamlı eylemlerinin bir tablosunu takdim eden bir disiplin”³ olarak açıklar. Yine E. Halkın, tarih için, “İnsanlar olarak ve insanlar arasında insanların faaliyetlerini inceler”⁴ demektedir.

Bu tanımlar tarihin değişmeyen üç ana elemanı olduğunu göstermektedir. Bunlar; yer (mekân), zaman ve insan unsurlarıdır. Bu unsurlardan biri olmadığı takdirde, tarihi olayları ilmi bir çerçeveye oturtmak imkânsız hale gelir. Aktarılan olay, tarihî olmaktan çıkarak masal hüviyetine bürünür.⁵

Tüm bu tanımlamalar çerçevesinde bakıldığında tarih, geçmişle bağlantı kurarken, başvurduğu birçok yardımcı bilimlerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bunlardan en önemlilerinden biriside şüphesiz coğrafyadır. Çünkü tarih bir zaman ve mekân içerisin de cereyan ettiği için coğrafya ile doğrudan bağlantılıdır. Mekânın iklim, bitki örtüsü, yeryüzü şekilleri, fiziki yapısı, akarsuları, yer altı ve yer üstü kaynakları gibi özellikleri doğrudan coğrafi faktörler içerisinde yer alır ve bu coğrafi faktörler ise tarihin gelişimine yön verir.

Tarihçi, incelediği toplumla o toplumun içinde bulunduğu mekân arasındaki bağlantıyı hiçbir zaman gözden kaçırmamak mecburiyetindedir. Mekândan

¹Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998, s. 2.

²Yavuz Ercan, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik*, Turhan Kitapevi, Ankara 2010, s. 50.

³Leon – E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, TTK, Ankara 2000, s. 4.

⁴L – E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, s. 33.

⁵Ekrem Memiş, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1990, s. 7.

soyutlanmış bir toplum düşünülemediği gibi böyle bir tarih yazılması da düşünülemez.⁶ Bütün tarihi olaylar coğrafi bir mekân içinde geçerler. Mekânın tasviri, olayların değerlendirilmesi açısından çok önemlidir ki bunu da coğrafya yapar. Coğrafi şartlar, tarihe şekil verir ve onun gelişmesine yardım eder.⁷ Coğrafi çevre tarihin akış ve gelişmesinde her zaman çok etkili olmuştur.⁸

Coğrafyanın tanımına bakıldığında ise, insan, mekân ve zaman elemanlarını birbirini ile ilişkilendiren, bu elemanlar ile ilgili tanımlama ve açıklamalar yapan, aralarındaki gelişmeleri, sebep sonuç ilişkilerini de kurarak değerlendirilmelerin yapılmasına imkân veren, çözüm önerileri sunma imkânına sahip uygulamalı bir bilim dalıdır.⁹ “*Yer Bilimi*” demek olan coğrafya, dünyanın doğal, beşeri ve ekonomik durumundan da bahseder.¹⁰

İnsan topluluklarının dünya üzerinde işgal ettikleri bölgelere coğrafi mekân denir. Bu mekân tarihi gelişim süreci içinde toplulukların hayatı için şarttır ve maddî şartlara bağlı olarak da birtakım görevler ifa eder.¹¹ Coğrafya mekân ve insan bağlantısının tarihsel olarak algılanabilmesini kolaylaştıran ve bu bağlamda tarihin değişmeyen unsurlarından olan mekânın coğrafya ile bir bütün olduğunu anlaşılır kılan bir gerçektir. Çünkü mekân bir coğrafi yapı içerisinde tarihin yaşanmasını, gelişmesini ve değişmesini sağlayan en büyük etkenlerdendir. Coğrafya tarihin açıklanmasında en önemli unsurlardan biridir nitekim coğrafyasız tarih ilim değil hikâyeye olurdu.¹² Bu sebepten ötürü coğrafya, tarihi olayları anlamamızı daha iyi anlamamızı sağlamasının yanı sıra anlatılan konuya ilmi bir boyutta kazandırması açısından da önem arz etmektedir.

Milletlerin ve devletlerin hatta kültürlerin meydana gelmesinde etki

⁶Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, s. 4.

⁷Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, s. 11.

⁸İsmail Özçelik, *Tarih Metodolojisi*, Gazi Kitapevi, Ankara 2014, s. 73.

⁹Hüseyin Turoğlu, “Coğrafya ve Coğrafya Eğitimi”, *Coğrafya Kurultayı Bildiriler Kitabı*, Türk Coğrafya Kurumu, 2002, s. 52.

¹⁰Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Çizgi Yayınları, Konya 2005, s. 9.

¹¹Adnan Eskikurt, “Tarih Coğrafya Çalışmalarının Metodoloji Konusunda Genel Bir Değerlendirme” *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 11, İstanbul 2005, s. 44.

¹²Memiş, *Tarih Metodolojisi*, s. 9.

imkânlarını açıklayan ve böylece tarihi olayların anlaşılmasına yarayan metotlu coğrafya bilgisine Tarihi Coğrafya denir.¹³ Tarihî Coğrafya, doğal coğrafya ve insan coğrafyası araştırmalarında kullanılan yöntemlerden yararlanarak, geçmişte belli bir zaman ya da dönemde bir bölgenin, bir ülkenin coğrafyasının ya da bir yer ya da bölgede bir zaman dilimi boyunca oluşan coğrafi değişimin incelenmesi ve araştırılmasıdır.¹⁴

Tarihî coğrafyacı temelde tarih dönemlerinde yeryüzünde herhangi bir bölgenin coğrafi özelliklerinin araştırılması ve tasvirini konu edinir ve bu amaçla da yeryüzü üzerinde insan topluluklarının dağılımı ve kurdukları devletlerin coğrafi durumlarını (mekân özelliklerinin, devletlerin kuruluş ve gelişme süreçlerindeki etkileri ile demografik, iktisadî ve sosyal yönlerden beşeri ortamı tayin esasları vb.) araştırır ve inceler.¹⁵

Arkeoloji, sanat tarihi ve coğrafya araştırmalarında birinci derecede önemi haiz olan saha araştırmalarının, tarihin bazı branşlarında da ihmal edilmemesi gerekir. Bu tür araştırmalar için ilk akla gelen eski çağ olmakla birlikte tarihi coğrafya ve maddi kültür tarihi bakımından da saha araştırmasının önemi çok büyüktür.¹⁶

¹³Eskikurt, “Tarihî Coğrafya Çalışmalarının Metodoloji Konusunda Genel Bir Değerlendirme” *Marmara Coğrafya Dergisi* s. 45.

¹⁴Emrullah Güney, *Trakya'nın, Anadolu Tarihi Coğrafya Bölgeleri ve Antik Kentleri*, Edge Akademi, Ankara 2013, s. 19.

¹⁵Mesut Elibüyük, “Coğrafya'nın Önemi, Tanımı ve Sınıflandırılması” *Türk Kültürü Araştırmaları* (Talip Yücel'e Armağan 1-2), 1995, s. 122.

¹⁶Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, s. 75.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHİ COĞRAFYA

1.1. Erzincan'ın Tarihi Coğrafyası

Doğu Anadolu Bölgesinin coğrafi sınırları, güneyde Maraş civarında Güneydoğu Torosları Kavisinin dış etekleri, batıda Kızılırmak ile Fırat arasındaki su bölümü çizgisi, kuzeyde Karadeniz Dağlarının güney eteklerini takip ederek Bayburt Ovasını içine aldıktan sonra güneye dönen bir çizgi teşkil eder.¹⁷

Coğrafi konum itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi güneyde Mezopotamya, doğuda İran, kuzeydoğuda Kafkasya ve batıda Orta Anadolu Bozkırları arasında bir orta bölge teşkil eder.¹⁸ Doğu Anadolu Bölgesi Anadolu'nun en yüksek bölgesi olması hasebiyle diğer bölgelerden ayrılarak “yüksek ülke”¹⁹ unvanına sahip olmuştur.

Anadolu'nun en yüksek bölgesini teşkil eden Doğu Anadolu'da Güneydoğu Torosları denilen dağlarla Kuzey Anadolu'nun iç sıra dağları burada birbirine mülaki olurlar, hatta düğümlenirler. Bu dağların başlıcaları Erzincan güneyindeki Munzur Dağı (3500 m) ile Erzincan'ın kuzeydoğusundaki Keşişdağ (3532 m) ve Erzurum güneyindeki Palandöken Dağları ve doğuya doğru gittikçe yükselerek uzanan ve Türk – İran hududunu ayıran Ağrı Dağlarıdır (5165 m).²⁰

Erzincan ili ise Türkiye'nin doğu kısmında, Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde ve bölgenin Yukarı Fırat Bölümünde yer alır. Fırat (Karasu) nehrinin yukarı havzasında, kendisiyle aynı adı taşıyan ovanın ortasında yer alır.²¹ Erzincan doğuda Erzurum, güneyde Tunceli, güneydoğuda Bingöl, güneybatıda Elazığ, Malatya, batıda Sivas, kuzeybatıda Giresun, kuzeyde Gümüşhane ve Bayburt illeri ile çevrelenmiştir.²²

¹⁷ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, TTK, Ankara 1984, s. 1.

¹⁸ Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, s. 7.

¹⁹ Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, s. 1.

²⁰ Füzuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara 1987, s. 3.

²¹ İsmet Miroğlu, “Erzincan” *İA*, c. 11, İstanbul 1995, s. 318.

²² Ersal Yavi, *Doğu Anadolu ve Erzincan*, s. 234.

Erzincan Ovası, denizden ortalama 1200 m. yüksekliğinde, yaklaşık 500 km² büyüklüğü ile verimli bir ovadır. Kuzeyinde ve güneyinde uzanan yüksek dağlar arasında doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır.

Erzincan'ın yeryüzü şekillerine bakıldığında; ilin güney sınırlarının oluşumu Munzur Silsilesi taritler veya Karasu, Aras Dağlarının batı uzantısı ile ilin kuzey sınırı boyunca uzanan Keşiş Dağları sırası ve bu iki antiklinal eksenini (dağ sıraları) arasında yer alan Karasu Vadisi boyunca uzanan iki ova ve boğazlar²³ görülmektedir.

Erzincan ve çevresi, Doğu Anadolu'nun kuzeybatısında yer alır. Yukarı Fırat Havzası olarak adlandırılan alanın 38 16' – 40 45' Doğu boylamı ve 39 02' – 40 05' Kuzey enlemleri arasında bulunur.²⁴ Bu saha kuzeyde Kelkit Vadisi ve ona paralel olarak doğu – batı doğrultusunda uzanan Çimen, Pulur, Keşiş, Otlukbeli ve Çoşan Dağları; güneyde Ayran, Munzur, Mercan Dağları ve bu dağların güney kesimleri; batıda Kızıldağ, Çengelli Göl ve Harmancık Dağları; kuzeybatıda Şebinkarahisar'a kadar uzanan alanlar, doğuda ise Maryam Dağları, Kop Dağları, Dumanlı Dağlar, Çat Düzlüğü ve Bingöl Dağlarıyla çevrilidir.²⁵

Jeolojik geliş ve litolojik karakterleri itibariyle birbirinden farklı iki yapının da 3500 metreye varan zirvelerinden 1200 – 1500 metrelere kadar inen sayısız derelerle yarılmış durumu dikkat çekmektedir. Erzincan Ovasının kenarlarında yer alan faylar nedeniyle oviden itibaren kısa bir tepeden sonra dağ zirvelerine ulaşılmaktadır. Erzincan Ovası, bu durumu ile Türkiye'nin diğer tektonik menşeli ovalarından ayrılmaktadır.²⁶

11.903. km²lik il alanının, ancak 1.050 km²si tam anlamıyla ova düzlüklerinden oluşmuştur. 550 km²si Erzincan Ovası, 250 km² si Tercan Ovasıdır. Ovalar haricindeki alanlar büyük ölçüde, yükseklikleri 3000 metreyi aşan dağlık ve 2000 metreyi bulan tepeliklerden ibarettir. Erzincan'da yer alan en önemli zirveler ise şunlardır: Köhne

²³ Erzincan'90, *Her Yönüyle Erzincan 1990 İl Yıllığı*, Erzincan 1990, s. 7.

²⁴ Tahir Erdoğan Şahin, *Hayaşa Bölgesi Tarihi I.*, Berkant Yayınları, Ankara 2014, s. 1

²⁵ Şahin, *Hayaşa Bölgesi Tarihi I.*, Berkant Yayınları, s. 1

²⁶ Erzincan'90, *Her Yönüyle Erzincan 1990 İl Yıllığı* s. 7.

Dağı 3045 m, Sipikör Dağı 2666 m, Munzur sıralarında Ziyaret Tepesi 3147 m, Biçare Tepesi 3288 m, Mihrap Tepesi 3113 m, Kazankaya Dağı 2531 m, Ergan Dağı 3256m, Akbaba Tepesi 3447 m, Dumanlı Dağı 2618 m, Hel Dağı 3195 m, Çoşan Dağı 3076 m, Mayram Dağı 2669 metredir.²⁷

Erzincan, kendi adıyla anılan ova bir fay hattı üzerinde bulunması sebebiyle yakın zamanlarda olduğu gibi, eski çağlarda da yer yer depremlere maruz kalmış bir kenttir.²⁸

Erzincan, tarih öncesi devirlerden beri doğu – batı ve güney, güney – batı güzergahları üzerinde bir mevkiye sahiptir. Gerek yerli ve gerekse yabancı arkeologların yeteri kadar araştırma yaptıkları Boğazköy, Alishar ve Alaca’sıyla mühim bir mevki kazanan Orta Kızılırmak’la Aşağı Kızılırmak’ın doğuya olan bağlantısının İmraniye – Refahiye – Erzincan üzerinden de sağlanmış oluşu ve yine Kangal, Köseadağ ve Kelkit’le Kuzey Anadolu bağlantısı olan batı yol düğümünü sınırları içine alması, Erzincan ve yöresinin tarihi önemini arttırmıştır.²⁹

1.1.1. Erzincan’ın Tarihî Coğrafyasının Ulaşım ve Ticaretteki Önemi

Günümüz dünyasında kalkınmışlığın önemli göstergelerinden biri olan yollar, tarihin her döneminde gerek ekonomik gerek sosyal ve gerekse askerî bakımdan hep önemli olmuştur. Yolcu taşımacılığının yanında, orduların bir yerden başka bir yere sevki, merkezle idarî birimler arasındaki her türden iletişimin temini ve nihayet kervanlarla ticarî emtianın nakli keyfiyeti, en eski dönemlerden günümüze kadar devletler için hayati bir önem taşımaktadır.³⁰

Kuzey’den gelen Fırat’ın doğusunda, yükseklik genellikle batıdan doğuya doğru artar ve dağ silsilesi kapalı bir manzara arz eder. Doğudan batıya doğru ulaşım, kuzeyden güneye oranla daha kolaydır. Sadece iki doğal doğu – batı rotası, Doğu

²⁷ Erzincan’90, *Her Yönüyle Erzincan 1990 İl Yıllığı* s. 7.

²⁸ Yavı, *Doğu Anadolu ve Erzincan*, s. 235.

²⁹ Şahin, *Hayaşa Bölgesi Tarihi I.*, Berkant Yayınları, s. 12.

³⁰ Abdulkadir Gül, “Osmanlılar Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme”, *History Studies*, S.3, 2011, s. 114.

Anadolu'dan geçer. Bunlardan biri kuzeyde Karaköse (Ağrı) yoluyla Doğu Beyazıt – Erzurum – Erzincan hattından, bir dağ silsilesi üzerinden Suşehri daha sonra da Sivas'a ve buradaki merkez platoya ulaşır. Diğer rota ise Katır Geçidi yolu ile Muş Ovası'na sonra da Murat Vadisi yoluyla Fırat'ı geçerek Malatya'ya doğru gelir.³¹

Urmiye Gölü'nün sonunda, kuzey yönünden Van'a ve oradan Van Gölü çevresinden Doğu Anadolu kültürü, Transkafkasya'dan Malatya - Elâzığ yöresine, Bayburt'tan Suriye - Filistin topraklarına ve Kuzeybatı İran'a kadar yayılmıştır. Coğrafi anlamda bakıldığında, Yukarı Ülke (Erzincan) bu büyük alanın merkezine yakın bir yerde durmakta ve bu kültürün dağıldığı bölgeler arasında ilişki kurmaya uygun fiziki koşulları barındırmaktadır. Yukarı Ülke, doğu ile bağları yanı sıra batısındaki Orta Anadolu ile de aynı ölçüde ilişkilidir.³²

Doğu Anadolu Bölgesinin kuzeybatısında Yukarı Fırat Bölümünde yer alan Erzincan, çeşitli doğal ve beşerî ortam özellikleri ile bölgenin diğer kesimlerinden ayrılır. Kuzeyinde Giresun, Gümüşhane, Bayburt; doğusunda Erzurum, güneyinde Bingöl, Tunceli, güneybatısında Elâzığ ve Malatya; batısında ise Sivas illeri bulunur. Karadeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri birbirine yakınlaşması dolayısıyla bölgesel bir geçiş sahası durumunda olmanın yanında Erzincan'ın ilk tarihî devirlerinden beri kuzey-güney ve doğu-batı yönlü ulaşım güzergâhlarının da kesiştiği bir konuma sahiptir.³³

Erzincan ilkçağdan itibaren ticari önemi mühim olan bir kentti. Urartular döneminde Altintepe'de ekonomik ve askerî açıdan öneme haiz olan kaleler kurulmuştu. Altintepe'de kurulan bu kale hem Kafkasya hem de Kuzeybatı İran'dan gelerek Orta Anadolu içlerine kadar açılan tarihi ve ticari yolları denetimi altına alınmasını sağlıyordu.

³¹ Savaş Eğilmez, *Erzurum, Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yay. Erzurum 2014, s. 27.

³² Şahin, *Hayaşa Bölgesi Tarihi I.*, Berkant Yayınları, s. 16.

³³ Gül, "Osmanlılar Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme", s. 114.

Asur ticareti, Anadolu kent ve kasabalarında yerleşim alanlarının ve ticaret güzergâhlarının önemini artırmıştır. Suriye’den Güney Anadolu’ya ve Orta Anadolu ile Yukarı Fırat Havzasına olan yol bağlantılarında Hurri ve Hattilerce “ Mala” (çok sonraları Euprates) olarak anılan Fırat Irmağı ve bu ırmağın dağlar arasında yer açtığı vadiler ulaşım için büyük kolaylıklar oluşturmaktadır.³⁴

Bugünkü Ağın, Eğin, Kuruçay, Divriği boyunca görülen vadiler ve bu alanlarda kurulu yerleşimler Orta Anadolu – Kummaha (Kemah) – Arziya (Erzincan) ile Kummaha - Karsaga (Cengerli) – Arouraka (Melik Şeref) – Satala (Sadak) üzerinden giden yollar Karadeniz için büyük önem taşıyordu. Irmak olan Fırat yalnızca vadileriyle kuzey – güney, güney – kuzeybatı yönündeki yaya ulaşımını kolaylaştırmıyor aynı zamanda sallarla yapılan ulaşım içinde ön plana çıkarıyordu. Fırat üzerinden yapılan ulaşımın bilgisi yalnızca Asur ve Hititlerin belgelerinde değil Herodotos ve Strabon gibi yazarların kayıtlarında da görülür.³⁵

Selçuklu Türkiye’inde dolaşan ticaret kervanları doğu - batı ve kuzey - güney yönlerinde belirtilebilecek iki ana doğrultuda gider gelirlerdi.³⁶ Asya malları Avrupa’ya Türkiye üzerinden de giderdi. Türkistan ve İran’dan gelen bir yol, Tebriz, Erzurum, Erzincan ve Sivas’a ulaşır, Sivas’tan Konya, Antalya ve Alaiye üzerinden Akdeniz’e çıkardı. Tebriz’den gelen yol Erzurum, Bayburt, Gümüşhane ya da Erzincan üzerinden Trabzon’dan Karadeniz’e çıkardı. Yine Tebriz’den, Erzincan, Zara, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun ve Sinop yoluna³⁷ giden bir güzergâh vardı. Erzincan hem Türkistan ve İran’dan gelip Akdeniz’e giden ticaret yolu hem de Karadeniz’e giden ticaret yolu üzerinde bulunmaktaydı.

Trabzon ve Karadeniz sahillerindeki limanların bir ticaret merkezi olması hasebiyle buralara giden yollarda kervan ticareti oldukça gelişmiş durumdaydı. Tarihi

³⁴ Şahin, *Hayaşa Bölgesi Tarihi I.*, Berkant Yayınları, s. 18.

³⁵ Şahin, *Hayaşa Bölgesi Tarihi I.*, Berkant Yayınları, s. 18-19

³⁶ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Cem Yayınları, İstanbul 1995, C.1, s. 30.

³⁷ Bedirhan Eyüpoğlu, “Selçuklu Türklerinde Dış Ticaret”, *Turkhis Studies*, 2014, S.5, s. 374-75., M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçuklular Çağında Anadolu Yolları*, İ.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Tezi, İstanbul 1959, s.30; Gökçe Günel, “Anadolu Selçuklu Dönemi’nde Anadolu’da İpek Yolu - Kervansaraylar – Köprüler”, *Kebikeç*, 29, 2010, s.135.

İpek yolu güzergâhı da bu kervan ticareti sınırları içerisinde geçmekteydi. Hem Akdeniz'e hem de Trabzon'dan Doğu Anadolu'ya doğru uzayıp giden ticaret yolu üzerinde bulunan Erzincan bulunduğu konum itibarıyla birçok seyyahın da uğrak yerlerinden biri olmuştur. Mengüçlüler ve Selçuklular zamanında da Erzincan siyasi ve iktisadi yönden Anadolu'nun önde gelen merkezleri arasındaydı.³⁸

Akkoyunlu Devleti'nin de önemli ticaret merkezlerinden birisi olan Erzincan, sanayi ve ticari faaliyetlerde önemli bir yer işgal etmekte idi.³⁹ Anadolu'yu doğuya ve İran'a bağlayan büyük kervan yolu üzerinde olması, bu şehrin önemini arttırmıştı. Erzincan Akkoyunlu hâkimiyetinden önce de önemli bir ticaret merkezi idi.⁴⁰ Bu durum Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Osmanlılar döneminde Eğin'den geçen Malatya ve Harput'u Erzincan ve Trabzon'a birleştiren yol önem kazanmıştır. Eğin-Erzincan arasında yer alan Hosta Beli Hanı bunu doğrulamaktadır.⁴¹

1.1.2. Erzincan Adının Kökeni ve Anlamı

İnsanlar yaşadıkları mekânları adlandırırken bazı özelliklerden etkilendikleri dikkati çeker. Bu etkilenme doğal çevrenin bir niteliğinden olabileceği gibi sosyal bir sebepten de kaynaklanabilir. Bunun yanı sıra insanlar buldukları, yaşadıkları mekândaki yer adlarını zaman içerisinde değişikliklere de uğratmışlardır. Bu değiştirme doğal ve kendiliğinden bir süreç şeklinde olduğu için genellikle eskiye ait bir takım izleri de bünyesinde barındırır. Bu özelliği sayesinde de bulunduğu mekânın tarih ve coğrafyası ile ilgili önemli ipuçları buldurmaktadır.⁴²

Anadolu tarihi konumu sebebiyle birçok uygarlığa ev sahibi olmuş olduğundan ötürü bu coğrafyadaki yerleşmelerde yer adlarında her dönemde farklılıklar görülmektedir. Bu adlar bazen zaman içinde değişmiş, bazen de söylenişleri

³⁸ Miroğlu, "Erzincan" *İA*, s. 319.

³⁹ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara 1990, s. 173.

⁴⁰ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 71.

⁴¹ Zeki Arıkan, "Eğin Kasabası'nın Tarihsel Gelişimi" *OTAM Dergisi*, S.12, Ankara 2001. s. 6.

⁴² Harun Tunçel, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.2, Elazığ 2000, s. 26.

farklılaşarak bugünkü şeklini almıştır. Erzincan'ın adının da bu değişimlerin ikisine de uğradığını görmekteyiz.

Erzincan'ın ilk çağdaki adına baktığımızda karşımıza Orasa, Orsa, Orse, Orsene, Urussa ve Urusu biçimleriyle karşılaşırız. Erzincan'ın ilkçağdaki adının aslı, Herzfeld'e göre Hitit belgelerinde anılan Urussa'dır. (Asur belgelerindeki biçimi: Urusu); bu da, Ptolemaios'ta sözü geçen Orsene ve Procopius'un andığı Orosene bölgesine adını veren kenttir, Roma ve erken Bizans çağlarında Orosa diye anılmaktaydı; Ptolemaios'ta Orsa/Orse denen kent de budur. Bu eşitlemelerin doğru olduğunu ya da yanlış olduğunu güvenle söylemek için dayanağımız yoktur. Orosa, Urussa adlarının anlamını saptamak bakımından da aynı durumdayız⁴³“*Fırat'ın yukarı havzasında, tarihin çeşitli dönemlerinde doğu-batı, kuzey-güney yönlerine giden ticaret yolları kavşağında bulunan Erzincan'ın kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Asur kaynaklarında geçen Zuhma (Suhma) yörenin bilinen en eski adıdır. Fırat Irmağı'nın kıvrılarak büyük kavis oluşturduğu bir alanda bulunan Zuhma, güneyde İşuva Kuzeyde Azzi-Hayaşa ülkeleriyle çevriliydi.*”⁴⁴

Amasyalı coğrafyacı olan Strabon ise “*Antik Anadolu Coğrafyası*” (Geographika) isimli eserinde Büyük Ermenistan olarak tanımladığı Doğu Anadolu'daki “*Sophene*” adlı eyalette yer alan “*Akilisine*” adındaki bölgede yer alan Eriza adlı kenti Erzincan olarak tanıtmaktadır.⁴⁵ Eriza adı, Selçuklularca Erzingan olarak kullanılmış, daha sonra Erzincan biçimini almıştır. Erzincan adı, bir söylentiye göre, Aziriz'den gelmektedir: Selçuklular Aziriz adını çok beğenmiş ve buna, “Rahmet yağarsa can Azirizcan, rahmet yağmazsa yan Aziriz yan.” biçiminde bir tekerleme uydurmuş, bu tekerlemedeki Aziriz sözcüğü zamanla değişerek Erzincan biçimini almıştır; Erzincan da bu sözcükten türemiştir.⁴⁶

Erzincan, Arap ağzında Arzancan, Ermeni ağzında Erez ve Erzngan'dır.

⁴³ Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1993, s. 620.

⁴⁴ Ruhi Kara, “Erzincan Adı Üzerine”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, C.1. Erzincan 2026, s.565.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkz, Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, XII-XIII-XIV, çev. Adnan Pakman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, s. 39-40.

⁴⁶ Kara, “Erzincan Adı Üzerine”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, s.565.

Sanıldığına göre bu ad Ermeni dilinde “Taşlı- kayalı” demek olan Eriz sözcüğünden gelmektedir. Türkler kenti Erzengan, Erzencan olarak anmışlardır.⁴⁷

“Can” eki ile sona eren birçok yerleşme vardır. Tercan, Mercan, Vican, Zencan, Delican vs. örnekler verilebilir. Bunlar gibi batılıların Euphrates dedikleri Fırat’ın yukarı havzasındaki Karasu’nun hemen kuzeyinde, düzlük bir alana kurulmuş olan Erzincan, “can” eki ile ortaya çıkmış isimdir. Urartulardan günümüze, ovanın çeşitli yerlerinde iskâna açılan Erzincan’ın bölge adı Ekeleatz/Acilisene’dir. Şehir-kale adı ise Erez’dir. İlkçağ ve ortaçağdaki yazılış şekilleri Yeriza, Yertzinka, Arsenga’dır. Ermeniler ise bölgeyi kendi aksanlarına uygun olarak Egeğatz diye söylemişlerdir.⁴⁸

Erzincan adı ile ilgili başka bir kaynakta ise şöyledir: Erzincan adının, Strabon’un İlkçağ ’da bu bölgede bulunduğunu belirttiği Eriza şehrinden geldiği söylenir; yine bu bölgeden bahseden Grek kaynaklarında Aziris adıyla gösterilen şehrin de Erzincan olması mümkündür. Şehrin adı Ermeni kaynaklarında Erez, Erzng ve Erznga; Bizans kaynaklarında Aringam (Aringan),Arsingan, Erzingan; Arap kaynaklarında ise Erzencan şeklinde geçer. Türk fetihlerinden sonra şehrin adı önce Erzingan, Ezirgan olarak söylenmiş, ardından da bugünkü şeklini almıştır.⁴⁹ Anadolu Selçuklu döneminde Selçuklu Sultanlarının Erzincan için mektuplarda Dar un-Nasr olarak kaydedildiği görülmektedir.⁵⁰

⁴⁷ Bilge Umar, *Karadeniz Kappadokia’sı (Pontus) Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılap Yayınları, Ankara 2000, s. 172.

⁴⁸ Enver Konukçu, *Büyük Göçler ve Ermeni Kıskaçındaki Erzincan’ın Al Bayrağına Kavuşması*, Ankara 2001, s.12.

⁴⁹ İsmet Miroğlu, “Erzincan” *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 318.

⁵⁰ Adnan Erzi, *Belleten*, LIII, s.96.; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK, Ankara 1958, s.85.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDE ERZİNCAN

2.1. Tarih Öncesi Dönemlerde Erzincan

Jeopolitik yönde çok önemli bir konuma sahip olan Anadolu, tarih boyunca kültürlerin doğduğu, buluştuğu, kaynaştığı ve tarihe büyük etkiler bıraktığı bir bölgedir. Antik çağlardan beri Yunan medeniyetinin gelişiminde, Hitit ve Urartu medeniyetlerinin Mezopotamya'dan etkilenen ve etkileyen karakterinde, Roma ve Sasanilerin asırlarca uğruna mücadele etmesinde önemli bir yeri olan Anadolu, kültürel önemini bin yıllardır canlı tutmuştur. Roma-Pers ve Bizans-Sasani imparatorluklarının karşılaştıkları kültür ve medeniyet noktasında asırlarca varlığını sürdüren Anadolu, Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra da, önce Selçuklu-Bizans, sonraları ise Osmanlı-Batı mücadelelerinde Selçuklulara ve Osmanlılara insan ve malzeme gücü olarak kaynaklık etmiş, ana vatan olmuş bir bölgedir.⁵¹ Erzincan'da Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde yer alması nedeniyle tüm bu medeniyetlerle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişki kurmuştur.

Anadolu asırlarca kendi içerisinde birçok etnik dini gurup ve cemaatleri ve siyasi yapıları barındırmış, “doğu-batı” mücadelesini, “kuzey-güney” canlı ekonomik ilişkisini sürdüren birbirinden farklı büyük devletler ve kültürler arasında yer almış, büyük imparatorlukların hâkim ve sahip olmak istediği, kültürlerin ve medeniyetlerin buluşma, çatışma ve kaynaşma noktası olma özelliğini korumuştur.⁵²

Erzincan şehrinin bir yerleşim yeri olarak tarih sahnesine çıkışı, İlk Tunç Çağına kadar uzanır.⁵³ Erzincan'a 20 km kadar doğusunda bulunan Altıntepe denilen

⁵¹ Mehmet Yetişkin, “Tarih, Coğrafya ve Sosyo-Kültürel Ortamın Türk Kimliğinin Gelişmesine Etkileri”, *Akademik İncelemeler*, 2007, C.2, S.1, s. 59-60.

⁵² Yetişkin, “Tarih, Coğrafya ve Sosyo-Kültürel Ortamın Türk Kimliğinin Gelişmesine Etkileri”, s. 47.

⁵³ Tahsin Özgüç, “Altıntepe Kazıları”, *Belleten*, XXX, 1961, s. 260.

höyükte yapılan kazılar, burada Erken Tunç Çağında bir yerleşim bulunduğunu ve onun kalıntıları üzerine bir de Urartu yerleşmesinin kurulduğunu ortaya koymuştur.⁵⁴

Altın-tepe’de ele geçirilen seramik buluntularının Urartu öncesi, Urartu ve Urartu sonrası dönemlerini de içine alan oldukça uzun bir döneme yayılmış olduğu görülür. Erzincan Ovası’ndaki yaklaşık 200 m. çapındaki tepe üzerinde Tunç çağlarından, Ortaçağa kadar uzanan yerleşim izlerine rastlanır.⁵⁵

Erzincan M.Ö. II. bin yıldan itibaren Hurriler, Hititler, Hayaşalılar, Urartular, Medler, Persler, Helenler, Romalılar ve akabinde İslami akınlarla Müslümanların eline geçmiştir. Daha sonra ise Orta Asya’dan gelen Türk akınları ile Erzincan, Türkler hâkimiyetine geçmiş, önce Mengüçük oğulları, Eratna Beyliği, Akkoyunlular ve nihayet Osmanlı Devleti egemenliğine girmiştir.

2.1.1. Hurriler ve Hititler Döneminde Erzincan

Eski Ön Asya’nın önemli uygarlıklarından birinin temsilcisi olan Hurriler Eski Tunç Çağı’ndan itibaren tarih sahnesinde izlenebilmektedirler. Transkafkasya ve Anadolu’nun doğusunda M.Ö. III. binyılın sonlarına dek buldukları ileri sürülebilen Hurriler, bu binyılın ortalarından itibaren de güneye doğru yayılım göstermişler ve Ön Asya’nın birçok yerinde M.Ö. II. binyıldan varlıklarına dair izleri günümüze kadar ulaştırmışlardır.⁵⁶

Van Gölü’nün güney ve güney batısını yurt tutan Hurriler, V. binde Doğu Anadolu’nun asli halklarından biri olarak yerlerini almışlardır. Doğu Anadolu’nun büyük bir kesimine yayılan Hurriler uzun yıllar küçük grup ve topluluklar halinde yarı göçebe bir hayat sürdürmüşlerdir.⁵⁷ Hititlerin Kızılırmak yayı içerisinde siyasi faaliyetlerini yayabilmek için uygun bir zemin bekledikleri sıralarda, “Yukarı Ülke”

⁵⁴ Umar, *Karadeniz Kappadokia’sı (Pontus) Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, s. 172.

⁵⁵ Halim Korucu, *Erzincan Altın-tepe Urartu Kalesi ile Yakın Çevre Yerleşmeleri Tunç ve Demir Çağlar Seramiği*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2012, s. 3; Tahsin Özgüç, *Altın-tepe Kazıları*, TTK, Ankara 1969, s. 7.

⁵⁶ Turgut Yiğit, “Hurrilere İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar”, *A.Ü. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, S.38, Ankara 2005, s. 56.

⁵⁷ Şahin, *Hayaşa Bölgesi Tarihi I*, Berkant Yayınları, s. 18-21.

olarak zikredilen ve Erzincan havalisini de içine alan bir kısmı dağınık kitleler halinde yaşayan Hayaşalılar, Hurriler ve adını bilmediğimiz çeşitli topluluklar da bulunuyordu.⁵⁸

Hurriler Anadolu'da yayılmaya başlaması onları o dönemde Anadolu'nun farklı bölgelerinde bulunan başka kavimlerle de ilişki kurmasını sağlamıştı. Başta Hititler olmak üzere Hurrilerin, Mitanni, Hayaşa ve M.Ö. IX. yüzyılda devlet olarak ortaya çıkacak Urartular ile aralarında akrabalık bağları da bulunmaktadır.⁵⁹

Günümüze dek ulaşılmış bulunan on binlerce çivi yazılı tablet ve Anadolu'nun birçok köşesinde rastladığımız kalıntılar vasıtasıyla M.Ö. 2. binyılda ortaya koydukları yüksek uygarlığı ile tanıdığımız Hititler, aynı zamanda bu topraklarda ilk kez geniş çaplı bir siyasal birliği de oluşturmuşlardır. M.Ö. 17. Yüzyıl ortalarından M.Ö. 12. yüzyıl başlarına kadar Anadolu'nun siyasi yazgısına yön veren Hitit Devleti, bu dönemde tüm Ön Asya'nın da en dikkati çeken güçlerinden birini teşkil etmiştir. Geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyu varlığını sürdüren bu devlet, ilk kuruluşundan, birçok başka devletçikleri, kentleri egemenliğine alarak bir devlet düzeyine yükselmiştir.⁶⁰

Hitit Devleti'nin bünyesi feodal bir sisteme dayanıyordu, başka bir tabirle Hitit Devleti bir takım küçük feodal krallıklar konfederasyonundan teşekkül ediyordu. Bu derebeyliklerden başlıcaları Doğu Anadolu'da bugünkü Erzurum ve Erzincan arasında varlıklarını sürdürmüş olan Hayaşa Krallığı ile daima onunla birlikte zikredilen Azzi ve Fırat nehrinin Malatya civarında yaptığı dirseğin içinde bulunduğu tahmin edilen Alşe Krallığıdır.⁶¹ Hititler Orta Anadolu'da tarih sahnesine çıktıktan sonra Anadolu'nun başka bölgelerine de yayılmaya başladılar. Bir imparatorluk düzeyine gelmiş olan Hititler de tıpkı Hurriler gibi Doğu Anadolu'yu hâkimiyet altına almışlardı. Ve bu dönemde Erzincan da Hititlerin kontrolünde kalmıştır.

⁵⁸ Şahin, *Hayaşa Bölgesi Tarihi I.*, Berkant Yayınları, s. 20.

⁵⁹ Şahin, *Hayaşa Bölgesi Tarihi I.*, Berkant Yayınları, s. 29.

⁶⁰ Turgut Yiğit, "Hitit Krallığı'nda Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not", *A.Ü. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/35, Ankara 2004, s. 220.

⁶¹ Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara 1987, s. 140.

2.1.2. Hayaşa / Azzi Krallığı Döneminde Erzincan

Anadolu'nun eski yazılı kayıtlarında Orta Anadolu'nun doğusu “*Hatti Ülkesi*” diye anılır. Bu bölgenin doğu ve kuzeydoğusunda ise “*Yukarı Ülke*” diye vurgulanan *Hayaşa* bulunmaktadır. Hayaşa'nın kuzeydoğusunda ise *Azzi* memleketi olduğu bilinmektedir. Hititlerin “KUR-URU UGU Tİ” dedikleri Yukarı Ülke'de Azzi/Hayaşa adıyla siyasal ve kültürel bir bütünlüğün sağlandığı anlaşılmıştır.⁶²

Hayaşa Krallığının egemenlik sahasına bakıldığında güneyde Kemah, Munzur Dağları ve bu dağların güneyindeki yamaç, vadi ve düzlükler; Fırat sekileri ve Dicle'nin kaynakları; kuzeyde Kelkit Vadisi, kuzeybatıda Suşehri, kuzeydoğuda sınır konumunda Bayburt, doğuda Mans ve Tercan, batıda Refahiye, Kuruçay; güneydoğuda ise Bingöl Hayaşa egemenlik alanı içerisindeydi.⁶³

Hayaşalılar hakkında bilgiler sınırlıdır. Bu bilgiler Hitit yazılı kaynaklarından elde edilmiştir. Bunlardan birisi, Hititler ile Azzi/Hayaşa ülkesi kralı Hukkana ile yapılan devlet antlaşmasıdır. Bu antlaşmaya göre kral III. Tuthaliya bölgeyi işgal eder ve burayı Hititlere tabi bir hale getirir.⁶⁴

2.1.3. Urartular Dönemi Erzincan

Asur yazılı kaynaklarında “Uruatri” olarak geçen ve M.Ö.1273 yılında tarih sahnesine çıkan Urartular, batıda Fırat Nehri'nden doğuda Güney Azerbaycan'a, kuzeyde Gökçe Göl ile Aras vadisinden, güneyde Toroslar ve Urmiye Gölü'nün güneyine kadar uzanan geniş bir coğrafyaya egemen olmuş ve Yakınoğu'nun en büyük devletlerinden biri olmuştur. Kuruluş yıllarında sadece Van Gölü ve çevresine hâkimken, M.Ö. 8. yüzyılın başlarına gelindiğinde, batıda Malatya sınırlarından doğuda Hazar Denizi'ne, kuzeyde Aras Nehri'nden güneyde Toros Dağları'na,

⁶² Şahin, *Hayaşa Bölgesi Tarihi I.*, Berkant Yayınları, s. 17-18.

⁶³ Şahin, *Hayaşa Bölgesi Tarihi I.*, Berkant Yayınları, s. 35.

⁶⁴ Mehmet Işıklı, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 157-158.

güneydoğuda Urmiye Gölü havzasına kadar geniş bir alana hâkim olduğunu görürüz.⁶⁵

13. yüzyılda Hitit ve Mitanni devletlerinin tarih sahnesinden silinmesiyle, değişen siyasi dengeyi kendi lehine çevirmek isteyen Asur, özellikle Doğu Akdeniz ticaretine ve Doğu Anadolu'daki madeni zenginlikleri eline geçirerek süper güç olmak istiyordu. Ancak süreklileşen Arami göçleri, Asur'un bu amacını engellerken, konfederasyonlar halinde yaşayan Urartu'nun, Asur'un Arami göçleriyle uğraşması sonucunda, Asur karşısında güçlenmesine olanak vermiştir. İşte Asur baskıları sonucunda o zamana kadar siyasi anlamda bir birliktelik sağlayamamış olan Uruatri ve Nairi beyliklerinin bir araya gelerek I. Sarduri zamanında Van gölü çevresinde Tuşpa'yı başkent yaparak, Urartu krallığının kurulma sebeplerinden birine yol açmış olmalıdır.⁶⁶

Urartu Devleti kurulduktan sonra onun yayılmış olduğu coğrafya içerisinde Erzincan'da bulunmaktadır. Nitekim Erzincan ili, Üzümlü ilçesi içindeki, Erzincan Ovası'nın kuzeydoğu bölümünde yer alan Altıntepe'de⁶⁷ yapılan kazı çalışmaları sonucunda Urartu dönemine ait bir kale tespit edilmiştir. Önemli bir Urartu kalesi olan Altıntepe'de⁶⁸ yapılan kazı çalışmalarında ele geçen seramikler Urartuların bu coğrafya da yaşamış olduğunu gösterir.

M.Ö. 6. yüzyılın başlarında Urartu ülkesi Medlerle Lidyalıların arasında mücadele sahası olmuş ve sonuçta Kızılırmak'a kadar olan Doğu Anadolu Medlerin egemenliğinde kalmıştır.⁶⁹ Urartu Krallığı, Medlerin aynı bölgede güçlü bir devlet kurmalarıyla da ya 7. yüzyılın sonunda ya da M.Ö. 585 tarihinde ortadan kalkmıştır.⁷⁰

⁶⁵ Pınar Pınarcık, "Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.27, S.2, s. 460.

⁶⁶ Pınarcık, "Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler", s. 460-61.

⁶⁷ Geniş bilgi için bkz, Mehmet Karaosmanoğlu – Halim Korucu, "Altıntepe Urartu Kalesi Kazı ve Onarım Çalışmaları", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S.34, Erzurum 2014, s. 117.

⁶⁸ Işıklı, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü*, s. 179.

⁶⁹ Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, s. 43.

⁷⁰ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara 1997, s. 248.

2.1.4. Med ve Persler Döneminde Erzincan

Medler, ilk kez Asur Kralı III. Salmanassar'ın yazıtlarında zikredilmişlerdir. Kuzeybatı İran'daki Man Devleti ve Asurlular nedeniyle Medlerin ancak M.Ö. 8. Yüzyılın başlarında bağımsız davranabildiklerini görüyoruz. Med kabilelerini birleştiren, bunlar arasında belirli bir devlet örgütü kuran Deiokes adlı birinin olduğunu görmekteyiz. Med birliği, ister Deiokes, ister onun halefi Phraortes tarafından kurulmuş olsun, bu gelişmenin önemli siyasal sonuçlara yol açtığını görüyoruz. Phraortes'in oğlu Kyaksares zamanında Medleri tehdit eden ve Asur'un bağlaştığı olan İskitler geri püskürtülmüştür. Kyaksares Babil ile birleşerek Asur Devletini yıkmış ve İran'ın büyük bir bölümünü, Urartu Devleti'nin topraklarını ve Kızılırmak'a kadar Küçük Asya'yı egemenliği altına almıştır. Kızılırmak, Lidya Kralı Alyattes ile uzun mücadelelerden sonra Lidya ve Med Devletleri arasında sınır olmuştur.⁷¹ Kyaksares'in oğlu Astyages'in damadı Kyros'un Med egemenliğine başkaldırması, Astyages'in yenilmesi ile Med başkenti Ekbatana ile birlikte tüm Med egemenlik alanı Perslerin eline geçmiştir.⁷²

Hint – Avrupa kökenli Persler, M.Ö. 9. yüzyılda, yani Medlerin giderek güçlenmeye başladıkları dönemde, "Parsua" adı altında Urmiye Gölü'nün batısında, daha sonra tüm Zağros Bölgesi'nde bulunmakta idiler. Pers Devleti'nin kurucusu II. Kyros sayılmaktadır. II. Kyros, Nobanit yönetimindeki Babil ile birleşerek efendisi ve kayınpederi durumunda olan Astyages'i devirerek, yalnızca tüm Med egemenlik alanını eline geçirmekle kalmamış, aynı zamanda Lidya Kralı Kroisos'un saldırısı üzerine Lidya'yı ve generali Harpagos vasıtasıyla da Anadolu'nun Ege kıyılarındaki Helen kentlerini elde etmiş ve nihayet M.Ö. 539'da eski Ön Asya'nın son büyük devleti Babil'i ele geçirmiştir.⁷³

M.Ö. 546 yılından itibaren tüm Anadolu Pers Devleti'nin siyasal egemenliği altına girmiştir. M.Ö. 334-325 yılları arasında Pers Devletine karşı büyük bir fetih

⁷¹ Bülent İplikçi, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Marmara Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 86-87.

⁷² İplikçi, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, s. 87.

⁷³ İplikçi, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, s. 88.

seferine girişen Büyük İskender bu devleti yıkarak Anadolu da dâhil olmak üzere tüm Ön Asya ve Mısır'ı içine alan büyük bir imparatorluk kurmuştur.⁷⁴

Anadolu'nun neredeyse tamamını egemenlik altına alıp hüküm sürmüş olan Med ve Persler Erzincan'ı da egemenlik altına almış oldukları düşünülebilir yahut bu bölgedeki halk bu güçlü devletlere karşı boyun eğmiştir.

2.1.5. Helen ve Romalılar Döneminde Erzincan

Helen İmparatorluğu, Makedonyalı İskender'in doğu ile batı uygarlıklarının sentezini yaptığı uygarlıktır. Pers İmparatorluğu ile savaştan Büyük İskender savaşı kazanmıştır. Pers egemenliği Anadolu'nun büyük bir kısmında tamamen çöktürmüştür. İskender kazandığı tek bir zaferle Anadolu'nun kapılarını tamamen açmış oldu.⁷⁵ Böylece Perslerin hâkimiyet sahasında olan Erzincan ve tüm Anadolu İskender'in hâkimiyet sahasına girdi.

İskender'in Hellas, Mısır ve tüm Ön Asya'yı içine alan imparatorluğu, M.Ö. 323'teki ani ölümü üzerine, generalleri arasında anlaşmazlıklara neden olmuştu. Uzun mücadelelerden sonra M.Ö. 280'lerde İskender İmparatorluğu'ndan şu üç büyük Hellenistik krallık çıktı. Bunlar; Mısır'da Ptolemaioslar, Önasya'da Seleukoslar, Makedonya'da Antigonoslardı. Ayrıca, Kuzeybatı Anadolu'da Bithynia ve Karadeniz kıyısında Pontos krallıkları da bu sıralarda kurulmuş küçük birer Hellenistik devletlerdir.⁷⁶

Romalıların yayılcı politikaları, onları Anadolu'ya da sevk etmişti. Seleukoslar, o dönemde Batı Anadolu'nun büyük bir kısmına hâkim idiler. Bir süre sonra Batı Anadolu'da yapılan büyük bir savaşta Seleukos Krallığı, büyük bir yenilgiye uğrayınca rakibine önemli ölçüde toprak bıraktı ve tazminat ödedi. Bundan

⁷⁴ İplikçi, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, s. 84.

⁷⁵ Reyhan Körpe, "Büyük İskender'in Troas'da İzlediği Rota ve Granikos Savaşı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.10-11, s. 102.

⁷⁶ Bülent İplikçi, *Helen ve Roma Tarihi'nin Anahtarları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 102.

sonra Romalılar, Anadolu'ya doğrudan değil, dolaylı olarak buradaki devletçikler aracılığıyla hükümetmişlerdir.⁷⁷

Doğu Akdeniz Bölgesi'ne yönelen Roma'nın M.Ö. 190'da Suriyeli Hellenistik Seleukoslar'a karşı Magnesia ve M.Ö. 168'de Makedonyalı Antigonoslar'a karşı kazandığı Pydna muharebeleri, Makedonya ve Anadolu'da Roma Egemenliğinin ilk habercileri olmuştur. Roma Pontus Krallığını da ele geçirdikten sonra tüm Akdeniz Bölgesi'nin tek siyasi, askeri, ekonomik ve ticari gücü, kısaca bir "dünya devleti" idi. Asia Eyaleti'ni Anadolu'da M.Ö. 101'de kurmaya başladılar.⁷⁸ Tüm Anadolu'yu hâkimiyet sahasına katmış oldu.

2.1.6. Bizans ve Sasaniler Döneminde Erzincan

Bizans Devleti'nin 11 Mayıs 330 tarihinde teşekkülünden önce Anadolu'da bir yüzyıl boyunca devam etmiş olan Roma-Sasani mücadelesi Anadolu tarihinin önemli dönemlerinden biridir. Bu dönem Sasani Devleti'nin M.S. 224'de kurulmasıyla başladı. M.S. 231 Anadolu'da başlayan Roma-Sasani mücadelesi karşılıklı akınlarla 260 yılına kadar devam etti. M.S. 260 yılında Sasani Kralı I. Şapur ile Roma İmparatoru Valerian'un Edessa(Urfa) yakınlarında yaptıkları savaşta Roma imparatorunun Sasanilere esir düşmesiyle Anadolu'da Roma-Sasani mücadelesi doruk noktasına ulaştı. M.S. 336 yılında II. Şapur komutasında Sasani ordusu, Anadolu'nun doğusundan girerek Anadolu'da hızla ilerlediler.⁷⁹

II. Şapur'un ölümünden sonra Sasani kendi içinde iç karışıklığa gitmiş ve bundan yararlanan Roma imparatoru Sasanilere kaybettiği Anadolu'nun doğu bölgesini tekrar ele geçirdi. Şapur'dan sonra tahta çıkan Narseh Romalılar üzerine sefere çıktı ve Doğu Anadolu'da Callinicus ve Carrhae'de yapılan savaşlarda Roma ordusu yenildi ve Sasaniler Mezopotamya'da üstün konuma geldiler. Sasani yenilgisiyle gururu kırılan Galerius, ertesi yıl daha güçlü bir orduyla, Erzincan

⁷⁷ Taciser Sivas, *Uygurluk Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2011, s. 73.

⁷⁸ İplikçi, *Helen ve Roma Tarihi'nin Anahtarları*, s. 101.

⁷⁹ Gürhan Bahadır, "Anadolu'da Bizans – Sasani Etkileşimi", *Turkish Studies*, S.6, 2011, s. 687.

yakınındaki Satala'da Narseh ile tekrar savaştı ve bu defa Narseh hem savaşı hem haremını kaybetti.⁸⁰ Ve Anadolu'nun doğu sınırları tekrar Romalıların eline geçti.

620'li yıllara kadar devam eden Sasani – Roma savaşları bundan sonra farklı bir boyut kazandı. Bizans imparatoru Herakleios Hazarlar ile ittifak kurarak Sasaniilere karşı savaş başlattı ve bu savaşlar neticesinde Sasaniilere karşı üst üste zaferler kazandı.⁸¹

Roma ile Sasani arasında arka arkaya yapılan savaşlarda her ne kadar Sasaniiler emellerine ulaşmasa da birkaç kez Anadolu'ya hâkim olmuş ve Roma imparatorluğunu doğuda meşgul etmişlerdir. Bizans-Sasani arasındaki mücadele her iki imparatorluğu da zayıflatmış ve bir bakıma yolu İslam ordusu için hazırlamıştır.⁸²

⁸⁰ Turhan Kaçar, “Anadolu'da Sasaniiler ve Romalılar” *Tarih Dergisi*, S.47, 2008, s. 12-13.

⁸¹ Geniş bilgi için bkz, Gürhan Bahadır, “Anadolu'da Bizans – Sasani Etkileşimi”, *Turkish Studies*, S.6, 2011, s. 695.

⁸² Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Kaknüs Yay., İstanbul 2000, s. 56.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK – İSLAM HÂKİMİYETİ DÖNEMİNDE ERZİNCAN

Ortaçağ döneminde Anadolu'nun doğusunda hâkimiyet kurmuş bu sebeple Erzincan ve yöresini de hâkimiyeti altına almış olan Sasani, Bizans, İslam ve Türk güçlerini görmekteyiz.

3.1. İslami Dönemde Erzincan

VII. yüzyılın ortalarında Araplar siyasi birliklerini sağlayarak Arabistan çöllerinde İslam Devleti kurdular. İslam Devleti, Ortadoğu'da tam hâkimiyet kurduktan sonra Anadolu'ya girerek yüzyıllarca devam eden Bizans-Sasani mücadelesine son verdi.⁸³

VII. yüzyılda İslamiyet'in zuhurundan sonra Hulefa-i Raşidin, Emevi ve Abbasiler döneminde Bizans gerilemiş ve Tarsus'tan Erzurum'a kadar uzanan Munzur – Karasu – Aras sıradağları boyunca uzanan dağlar, tarafların yüzyıllarca sınır olarak zaman zaman el değiştirmiştir.⁸⁴

VII. Yüzyıl'ın başlarında Müslümanlar başarı kazanarak Kafkaslara kadar ilerlemişlerdir.⁸⁵ Hz. Osman'ın hilafetinin ilk yıllarında önemli fetihlerde bulunan İslam orduları, 651 yılında Habib bin Mesleme kumandasında hızlarını kesmeden, Anadolu'nun doğusunda Erzurum'a kadar ilerlediler. Müslümanlar, Hz. Ömer döneminde Anadolu'ya yaptıkları ilk akında (638) Diyarbakır, Yukarı Dicle, ertesi yıl da Bitlis ile Ahlat'a kadar olan yerleri ve Van Gölü çevresini hâkimiyetleri altına aldılar. İkinci defa, Mesleme bin Habib ile Rebi'a bin Selman önderliğinde gelen Müslüman ordusundan Selman'ın kolu Azerbaycan'a ve Habib'in kolu da "Ararat" eyaletine doğru ilerledi. Habib b. Mesleme'nin ordusu 645 yılında Erzurum'u ele geçirdi. Böylece, 645 Karasu Savaşı ile "Dördüncü-Ermeniye"den sayılan Bizans

⁸³ Bahadır, "Anadolu'da Bizans – Sasani Etkileşimi", s. 696.

⁸⁴ *Urfulu Meteos Vakayinamesi*, s. 20 -24.

⁸⁵ Mustafa Fayda, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.II, İstanbul 1986, s. 416-417.

idaresindeki Theodosiopolis (Erzurum) çevresi⁸⁶ Müslümanların eline geçti. VII. yüzyılın sonlarında yüksek platonun kontrolüne sahiptiler. 655 yılında Theodosiopolis (Erzurum) Müslümanların⁸⁷ elinde bulunuyordu.

Emeviler döneminde de Erzincan ve çevresinde İslam birliklerinin varlığına rastlanılır. Tahsin Özgüç tarafından Altıntepe’de yapılan kazılarda buranın Emeviler zamanında ticari anlamda önemli bir yer oynadığını gösteren buluntular gün yüzüne çıkmıştır. Ortaçağ tabakasında bulunan 473’ü gümüş, 13’ü altın toplam 487 adet Emevi dinarı ve dirheminden oluşan bir define bulunmuştur.⁸⁸ Bu durum Emevilerin zamanında Doğu Anadolu’da İslam birliklerinin bulunduğunu gösterir.⁸⁹

Emeviler hilafetinin son büyük halifesi kabul edilen Hişam b. Abdülmelik (H. 105-125/M.724-743) seleflerinin başlatmış olduğu Anadolu’yu hedef alan askeri faaliyetleri devam ettirdi. Bu amaçla göreve gelmesinin ikinci yılından itibaren (H.107/M.725-726) Rum topraklarına ordu sevk etmeye başladı. İlk olarak Muaviye b. Hişam, Meymun b. Mihran ve Mesleme b. Abdülmelik komutasındaki ordular Rum sınırını açtılar. Bir sonraki yıl Mesleme b. Abdülmelik Kayseri’yi ele geçirirken, İbrahim b. Hişam Anadolu’da önemli birkaç Rum kalesini fethetti. Bunlardan başka Müslüman ordular Malatya, Kemah, Kayseri, Konya, Niksar, Çankırı ve Ankara şehirlerine kadar ulaşan seferlere imza attılar. Halife ele geçirdiği bazı Anadolu şehirlerine sınırlı sayıda Arap kabilelerini yerleştirmek suretiyle bölgede İslamlaşma faaliyetini gerçekleştirmeye çalıştı.⁹⁰

Daha sonraki dönemlerde ise Abbasiler ile Bizans arasında mücadeleler

⁸⁶ Geniş bilgi için bkz, Belazuri, *Futuhul-Büldan*, çev. Mustafa Fayda, Ankara, 1987, s. 282; Adem Apak, “ Emeviler Döneminde Anadolu’da Arap – Bizans İlişkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.18, S.2, 2009, s. 109-112.

⁸⁷ Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, s. 294.

⁸⁸ Tahsin Özgüç – Tahsin Saatçi, “Altıntepe’de Bulunmuş Olan Emevi Sikkeleri”, *Belleten*, C.XLVII, S.188, 1983, s. 1195-1205.

⁸⁹ Casim Avcı, “Emeviler Döneminde Bizans İmparatorluğu ile Diplomatik İlişkiler”, *Beşinci Uluslar Arası Orta Doğu Semineri*, Elazığ, 2010, s. 90-100; Apak, “ Emeviler Döneminde Anadolu’da Arap – Bizans İlişkileri” , s. 102-116.

⁹⁰ Apak, “ Emeviler Döneminde Anadolu’da Arap – Bizans İlişkileri” , s. 115.

olmuştur. Ancak Abbasilerin Bizans ile mücadelesi hiçbir zaman Emeviler dönemindeki boyut ve şiddetine ulaşamamıştır. Anadolu üzerindeki Bizans hâkimiyeti Türklerin Anadolu'ya gelişlerine kadar devam etmiştir.⁹¹

3.2. Türklerin Anadolu'ya Akını Sırasında Erzincan

Türklerin IV. yüzyıldan başlayarak 1071 Malazgirt Zaferi'ne kadar Anadolu'ya düzenledikleri akınlar, neticeleri itibariyle, fetih amacı ön planda tutulmayan keşif hareketleri olarak nitelendirilebilir.⁹² Türkler Anadolu'ya Doğu Anadolu üzerinden doğu – batı güzergâhlarını kullanarak akınlar yapmışlardır.

Türklerin Anadolu'ya ilk akınları, Tuğrul Bey'in güvenlik açısından obalarını ağırlıkları ile çöllerin gerisine çekerken, ağabeyi Çağrı Bey'in emrindeki 3.000 kadar atlı Türkmen ile 1015 – 1021 yıllarında Gazneliler idaresindeki Horasan-Rey yolu ile Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu topraklarına girdiği ünlü keşif seferleridir.⁹³

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonraki ikinci büyük sefer ise 1045-1046 yılında Kutalmışoğlu'nun Gence önlerinde Bizans'a karşı kazandığı zafer olmuştu. Kutalmış, Aras Nehri boyunca, Musa Yabgu'nun oğlu Hasan Bey de Erzurum ovalarından geçerek Van bölgesine kadar gelmişti. Bizans topraklarına ilk giren Türkler, mevcut sistemi yıkmak düşüncesi ile harekete geçmekten çok kendilerine yerleşecek bir yer bulmaya gelmişlerdi. Tuğrul ve Çağrı beylerin 1040'da Anadolu'da gerçekleştirmiş oldukları Dandanakan Zaferinin ardından Türkler akınlar halinde Anadolu'ya gelmeye başladılar. Anadolu'yu fethetmek için gelen ilk Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'dir. Anadolu'ya ilk seferinde Azerbaycan üzerinden Tebriz ve Gence'ye gelerek burada adına hutbe okuttuktan sonra Van Gölü'nün kuzeydoğu ucundaki Muradiye'yi zapt etti. Halkın bir kısmını esir edip “*ateş fıskıran kara bulut*” gibi Erciş'e gelerek burasını da aldı. Erciş halkı, Muradiye'nin akıbetine uğramamak

⁹¹ Apak, “ Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap – Bizans İlişkileri” , s. 116.

⁹² Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara,2000, s. 78.

⁹³ Salim Koca, “Büyük Selçuklu Devleti Kuruluncaya Kadar Selçuklu Ailesi ve Türkmenler”, *Yeni Türkiye, Türk Dünyası I*, S.15, Ankara, s. 313.

için Sultana, altın, gümüş, at ve katırdan oluşan bol hediyeler takdim etmişlerdi. Daha sonra Bizans muhafızı Vasil tarafından müdafaa edilen bu bölgenin en müstahkem kalesine sahip olan Malazgirt şehrini muhasara etti (1054). Yanında bulunan birlikler ise üç kola ayrıldı. Birinci kol Kafkas, Canik, Tercan, Erzincan ve Sasun dağlarına kadar ilerledi. İkinci kol Çoruh Vadisi'ni kullanarak Samsun civarına kadar olan bölgeye akınlar yaptı. Tuğrul beyin başında bulunduğu kol ise Kars'ı kuşattıktan sonra Pasinler ve Erzurum'a kadar ilerledi.⁹⁴ Tuğrul Bey'in kumandanlarından Yakuti'nin Azerbaycan ve Erran'dan sevk ettiği Türkmenler, kollar halinde Erzurum, Erzincan ve Kemah'a kadar, buradan da Harput, Ahlat, Muş ve Malatya'ya kadar ilerlemişlerdi.⁹⁵ 1071 yılında Alparslan kumandasındaki Türkler Malazgirt Zaferi ile Bizans'ı ağır bir yenilgiye uğrattılar ve bu tarihten itibaren başta Doğu Anadolu olmak üzere tüm Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış oldu. Sultan Alparslan, Malazgirt zaferiyle Serhat Çukuru diye adlandırılan Kars, Kağızman, Tuzluca, Iğdır bölgelerinin tamamını ülke topraklarına kattı. Yakuti'nin Azerbaycan ve Erran'dan sevk ettiği diğer Türkmen birlikleri, Erzurum, Erzincan ve Kemah'a kadar akınlarda bulunarak buralarını ele geçirdiler.⁹⁶

Alparslan'ın Anadolu'nun kapılarını Türklere açmasından sonra Erzincan ve çevresi bundan sonra hep Türk hâkimiyetinde kalmış ve bu bölgede Büyük Selçuklu komutanlarından Mengücek Gazi tarafından Mengüceklüler Beyliği kurulmuştur. Döneme ait kaynakların yetersizliği sebebiyle Mengüceklilerin bu illeri ne zamandan beri idare etmeye başladıklarına dair kesin bilgiler mevcut olmayıp değişik rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan yaygın olan kanaate göre, Malazgirt Zaferi'ni kazanan Sultan Alparslan, Yukarı Fırat ve Çaltı Nehirleri vadilerinin fethine Mengücek Gazi'yi memur etmiştir. Bahsedilen yerlerin fethine memur olan Mengücek Gazi ise öncelikle Kemah'ı alarak orasını merkez yaptı daha sonra Erzincan, Şebinkarahisar, Divriği şehirlerini zapt ederek Mengücekli Beyliğini kurdu (1072).

⁹⁴ Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, (çev. Yaşar Yücel – Bahaeddin Yediyıldız), TTK, Ankara 1992, s. 11-12.

⁹⁵ Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK, Ankara 1990, s. 5.

⁹⁶ E. Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (terc. Fikret Işıltan), İÜEF Yay., İstanbul 1970, s. 182.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU'NUN TÜRKLEŞMESİ VE MENGÜCEKOĞULLARI

Oğuzların Anadolu'ya akınları sonucunda Anadolu tedricen Türk yurdu haline gelmeye başlamıştı. Mengücekoğulları'nın tarih sahnesine çıkmasına Anadolu'da Erzincan ve çevresinde kurulmasına sebep olan olay ise 1071 Malazgirt Savaşıdır. Dandanakan Savaşını (1040) kazandıktan hemen sonra, süratle İran'ı geçerek Doğu Anadolu'ya yapılan Türk akınları bu bölgedeki Bizans mukavemetini kırma yönünde büyük bir önem taşır. Öte taraftan Selçuklu sultanı Alparslan'ın Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olan Malazgirt Savaşında (1071) Bizans'ı mağlup etmesi Türklerin Anadolu'ya yerleşmesine imkân sağlıyordu. Bunun neticesinde Anadolu'ya büyük bir göç başlamıştır.⁹⁷

Türkler, İznik, Konya, İzmir, Çankırı, Sivas, Kayseri, Niksar, Tokat, Divriği, Erzincan, Şebinkarahisar, Bayburt, Erzurum, Ahlat, Harput, Bitlis, Mardin, Hasankeyf, Diyarbakır, Silvan gibi çok sayıda Anadolu şehrinde ilk beylik ve devletlerini kurarak şehir teşkilatlanmasını oluşturmuşlardır.⁹⁸

4.1. Mengücek Beyliğinin Adı Ve Kuruluşu

Mengücek anlaşılacağı üzere, Türkçe mengü (Menggü - benggü) kelimesi ile -cük (veya -cek) ekinden meydana gelmiştir. Mengü'nün manası ebedi, sonsuz demektir. -Cuk ekine gelince bunun da küçültme ve sevgi ifade eden isimler yaptığımızı biliyoruz. Bu ekin eski Türkçede ve eski Anadolu Türkçesinde sadece yuvarlak şekilleri (yani -cuk, -cük) kullanılıyordu. Bu sebeple ismin Mengücek şeklinde yazılması doğru değildir.

⁹⁷ Erdoğan Merçil, *Müslüman – Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 2011, s. 103.

⁹⁸ Tülay Metin, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Türk İskânına Dair Bir İnceleme, Malatya Örneği", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), s.148.

Buna karşılık ismin sonundaki ekin yine küçültme ve sevgi ifade eden, -cek eki olması ihtimali de (çok kuvvetli olarak) vardır. Çünkü bu ek bütün kaynaklarda ünsüz olarak (yani c.k şeklinde) yazılmıştır.⁹⁹

Mengücek Beyliğinin adının anlamına bakıldığında menşei hakkında bilgi edinmemize yardımcı olur. Arap harfleriyle yazılışı “Mengücek”, “Mengücük”, “Mengüçük”, okunabilen, fakat yaygın olarak Mengücek imlasıyla yerleşen adın kökü ve eki (Mengü + cık) bu kurucunun Türk/Oğuz kökenli olduğunun ilk kanıtıdır. Soyundan gelenlerin kimi lakapları, Mengücek hanedanına Selçuklu sultanlarının gösterdiği saygı, iki hanedanın akrabalık bağları da onun bir Oğuz soylusu olduğunu düşündürüyor.¹⁰⁰

Mengücek Beyliği, Anadolu'nun geçit özelliği gösteren Karasu-Kelkit Irmakları arasında Kemah, Erzincan, Divriği ve Şebinkarahisar (Köğonya) kentlerini içine alan bir sahada kurulmuştur. Beyliğin kurulduğu bölge dağlarla kaplı olup Anadolu'nun en engebeli bölgelerinden biridir. Oğuz Türklerinin Anadolu'ya girmeye başladıkları XI. asrın ortalarından itibaren Mengücek yöresi de akınlara tabi tutuldu. Tuğrul Bey döneminde Kemah ve Şebinkarahisar birkaç kez Türklerin eline geçti. Ancak asıl fetih Malazgirt zaferinden sonra gerçekleşti. Alp Arslan'ın önde gelen komutanlarından Mengücek Gazi yöreyi feth ederek adıyla tarihe geçen beyliğini kurdu.¹⁰¹

4.1.1. Mengücek Gazi

Beyliğin kurucusu olan Mengücek Gazi, Malazgirt Savaşına katılmış ve zaferden sonra Sultan Alp Arslan tarafından Karasu (Yukarı Fırat) ve altı nehirleri vadilerinin fethiyle görevlendirilmiştir.¹⁰² Mengücük Gazi, Malazgirt zaferinden sonra

⁹⁹ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1998, s. 1.

¹⁰⁰ Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, YKY, İstanbul, 2005, s. 44.

¹⁰¹ İlhan Erdem, “Doğu Anadolu Türk Devletleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 664.

¹⁰² Ali Öngül, “Mengücekler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 775.

Kemah, Erzincan ve Kögonya (Şebinkarahisar) şehirlerini fethetmiştir.¹⁰³ Böylece Türkmen emirlerinden Mengücek Gazi tarafından kurulan Al-i Mengüç Devleti Erzincan, Kemah, Şarkikarahisar, Divriği şehirleri ile bunların civarlarından malikti ve hükümet merkezi Erzincan'dı.¹⁰⁴

Beyliğin merkezi güçlü bir kaleye de sahip olan Kemah idi. Etrafı Saltuklu, Çubukoğlu, Danişmendliler gibi Türkmen beyliklerince çevrili olduğu için beylik uçtan (suğur) ziyade iç beylik karakteri taşımakta bu da siyasi ve askeri hareketlilikten çok istikrarlı ve huzurlu bir dinginliğin hâkim olmasına yol açtı. Bu farklılık, Mengücek Beyliğini diğer Türkmen devlet ve beylikleri içinde en zengin kültürel birikime sahip bir konuma oturtmuştur.¹⁰⁵

Zahireddin Nişburi, Reşideddin Fazlullah ve Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah, Mengücek Gazi'nin Malazgirt savaşına katılan beylerden olduğunu, zaferden sonra Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethiyle görevlendirildiğini ve yukarıda adı geçen şehirleri ona mülk olarak verdiğini kaydederler. İbni Bibi ise, Mengücek Gazi'nin Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman b. Kutalmış'ın beylerinden biri olduğunu belirtir. Mengücek Gazi, Oğuzların Kayı, Bayat, Karaevli veya Alkaevli boylarından birine mensuptur. Kitabelerdeki bilgi ve motiflere bakılırsa Mengüceklerin Türklerin asil bir ailesine mensup oldukları ve bu sebeple Selçuklu hanedanı yanında daima itibar gördükleri anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

Kemah şehrinin Karasu kıyısında bazıları tamamen harap olmuş birçok türbe vardır. Bunlardan biri Melik Gazi adını taşıyor. Bu türbe de bir kitabe görülür. Kitabedeki sözler, denildiğine göre, 15 Ramazan 587 tarihli (6 Ekim 1191) ceylan

¹⁰³ Faruk Sümer, "Mengüçlülükler", *İ.A.*, C.29, 2004, s. 139.

¹⁰⁴Geniş bilgi için bkz., M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1993, s.186; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*, Hazırlayan: Ali Öngül, Kabalcı Yay., İstanbul 2017, s. 178; Mükrimin Halil Yımanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1944, s. 80; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 74; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK Yay., Ankara 1990, s. 1-2; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1993, s. 264; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520- 1566)*, TTK Yay., Ankara 1990, s.3-4; Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, Milliyet Yay., İstanbul, 1971, s. 25-26.

¹⁰⁵ Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", s. 664.

¹⁰⁶ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 74; Öngül, "Mengücekler", s. 775; Taştan Aksu, *Mengücekler ve Şehirleri*, Doğu Yayınları, Erzincan,2005, s.25.

derisine yazılmış bir vakfiyeden alınmıştır. Vakfiye Fahreddin Behram Şah oğlu Kemah meliki Selçuk Şah için düzenlenmiştir. Bu kitabede Mengüçük, Gazi unvanı ile anılıyor ve onun hakkında¹⁰⁷ “Âlim, adil, cihangir ve cihan-penah, Erzurum, Erzincan, Kemah ile Diyarbakir illerini ve kalelerini alan, dinsizlerin ciğerlerini dağlayan, padişahın (büyük sultanın) keskin kılıcı, yırtıcı aslanı, güzel yaradılışlı Mengücek Gazi Tanrı Allah ruhunu dinlendirsın, mezarını nurlandırısın, günahlarını bağışlasın ve Naim cennetinde konuklasın.¹⁰⁸ Divriği’deki yine aynı aileden Şahanşah’ın türbe kitabesinde de: Mengücek, “El-Gazi, Eş-Şehid” sıfatı ile anılır ve hanedanın ilk şahsiyeti olarak gösterilir.¹⁰⁹

Mengücek Gazi’nin Oğuz boylarından birine mensup bir Türkmen şefi olarak Anadolu’ya geldiğini, fetihlerde bulunduğunu, gazalar yaptığını ve bu gazalardan biri esnasında da şehit düştüğünü söyleyebiliriz. Münecimbaşı’ya göre akıllı ve cesur bir bey olan Mengüçük Gazi bazen tek başına bazen de Danişmend Gazi ile birlikte Rumlara ve Gürcülere karşı gazalar yapmıştır.¹¹⁰ Buna mukabil beyliğin kuruluş tarihi gibi Mengücek Gazi’nin de ne zaman öldüğü hakkında da hiçbir bilgimiz yoktur.¹¹¹

4.1.2. İshak Bey

Mengücek Gazi’den sonra beyliğin başına oğlu İshak geçti. 1118 yılında Erzincan, Kemah ve Divriği’ye hâkim olan Mengüceklerin başında İshak görülmektedir.¹¹² Onun döneminde; Artuklu şehzadesi ve Malatya Sultanı Tuğrul’un atabegi Emir Belek Kemah kapılarına dayanmış, sınırları akın ve yağmaya tabi tutmuştu. 1118 yılında Mengücek Beyi İshak, Harput ve Malatya yörelerine etkili akınlar düzenledi.

¹⁰⁷ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*, s. 2.

¹⁰⁸ Sakaoğlu, *Türk Anadolu’da Mengücekoğulları*, s. 44; Aksu, *Mengücekler ve Şehirleri*, s.26.

¹⁰⁹ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*, s. 2.

¹¹⁰ Sümer, “Mengüçüklüler”, s. 139.

¹¹¹ Erdem, “Doğu Anadolu Türk Devletleri”, s. 665.

¹¹² Öngül, “Mengücekler”, s. 776.

Belek ve Sultan Tuğrul, Elbistan ve Ceyhan yörelerinde idiler ve hemen geri dönerek birlikte Kemah üzerine yürüdüler. İshak kaçtı ve Bizans'ın Trabzon valisi Konstantin Gabras'a sığındı.¹¹³

Komşu Türk beylerinin muhtemel saldırılarına karşı koymak üzere emrinde mühim bir kuvvet bulunduran Gabras, İshak'ın yardım teklifini kabul edip onunla ittifak yaparak Belek'in üzerine yürüdü. Buna karşılık Belek de Danişmendli Melik Gazi ile işbirliği yaptı. Ancak Mengücek beyi ile Trabzon valisinin zamanın en güçlü komutanlarından olan Belek ve Melik Gazi'ye galip gelmeleri mümkün değildi. Nitekim Erzincan yakınlarındaki Şiran (Şirman) mevkiinde 1120 yılında vuku bulan savaşta Gabras ile İshak ağır bir yenilgiye uğrayıp esir düştüler. Ayrıca beş bin Rum askeri öldürüldü ve esir alındı. Trabzon dukası Gabras, 30 bin altın fidye ödeyerek kurtulurken, İshak'ta Melik Gazi'nin damadı olduğu için serbest bırakıldı.¹¹⁴

İshak Bey Mengüceklü tahtında 25 yıl hüküm sürdükten sonra 1142 yılında öldü. İshak'ın ölümünden sonra Danişmendli Muhammed, Kemah'ı zapt etti. Ancak aynı yıl Muhammed'in de ölümü üzerine Mengücekler Kemah'ı geri aldılar. İshak'tan sonra beylik, oğulları Davud ve Süleyman arasında iki şubeye bölünmüştür. Erzincan ve Divriği şubeleri adı altında Davut'un hâkimiyetindeki sahalar Erzincan'dan başka Kemah ve Şebinkarahisar'ı kapsarken, Süleyman Bey'in elinde sadece Divriği ve çevresi vardır.¹¹⁵ Osman Turan'ın açıklamalarına göre ise İshak'ın ölümünden sonra Mengücek toprakları oğullar arasında bölüşülmüş ve Melik Mahmut, Kemah ve Erzincan'a sahip olurken Davut ise Divriği'ye hâkim olmuştu. Süleyman bu bölüşümün dışında kalmış ve ancak 1151'de Mahmut öldürülünce Davut, Divriği'yi kardeşi Süleyman'a bırakıp Erzincan'a gitmişti.¹¹⁶

¹¹³ Süryani Mihael, *Süryani Patrik Mhael Vekayinamesi*, Nşr. H. Andreasyan, TTK, Ankara 1944, s.62; Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", s. 666; Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 3.

¹¹⁴ Öngül, "Mengücekler", s. 776.

¹¹⁵ Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", s. 666; Öngül, "Mengücekler", s. 776; Merçil, *Müslüman – Türk Devletleri Tarihi*, s. 275.

¹¹⁶ Geniş bilgi için bkz; Osman Turan, *Doğu Anadolu Tarihi*, Turan Neşriyat, İstanbul, 1973, s. 60; Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, s. 61-62.

4.2. Kemah – Erzincan Mengücekoğulları

İshak'ın ölümünden sonra Mengüceklerin Kemah-Erzincan kolunun başına geçen Davud hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur.¹¹⁷

1151 yılında Erzincan kolunun başında bulunan Mengücek Beyi Davud karısı tarafından eski Türk âdeti uyarınca yayın kirişi ile boğdurulmak suretiyle öldürülmüş, ardından Divriği hâkimi Süleyman, öldürülen kardeşinin hanımı ile evlenmek suretiyle Erzincan'a da hâkim olmuştur. Bu şekilde Mengücek Beyliği kısa süreli de olsa tek elde toplanmıştır.¹¹⁸

4.2.1. Fahreddin Behramşah

Fahreddin Behram Şah kaynaklarda melik unvanı ile anılan üçüncü Erzincan beyidir. Bastırılmış olan bir parasında da “emirü'l-ümera” unvanı görülmüştür. Mengüceklü hanedanının en tanınmış beyi olan Fahreddin Behram Şah; dürüst, akıllı, ahlak sahibi, adil, cömert ve şefkatli bir hükümdar olarak tanınmış; bundan dolayı kendisine her yerde saygı gösterilmiştir. Behram Şah. II. Kılıcarslan'ın damadı olduğu gibi bazı Selçuklu hükümdarlarının da kayınpederi idi.¹¹⁹

Erzincan kolunun gerçek manada ortaya çıkışı Mengüceklerin olduğu kadar Türk tarihinin en şöhretli hükümdarlarından Fahreddin Behramşah ile başlar. Onun 1164-1165 yılları içinde tahta çıktığı konusunda tarihçiler ittifak halindedirler. Onun hükümdarlığı, Danişmendli hâkimiyetinin yıkılıp Anadolu'da Selçuklu devrinin başladığı bir zamana rastlar.¹²⁰

Fahreddin Behram Şah dürüst, akıllı, ahlak sahibi, adil, şefkatli ve çok cömert bir hükümdardı. Bundan dolayı her yerde kendine hürmet duyulmuştur.¹²¹ Fahreddin

¹¹⁷ Öngül, “Mengücekler”, s. 777.

¹¹⁸ Erdem, “Doğu Anadolu Türk Devletleri”, s. 666; *Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi İkinci Kısım* (1042-1195), Türkçe'ye Çev. Hrant D. Andreasyan, 1944, s. 67; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı*, s. 4.

¹¹⁹ Sümer, “Mengüceklüler”, s. 139.

¹²⁰ Erdem, “Doğu Anadolu Türk Devletleri”, s. 666.

¹²¹ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 5.

Behram Şah'ın altmış bir yıl süren meliklik devrinde Mengüçüklü ülkesinin geniş ölçüde imar gördüğü ve halkın refah seviyesinin çok yükselmiş olduğu şüphesizdir. Bunun sonucunda bilhassa Erzincan büyük gelişme göstererek Anadolu'nun her bakımdan en başta gelen şehirlerinden biri olmuştur.¹²²

Fahreddin Behramşah'ın zamanında ilim ve kültür çok ilerlemiştir. Bu ilerleme Erzincan'ın Selçuklu idaresine girmesinden sonra da giderek devam etmiştir. Mesela Rükneddin Kılıçarsla'nın tedavisi için Erzincanlı tabib Alaadin Erzincanî ona ilaç hazırlamıştır.¹²³

Fahreddin Behramşah'ın asıl ünü, büyük İranlı şair Genceli Nizami'nin belli başlı eserlerinden birinin, "*Mahsenü'l- Esar*"ın ona ithaf edilmesinden gelir.¹²⁴ Eser'de Fahreddin Behramşah'ı Gürcistan galibi olarak bahsettiğine göre o dönemde Kars ve Ani gibi şehirlere devamlı olarak saldıran ve pek çok Müslümanı öldüren Gürcülere karşı cihad ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Fahreddin Behramşah 1202 yılında Süleymanşah'ın Gürcistan seferine katıldı. Fakat Selçuklu kuvvetlerinin mağlubiyeti ile sonuçlanan savaşta Behramşah esir düştü. Kraliçe Tamara, ona esir değil adeta bir misafir muamelesi yaptı ve bir süre sonra onu ülkesine gönderdi. Başka bir rivayete göre ise fidye ödeyerek kurtuldu. Behramşah bu sefer sırasındaki başarıları sebebiyle "Gazi" unvanına layık görülmüştür.¹²⁵ Fahreddin Behram Şah, büyük Sultan Alaeddin Keykubad'ın hükümdarlığının ilk yıllarını da gördükten sonra 1225 yılında hayata gözlerini yumdu.¹²⁶

Fahreddin Behramşah zamanı, Mengücekliler, özellikle de Erzincan kenti için kalkınma dönemi olmuştur. Fahreddin Behramşah'ın iktidarında Erzincan bir ticaret ve kültür şehri halini almıştır. Doğu – batı ticari – askeri bağlantılarında önemli bir kent sayılan Erzincan'ı Behramşah, altmış yılı aşan saltanatı boyunca payitaht konumunda tutmuş; bayındırlığı için servetler tüketmiş; cömertliğiyle de halkın güven içinde

¹²² Sümer, "Mengüçüklüler", s. 140.

¹²³ Aksu, *Mengücekliler ve Şehirleri*, s. 65.

¹²⁴ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 52.

¹²⁵ Öngül, "Mengücekliler", s. 777.

¹²⁶ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 7.

yaşamısına çaba göstermişti. Bu bakımdan, onun dönemi, Erzincan'ın altın çağı kabul edilir.¹²⁷ Behramşah döneminde Mengüçüklü ülkesinin geniş ölçüde imar gördüğü ve halkın refah seviyesinin çok gelişmiş oluşu görülür.

Erzincan beyi, yumuşak bir siyasa yürütüyordu, Selçuklularla Mengüçükler arasındaki ilişkiler, dostça karakter taşıyordu; hanedanlar, akraba bile olmuşlardı. Fahreddin Behramşah Sultan II. Kılıçarslan'ın kızıyla evlenmiş ve sonra, kendi kızını Sultan I. İzzeddin Kevkavus'a vermişti.¹²⁸

Behramşah zamanında Anadolu'nun en önde gelen ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Erzincan kenti, ünlü mutasavvıf Mevlana Celaleddin'in babası Bahaeddin Veled'i dört yıl ağırlamış, ünlü âlim kendisi için inşa edilen medresede dersler vermiştir.¹²⁹

4.2.2. Selçukşah

Behramşah 1225 yılında Erzincan'da öldü. Behramşah'dan sonra yerine oğlu Alaeddin Davudşah geçti. Diğer oğlu Muzaffereddin Muhammed de ülkenin batısındaki Şebinkarahisar (Köğonya) meliki oldu. Behramşah'ın başka bir oğlu Selçukşah ise 35 yıldır Kemah'da hüküm sürmekteydi ve babasından önce vefat etmişti.¹³⁰ Mükrimin Halil Yinanç'ın notları arasında bulunan bir vakfiye Selçukşah'a ait olup vakfiyede; "Mengücek ebu'l feth Selçuk Şah b. Behram Şah b. Davud b. İshak ve hüve kane ahi Mengücek" olarak kaydedilmiştir. Buna göre vakfiye sahibi Selçukşah ünlü şair Genceli Nizami'nin adına Mahzenü'l Esrar'ını yazdığı Fahreddin Behram Şah'ın oğludur. Vakfiyede, Selçukşah, Kemah kalesi civarında ve Fırat kıyısında bir düşkünler evi yani darü'l aceze yaptırdığını, burada yoksullar ve kimsesiz ihtiyar mücahitlerin oturacağı bildirilmektedir.¹³¹ Erzincan bölgesi bir deprem bölgesi

¹²⁷ Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, s. 69; Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 7.

¹²⁸ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988, s.56.

¹²⁹ Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", s. 667.

¹³⁰ Öngül, "Mengücekler", s. 778.

¹³¹ Refet Yinanç, "Mengüceklilere Ait Bir Vakfiye Sureti", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, 1963, s. 18-19.

olmasına rağmen günümüze ulaşmamış ama bu ve bunun gibi belgeler neticesinde Mengüceklerin içtimai eserler meydana getirmiş olduklarını biliyoruz.

4.2.3. Davutşah

Fahreddin Behramşah'dan sonra beyliğin başına geçen Davutşah ilim ve kültürle uğraşan ve âlimleri himaye eden bir hükümdardı. Ayrıca ilim alanında çalışma yapanları sarayında muhafaza ederdi. Bu yüzden Halep'ten gelen devrin önemli tıp âlimi Muvaffakuddin Abdullâtîf'in onun sarayında ayrıcalıklı bir yeri vardı.¹³² Yine ünlü tabiblerden Alâeddin Erzincanî'ye de ihsanlarda bulunmakta idi.¹³³ Bir müddet sonra Davutşah'ın, Selçuklu sultanı I.Alaeddin Keykubat'a karşı bazı tertiplere giriştiğini görmekteyiz. Bu durum yaşlı Mengüçüklü beylerinin uyarılarına yol açmıştır. Davutşah bu beyleri dinlemeyerek, onların bir kısmını öldürtmüş, bir kısmını da hapsedmiştir.¹³⁴ Bunu gören bazı beyler Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykubat'a sığınarak meliklerini şikâyet ettiler. Hükümdar onları iyi karşıladığı gibi Davudşah'tan hapiste olanların da kendisine gönderilmesini istedi ve bu isteği yerine getirildi. Alaeddin Keykubat yanında bulunan Mengüçük beylerine ağır dirlikler verdi. Bunu haber alan Davudşah'ın geri kalan beyleri de itaatsizce hareketlerde bulunmaya başladılar. Selçuklu hükümdarının bu tutumuyla Mengüçük beyliğine son vermeyi hedeflediğini anlayan Davudşah Kayseri'ye giderek sultana bağlılığını bildirdi, sultan da Davud Şah'ı sıcak karşıladı. Bir müddet Kayseri'de kalan Mengüçük beyi sultanın kendisine bir ahidname vermesiyle ülkesine döndü. Bu ahidnameye göre Davudşah, sultana sadakatle bağlı olduğu müddetçe sultanın alaka ve yardımına nail olacaktı. Fakat Davudşah, Erzurum meliki Selçuklu Tuğrul Şah'ın oğlu Cihan Şah ile Alaeddin Keykubat'a karşı bir ittifak kurmaya teşebbüs ettiği gibi Cezire -Ahlat'ın Eyyubi hâkimi el-Melikü'l-Eşref Musa'dan ve Celaeddin Harizmşah'tan yardım ve himaye istedi. Hatta Mengüçük hükümdarı, Alamut hâkimi Alaeddin Nev Müsülman'a

¹³² Turan, *Doğu Anadolu*, s. 92-93; *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 180; Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 58,62 .

¹³³ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, C.I, Çev.Tahsin Yazıcı,İstanbul 1995, s.327-328.

¹³⁴ Merçil, *Müslüman – Türk Devletleri Tarihi*, s. 276.

başvurarak Kemah Kalesi'ni mühimmat ve erzakı ile kendisine vermesi karşılığında Keykubad'ın öldürülmesini teklif etti.¹³⁵ Sultan Alaeddin'de bu durumu öğrenmişti. Davutşah'ın tekrar anlaşma tekliflerini reddederek Erzurum safere bahanesiyle harekete geçmişti. Davutşah yolda onun kuvvetlerine katıldı. Fakat sultan Alaeddin, Davutşah'ı yakalatmış, Erzincan ve Kemah'ı ele geçirerek Mengüçükler'in bu bölgedeki hâkimiyetine son vermiştir. (1228). Davutşah ise kendisine ikta olarak verilen Akşehir ve Iğna gönderildi. Daha sonra Alâeddin, Erzincan vilâyetini oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'in idaresine verdi ve Emîr Mübârizeddin Ertokuş'u ona atabek olarak atadı.¹³⁶

4.2.4. Muzafferedin Mehmed

Köğonya'da (Şebinkarhisar) 1225-1228 arasında üç yıl meliklikte bulunduğu sanılan Muzafferedin Mehmet, Behramşah'ın üçüncü oğluydu. Behramşah'ın vefatından Köğonya ve nevahisi hükümdarlığına geçtiği halinde iken biraderinin yukarıda anlatılan yanlış tutumu nedeniyle aynı yıl mülkü elinden çıkmıştır.¹³⁷ Melik Muzaffer Köğonya'yı Keykubat'a bıraktı. Karşılığında Kırşehir ve birkaç köyü padişahın bağışlaması yoluyla aldı. Orada sakin bir yaşam sürdürerek öldü.¹³⁸

4.3. Divriği Mengücekoğulları

Melik İshak'ın ölümünden sonra oğlu Süleyman Divriği kolunu kurmuştur. Mengüceklerin bu kolu hakkında bildiklerimiz son derece sınırlıdır. Süleyman devrinde siyasi olarak en güçlü dönemlerini yaşadıkları tahmin ediliyor. O, bir ara tüm

¹³⁵ Sümer, "Mengüçüklüler", s. 140.

¹³⁶ İbn Bibi, *El-Evâmiru'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçuk-Nâme)*, C. II, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 364 vd.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*, C. XII, Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özyayın, Yunus Apaydın, Zülfikar Tüccar, M. Beşir Eryarsoy, Abdullah Köşe, Redaktör: Mertol Tulum, Bahar Yay., İstanbul, 1987, s. 441; Gregory Abû'lFarac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1999, s. 525; Merçil, *Müslüman – Türk Devletleri Tarihi*, s. 276; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.378

¹³⁷ Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, s. 110.

¹³⁸ Ali Kemali, *Erzincan Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 54.

Mengücekli topraklarına hükmetmişti. Süleyman'dan sonra yerine oğlu Şahinşah geçti. Onun uzun süren hâkimiyeti döneminde Divriği gelişmeye başladı.¹³⁹

Divriği Mengücekleri tarihte siyasi olaylardan ziyade bayındırlık faaliyetleri ile yer almışlardır. Divriği şahlarının bölgesel çatışmalardan uzak, salt bayındırlık tutkusuyla yaşadıkları görülür.¹⁴⁰ Mengüceklerin Divriği'de meydana getirdikleri eserler hala durmaktadır.¹⁴¹

4.3.1. Süleyman Bey

Emir Mengücek'in torunu, Emir İshak'ın oğlu olduğunu, kitabe ve sikkelerle belgelenen Süleyman, Kemah – Erzincan meliki Davut'un da kardeşi idi. Davut, Kemah ve Erzincan'a hâkimken Süleyman'da Divriği'de melik veya emirdi.¹⁴²

Süleyman döneminde de kentteki kültürel gelişmeler devam etti. Divriği kalesi onun devrinde yenilenmiştir. Ne zaman öldüğü bilinmeyen Süleyman Bey'den sonra beyliğin Şahin Şah geçti.¹⁴³

4.3.2. Seyfeddin Şahinşah

Şahinşah hakkında Divriği Ulu Camii yanında yaptırdığı türbenin kitabesinde de: “Gazilerin hamisi, İslam sınırlarının koruyucusu, fakir, zayıf ve mazlumların sığınağı, kâfir ve dinsizlerin kökünü kazıyan...” gibi yüksek sıfatlar kullanılması onun büyük bir ihtimalle Sultan Kılıçarslan ile beraber seferlere katıldığını gösterir Şahinşah'dan “Katilü'l-kefere ve'l-müşrikin” olarak bahsedilmesi, onun Hıristiyanlarla cihat yaptığını gösterir. Şahinşah, yoksul, öksüz ve mazlumların hamisiydi.¹⁴⁴

¹³⁹ Erdem, “Doğu Anadolu Türk Devletleri”, s. 668-69.

¹⁴⁰ Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, s. 122.

¹⁴¹ Kemalî, *Erzincan Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 55.

¹⁴² Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, s. 125.

¹⁴³ Erdem, “Doğu Anadolu Türk Devletleri”, s. 669.

¹⁴⁴ Öngül, “Mengücekler”, s. 781-782.

4.3.3. II. Süleymanşah

Şaban Şah'ın Süleyman ve İshak adlı iki oğlunu tanıyoruz. Süleyman'ın adı sadece kitabelerde geçmektedir. Kendisine ait bir abideye rast gelinmemiştir.¹⁴⁵

4.3.4. Hüsameddin Ahmetşah

II. Süleymanşah'ın oğlu olan Ahmetşah'ın doğum, tahta geçiş ve ölüm tarihleri bilinmiyor.¹⁴⁶ Yaptırdığı değerli eserleriyle tanınan Ahmedşah büyük bir beydir. En büyük eseri olan Divriği Ulu Camii'nin (1228/1229) tarihli kitabesinde onun için "Nasıru Emiri'l-Mü'münin Ahmedşah b. Süleymanşah b. Şahinşah, Allah onun saltanatını ebedi kılsın, gücünü artırsın" denilmektedir. Uzun yıllar beyliğinin başında kalan Ahmedşah, Yassıçimen savaşına ve Köseadağ bozgununa şahit olmuş ve Moğolların Anadolu'yu istila ettiği dönemde Divriği kalesini onarmak için büyük gayret sarf etmiştir. Yaptırdığı eserlerin kitabelerinden anlaşıldığına göre Ahmedşah 1252 yılından önceki bir tarihte ölmüştür.¹⁴⁷

4.3.5. Melik Müeyyed Salih

Divriği Kalesi'nin baş kulesine koydurduğu kitabede, kendisini "Mengücekoğullarının tacı" olarak tanıtan Salih, Ahmetşah'ın oğlu, Divriği tahtının 5. meliki; hanedanının 7. kuşak temsilcisidir.¹⁴⁸ Melik Salih, Divriği kalesinin noksan kalan ya da (1243/1244) yılında Moğol istilasını sırasında yıkılan kısımlarını (1252) yılında tamir ettirdi ve yeni burçlar yaptırdı. Divriği Mengücekoğullarının ondan sonraki beyleri hakkında yeterli bilgi yoktur.¹⁴⁹

Melik Salih'in ölüm tarihiyle halefinin olup olmadığı da bilinmemektedir.

¹⁴⁵ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 11.

¹⁴⁶ Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, s. 156.

¹⁴⁷ Öngül, "Mengücekoğulları", s. 782.

¹⁴⁸ Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, s. 170.

¹⁴⁹ Öngül, "Mengücekoğulları", s. 782.

Böylece Divriği Mengüçüklü Beyliği'nin ne zaman sona erdiği de meçhuldür. (1277) yılında Memlük Sultanı Baybars'ın Anadolu seferi dolayısıyla bu ülkeye gelen İlhan Abaka Divriği'ye de uğramış ve şehir ileri gelenlerinin kendisini iyi bir şekilde ağırlamasına rağmen surların yıktırılmasını emretmiştir.¹⁵⁰

Mengücekliler Erzincan ve yöresine hâkim oldukları iki asra yakın bir sürede Selçuklu idari, mali, sosyal ve kültürel özelliklerini ortaya koymuş ve yaşatmıştır. Beyliğe ait pek çok mimari eser depremler dolayısıyla tahrip olup günümüze ulaşamamıştır. Ancak Divriği hala Selçuklu kent dokusunu korumaktadır.¹⁵¹

Erzincan şehir olarak önemli ticaret yollarının birleştiği bir sahada kurulmuş olmasından dolayı Mengüceklilerin en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Diğer Mengücekliler şehirlerinden Erzincan'ı ayıran en önemli özellik, tarımı çok elverişli bir iklime ve büyük bir ovaya sahip olmasıdır. Bu yüzden Erzincan, çok eski tarihlerden başlamak üzere yerleşim yeri olma özelliğini yıkıcı depremlere rağmen kaybetmemiştir.¹⁵²

Erzincan, Kemah, Divriği ve Karahisar şehirleriyle yetinen Mengüçüklüler bunlara yenilerini katma gayesini taşımamışlardır. Tarihlerde onlardan pek az bahsedilmesinin sebebi budur. Buna karşılık Mengüçüklüler ülkelerinin imarına çalışmışlar her biri birer sanat abidesi olan eserler meydana getirmişler, âlim ve şairleri himaye etmişlerdir. Bayındırlık faaliyetlerine ağırlık vererek zengin bir kültürel miras bırakmışlardır.¹⁵³

¹⁵⁰ Sümer, "Mengüçüklüler", s. 141.

¹⁵¹ Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", s. 669; *Urfalı Mateos VekayiNâmesi*, s. 81; *Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi* İkinci Kısım (1042-1195), s. 18.

¹⁵² Aksu, *Mengücekliler ve Şehirleri*, s. 25.

¹⁵³ Sümer, "Mengüçüklüler", s. 141; İlhan Erdem, "Doğu Anadolu", s. 400; Necdet Sakaoğlu, a.g.e., s.100.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLULARI VE İLHANLILAR DÖNEMİNDE ERZİNCAN

5.1. Selçukluların Anadolu'ya Gelişi, Kuruluşu Ve Anadolu'nun Türkleşmesi

1040 yılında Gazneliler ile Oğuzların Kınık boyuna mensup Selçuk Bey'in torunları Tuğrul ve Çağrı Beyler arasında yapılan Dandanakan Savaşını Tuğrul ve Çağrı Beylerin kazanması Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda önemli bir rol oynamış ve bu zafer Selçukluların İran ve Anadolu'ya akınlar yapmasına zemin hazırlamıştır. Dandanakan Savaşından önce de Oğuz boyları kendilerine yurt bulmak için Anadolu'ya keşif akınlarında bulunmuşlardır.¹⁵⁴ Çağrı Bey 1018 yılında, Karahanlı ve Gaznelilerin baskıları karşısında, şarki Anadolu içlerine kadar gelip Türkistan'a dönmüş; kendileri için zaruret halinde bu uzak diyarda yurt aramış ve dolayısıyla müstakbel Türk vatanını keşfetmişti.¹⁵⁵

Dandanakan Savaşı sonrasında Tuğrul Bey 156 Selçuklu kuvvetlerini gaza amacıyla çeşitli bölgelere yollamıştı. İbrahim Yınal, Kutalmış, Resul Tigin, Melik Hasan ve Melik Yakuti gibi Selçuklu prensleri Hazar Denizi, Azerbaycan Gürcistan ve Ermenistan bölgelerinde kahramanca gaza faaliyetlerini yürütüyorlardı. Bu sırada Erran'da Bizans'a tabi Gürcü ve Ermeni krallıklarıyla Müslüman Şirvan Şahlar ve Şeddadoğulları beylikleri bulunuyordu. Bizans imparatoru IX. Konstantin Monomak'ın 1045 yılında tabi Gürcistan hâkimi Liparit kumandasında gönderdiği kuvvetler, Şeddadoğulları'nın başkenti Dovin'e değin ilerlediler. Tuğrul Bey, saldırıya uğrayan Müslüman Şeddadoğulları'nı koruma amacıyla, Kutalmış'ın kumandası

¹⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s.216-217; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 2011, s.103; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.19-20.

¹⁵⁵ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s.217.

¹⁵⁶ Geniş Bilgi için bkz. M. A. Köymenli, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.

altında bir ordu gönderdi. Her iki taraf arasında Gence önlerinde yapılan savaşta Bizanslılar ağır bir yenilgiye uğradılar. Bu zafer, Bizanslılara karşı kazanılan ilk Türk başarısı olması bakımından önemlidir.¹⁵⁷

1047'de Melik Hasan Anadolu'ya akınlarda bulunmakta idi. Bizans ile Selçuklu kuvvetleri 1047'de Büyük Zap suyu civarında girmiş oldukları mücadelede Selçuklu kuvvetleri pusuya düşürülerek mağlup edildi ve Melik Hasan şehit oldu. Bunun üzerine Tuğrul Bey İbrahim Yınal'ı Anadolu'ya akın yapması için görevlendirdi. Kutalmış ile birleşen İbrahim Yınal Anadolu'ya girerek Erzurum'da Pasinler Ovasında Bizans kuvvetleri ile karşı karşıya geldi¹⁵⁸ ve Pasinler ovasından yapılan savaşta Selçuklu ordusu parlak bir zafer kazandı.¹⁵⁹ Tuğrul Bey'in bizzat bu ülkede fetih ve istila hareketlerine giriştiğini görüyoruz. Tuğrul Bey, 1054 yılı başlarında ordusuyla birlikte doğudan Anadolu topraklarına girerek Muradiye ve Erciş'i ele geçirdi. Daha sonra onun Çoruh havzasına gönderdiği kuvvetler Bayburt'u alarak Trabzon'a değin akınlarda bulundular. Kuzey yönünde hareket eden kuvvetler ise Kafkasya'ya dek ilerlediler. Batı yönünde Canik, güneyde de Anti-Toroslara değin akınlar yapıldı. Ayrıca başka bir kol da Kars yönünde ileri yürüyüşlerini sürdürerek kendilerine karşı çıkan bir Ermeni kuvvetini bozup yok ettiler.¹⁶⁰

1054 de Tuğrul Bey Malazgirt muhasara etti. Malazgirt şehri Vasil isminde bir kumandan idaresinde çok tahkim edilmiş ve sağlam bir müdafaa hazırlanmıştı. Sultan günde iki defa kaleye hücum ediyor; kumandanların başında Kutalmış bulunuyordu. Bir ay süren savaşta iki tarafta mancınık kullanıyordu.¹⁶¹ Ancak Malazgirt şehrinin içinden bir Frenk, mızrağının ucuna kâğıt yapıştırıp Türklerin ordusuna girdi. Askerler onu postacı sandı. Öğlen vakti sıcağında herkes çadırına çekilmiş uyuyordu. Frenk mancınığın etrafında gezinerek yakıcı bir madde ile mancınığı ateşe verdi ve kaçtı.¹⁶²

¹⁵⁷ Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, TTK Yayınları, Ankara, 1971, s.8; Aristakes Lastrivertc'i History of The Armeniana, (nşr. Robert Bedrosian), New York 1985, s.7.

¹⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s.9-11.

¹⁵⁹ Aristakes Lastivertc's History, s.68.

¹⁶⁰ Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s.13., Geniş bilgi için bkz. Aristakes Lastrivertc'i History, s.93.

¹⁶¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 131.

¹⁶² Geniş bilgi için bkz; *Süryani Hrand Andreasyon Urfalı Meteos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigorun zeyli*, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s.101-102.

Bu olay yaklaşan kış sebebiyle baharda tekrar harekâta başlamak üzere sultanın geri dönemsine sebep oldu.¹⁶³ Ve ilk Malazgirt kuşatması başarısız bir şekilde sonuçlanmış oldu.

İslam dünyasına hâkim olan Büyük Selçuklular için Anadolu göçebe Türk kitlelerin iskânına yarayan ve Bizans imparatoruna karşı İslam hudutlarını koruyan bir uç beyliği mevkiinde idi. Türkler Malazgirt zaferine kadar, yarım asır zarfında, Anadolu hudutlarına karıncalar gibi yağıyor; Bizans topraklarına girerek kendilerine yurt arıyorlardı.¹⁶⁴ Tuğrul Bey Anadolu'dan çekildikten sonrada Yakuti komutasında Selçuklu kuvvetleri Anadolu'da akınlarına devam ettiler. Yakuti'nin Azerbaycan ve Erran'dan sevkettiği diğer Türkmen birlikleri, Erzurum, Erzincan ve Kemah'a kadar akınlarda bulunarak buralarını ele geçirdiler. Harput yörelerine de akınlar yaptılar. Yakuti'ye bağlı başka bir Selçuklu kuvveti'de Şebinkarahisar'ı fethetti.¹⁶⁵

Tuğrul Bey ölümünden önce yerine veliaht olarak Çağrı Beyin oğlu yeğeni Süleyman'ı seçmişti. Ancak Alp Arslan ve Kutalmış da saltanat davacısı oldu. Ve Alp Arslan rakiplerini bertaraf ederek başa geçti.¹⁶⁶ Tuğrul ve Çağrı Beylerden sonra Alp Arslan, babası ve amcasının açtığı yolda ilerleyerek Anadolu'nun kapılarını Türklere açan büyük Malazgirt Zaferi ile Türkiye Selçuklularının kurulmasına önayak oldu. 1064'de Alp Arslan "Rum Gazası" maksadı ile ordularıyla birlikte Rey'den Azerbaycan'a hareket etti.

5.1.1. Malazgirt Zaferi

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu sağlayan Dandanakan Savaşı'ndan sonra Merv şehrinde toplanan büyük kurultayda cihan hâkimiyeti mefkûresi doğrultusunda tespit edilen fetih planları çerçevesinde Selçuklular bilhassa batı yönünde büyük fetih hareketlerine başladılar. Anadolu'nun bir Türk yurdu haline

¹⁶³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 131.

¹⁶⁴ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s.216-217.

¹⁶⁵ Abdullah Kaya, "Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme", *Ekev Akademi Dergisi*, S.59, 2014, s.227.

¹⁶⁶ Geniş bilgi için bkz; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 147-149.; İbnü'l Esir, *El Kamil Fi't- Tarih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özeydin, C. 10, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 43-49.

getirilmesi uğruna yapılan bu mücadeleler sırasında Selçuklu kuvvetleri Sivas'a kadar ileri hareketlerine devam etmişler ve buradaki Bizans kaleleri ve müstahkem mevkilerini geniş çapta tahrip etmişlerdir.¹⁶⁷ Lakin Arapların asırlarca uğraştıkları halde bir türlü fethedemedikleri Anadolu'nun göçebe akınları ile alınması yine de zor idi.¹⁶⁸

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ile Malazgirt Zaferi arasındaki devrede Türkmenler Anadolu hudutlarını aşarak bu ülkenin doğu ve orta kısımlarına doğru yayılmışlardır. Malazgirt Zaferinden sonra Bizans'ın mukavemetinin tamamen kırılması üzerine Türkmenler Anadolu'nun geri kalan kısımlarında fethe girişmişlerdi. Türkler için Anadolu artık bir vatan olmuştu. Sultan Alparslan ile birlikte Malazgirt Savaşına; Artuk, Tutak, Danişment, Saltuk, Mengüçük, Savtekin ve Afşin gibi büyük emir ve beylerde katılmışlardır. İşte bu beylerden bazıları Malazgirt Zaferinin kazanıldığı yıldan itibaren Doğu Anadolu'da ilk Türk beyliklerini kurdular.¹⁶⁹

Bizans İmparatoru Romanos Dioganes, Anadolu'yu Türklerden kurtarmak istiyordu. Yalnız Anadolu'yu Türklerden kurtarmak düşünmüyor, Selçuklu İmparatorluğunu yıkacağını İran, Horasan, Irak ve Suriye topraklarını da alacağını, her iki İslam başkentini (Bağdat – Rey) işgal edeceğini, hatta bu eyaletlerin valiliğini de kumandanlarına vaat ederek, bütün camileri kilise haline getireceğini söylüyordu.¹⁷⁰

Alparslan'ın kız kardeşi ile evlendikten sonra araları açılan Erbasan Anadolu'da yağma girişimlerinde bulunuyordu. Fakat daha sonra Bizans'a sığınmıştı. Sultan onu geri alıp getirmesi için emirlerinden Afşin'i onun peşine gönderdi. Afşin Erbasan'ı geri alamadı. Bu durum üzerine Bizans imparatoru Romanos Diogenes ise Selçukluların Doğu Anadolu'da ele geçirdikleri yerleri geri almak için Selçuklular üzerine sefere karar verdi.¹⁷¹

¹⁶⁷ Ali Sevim, "Malazgirt Muharebesi", *İ.A.*, C.27, İstanbul 1995, s. 481.

¹⁶⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 52.

¹⁶⁹ Merçil, *Müslüman – Türk Devletleri Tarihi*, s. 236.

¹⁷⁰ İsmail Cansız, "Bir Dönüm Noktası Olarak 1071", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl.8, S. 1, s. 92-93.

¹⁷¹ Geniş bilgi için bkz, Ahmet b. Mahmut, *Selçukname I*, (haz. Erdoğan Merçil), 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977, s. 81-90.

Bizans'ta imparator olan IV. Romanos Diogenes, gittikçe artan Türk fetihlerini durdurmak amacıyla çeşitli milletlerden meydana getirdiği bir orduyla Mart 1068'de Anadolu'da Selçuklu kuvvetlerine karşı harekâta başladı ve Maraş'a kadar gitti. Ancak kesin bir başarı kazanamadan geri döndü. Yeniden başlayan Selçuklu akınlarına karşı sevk ettiği kuvvetlerin yenilmesi üzerine imparator, Sivas ve Malatya'ya iki ordu gönderdiği gibi kendisi de üçüncü bir orduyla bizzat harekete geçerek Harput yörelerine kadar ilerledi. Fakat Selçuklu kuvvetlerinin Orta Anadolu'nun merkezi durumundaki Konya başta olmak üzere birçok şehir ve kasabayı fethetmeleri karşısında hiçbir başarı elde edemedi İstanbul'a dönmek zorunda kaldı (1069). İmparatorun 1070 yılında saraydaki muhalefet sebebiyle başşehirden ayrılamadığı için en güvenilir kumandanları emrinde gönderdiği ordular da başarılı olamadı. Bunun üzerine Romanos Diogenes, doğrudan İran'a ulaşıp merkezlerini ele geçirmek suretiyle Selçuklu problemini kökünden halletmek için Ayasofya Kilisesi'nde düzenlenen büyük bir törene katıldıktan sonra 13 Mart 1071 günü öncekilerden daha güçlü bir orduyla yola çıktı. Çeşitli kaynaklarda 600.000'e varan rakamlar verilmekle birlikte 200.000 kişi civarında olduğu tahmin edilen bu ordu Balkanlar'daki Peçenek, Uz, Kıpçak ve Hazar Türkleri ile İslav, Alman, Bulgar, Frank, Ermeni ve Gürcüler'den oluşturulmuş ve en güçlü silahlarla donatılmıştı.¹⁷²

Malazgirt Zaferinin hemen öncesinde Bizans – Türk öncü kuvvetleri arasında savaşlar meydana gelmiş ve bu savaşlarda Türkler galip gelmişlerdi. Doğu Anadolu'ya yönelen Bizans imparatorunu karşılamak amacıyla, Diyarbakır üzerinden Ahlat'a ulaşan sultan Alparslan, burada kuvvetleriyle birlikte kendisini bekleyen emir Afşin ile karşılaştı. Bizans ordusuna karşılık, sayıları aşağı - yukarı 50 bin kişiyi bulan ve genellikle atlılardan meydana gelen Selçuklu ordusu, küffara karşı manen Türklük ve cihat ülküsüyle donatılmıştı. Sultan Alparslan'ın beraberinde, Gevherayin, Afşin, Savtekin, Sunduk, Aytekin, Tarankoğlu (Serhenkoğlu), Ahmetşah, Demleçoğlu Mehmet, Duduoğlu gibi Anadolu'ya sürekli akınlarda bulunan tecrübeli Selçuklu

¹⁷² Geniş bilgi için bkz. Rene Grousset, *Histoire de L'Arménie Des Origines a 1071*, Paris, 1947 s.629; Sevim, "Malazgirt Muharebesi", s. 481.; Faruk Sümer – Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, Ankara1988; Ali Sevim "Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları", *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1999, s.219-229.

emirleri vardı. Ayrıca Kutalmışoğullarından Mansur, Süleyman, Devlet ve Alpilek ile Artuk, Tutak, Danişmend, Saltuk, Mengüçük, Çavlı, Çavuldur ve Porsuk gibi Selçuklu devletinin en değerli ve savaş tekniğini son derecede iyi bilen emirlerin de savaşa katıldığı, bazı kaynaklarda ifade edilmiştir.¹⁷³

İmparator Romen Diogenes Malazgirt'i Türklerin elinden geri aldı. Bu sırada sultan Alparslan'da Malazgirt ile Ahlat arasındaki Rahve Ovasına konuşlanmış ve barış anlaşması için İmparatora elçi göndermişti. Ancak imparator bu barışı reddederek savaşaacağını hatta Alparslan'ın tüm ülkelerine fetihler düzenleyeceğini bildirerek elçileri geri gönderdi.¹⁷⁴

25 Ağustos 1071 gününü her iki taraf tam bir savaş düzeni içinde geçti. Bizans ordusu sayılarının çokluğuna rağmen Alparslan'ın komutasında bulunan Selçuklulara karşı mağlup olmaktan kurtulamadılar. Ayrıca savaşın sonunda imparator Selçuklu bir asker tarafından savaş meydanında bulunup esir alındı.¹⁷⁵ Ancak sultan imparatora gayet iyi muamelede bulundu. Diogenes, kurtuluş akçesi olarak bir milyon dinarı ödemek ve her yıl 360.000 dinar vergi vermek şartı ile serbest bırakıldı. Sultan zincirlerinin çözülmesini emretti ve kralı beraber getirdiği taht üzerine oturttu. Diogenes ile Sultan beraber yiyip, içtiler ve sultan kraldan Romalıların Araplardan almış oldukları Antakya, Edessa, Mabbug ve Minazgerd'in verilmesini istedi. Diogenes şu cevabı verdi: "Ben saltanatıma döndükten sonra siz bir ordu gönderin ve bütün bu yerleri işgal edin. Ben de bunların teslim olmaları için haber gönderirim."¹⁷⁶

İstanbul'da ise imparatorun esir alındığı haberi alınınca tahtan indirilmiş ve yerine VII. Mihael Bizans tahtına çıkarılmıştı. Kısa süre sonrada Romen Diogenes gözlerine mil çekilerek 1072'de öldü. Alparslan Türkistan'a doğru sefere çıkarken Anadolu'nun boş bırakılmasını istememiş ve Anadolu gazilerine: "Rumlar ile

¹⁷³ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 58-59.

¹⁷⁴ Geniş bilgi için bkz, *Selçukname 1*, s. 97-98; Gregory Abu'l Farac, (Bar Hebraeus), *Abu'l Farac Tarihi 1*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara, 1999, s. 32; Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 68-69.

¹⁷⁵ Geniş bilgi için bkz, Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 80-84.; Süryani Hrand Andreasyon, *Urfalı Meteos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigorun Zeyli*, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s.143.

¹⁷⁶ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi 1*, s. 323.

aramızda yapılmış sulh anlaşması bugünden sonra nihayete ermiştir. Artık haça tapanların memleketi istila edilecektir.”¹⁷⁷ emrini verdi. Sultan, ümeranın Memalik-i Rum içlerine ilerlemelerini, fethedip ele geçirebildikleri her mülkünü; kendilerinin, evlat ve ahfadına (torunlarına) ait olacağını ve ondan başka hiç kimsenin o (mülk/toprak) üzerinde dahi ve tasarrufunun olmayacağını buyurdu. (Bunun üzerine) Emir Saltuk Erzenu'r-Rum (Erzurum) ve çevresini tamamen ele geçirdi. Emir Artuk Mardin, Amid, Mencigerd/Malazgirt, Malatya, Harput (Harput) ve bugüne kadar el-hal ellerinde bulunan yerleri; Danişmend Kayseriyye, Zamandu (Zamantı), Sivas, Develü, Tokat, Nikisar (Niksar), Amasya'yı; Emir Çavuldur Maraş ve Sarus'u (Sarız); Emir Mengüçik Gazi Erzincan memaliki, Kemah, Köğonya ve diğer vilayetleri ele geçirdi. Onlar buralara yerleşip hâkimiyetlerini artırdıkça daha fazla (ülke/arazi) elde ettiler.¹⁷⁸ Bu zafer ile Anadolu'nun fethinde yeni bir aşama başlamış ve Türk yurdu haline gelmesine sebep olmuştur. Tarihin bu büyük zaferi ile Alp Arslan Türk, İslam ve hatta dünya tarihinde neticeleri çok büyük olan bir dönüm noktasının kahramanı oldu.¹⁷⁹

Sultan Alp Arslan'ın ölümünden sonra oğlu Melikşah'ın Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkmasından biraz sonra, ülke içinde baş gösteren birtakım karışıklıklar sırasında, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı olacak olan Kutalmışoğlu Süleyman, kardeşleri Mansur, Alpilek ve Devlet ile birlikte diğer muhtelif Selçuklu emir ve kumandanlarının fetihlere devam ettikleri Anadolu'ya gelip Fırat ırmağı boylarında ve Urfa yörelerinde fetihlerde buldukları görülür.¹⁸⁰

XI. yüzyılın son çeyreği içinde Kutalmışoğlu Süleyman Şah Anadolu topraklarında ilk Türk devletinin temelini attı. Aynı dönemde, Anadolu'nun fethinde rol oynamış büyük Türkmen beyleri tarafından Danişmentliler, Saltuklular, Mengüçükler ve Artuklular gibi Orta ve Doğu Anadolu Türk devletleri kuruldu.¹⁸¹

¹⁷⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 64.

¹⁷⁸ Reşidü'd-din Fazlullah, *Camiü't-Tevarih Selçuklu Devleti*, Çev. Erkan Göksu – H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010, s.120.

¹⁷⁹ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s.208.

¹⁸⁰ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 79.

¹⁸¹ Ahmet Yaşar Ocak, “Anadolu”, *İ.A.*, C.3, 1991, s. 111.

5.2. Türkiye Selçukluları Dönemi

Türkiye Selçuklu Devletinin kurucusu olan Kutalmış oğlu Süleyman Şah, Selçuk'un oğlu olan Aslan Yabgu'nun torunudur. Alp Arslan 1064'de Kutalmış'ı saltanat mücadelesinde mağlup ettikten sonra oğulları Bizans hududuna sürgüne gönderilmiş ve Urfa havalisinde kuvvetsiz bir şekilde varlıklarını sürdürürlerken Melikşah'ın ve akabinde Anadolu'nun fethi sırasında mühim faaliyetlerle Bizans'a karşı başarılar kazanmış olan Artuk Beyin Anadolu'dan çekilmesiyle Süleyman Şah bu fırsatı değerlendirerek Anadolu Türkmenlerini ve daha önceleri Tuğrul Bey'e ve Alp Arslan'a karşı ayaklanarak Anadolu'ya kaçmış olan Yabguluları etrafında toplamayı başardı. Anadolu'da faaliyetlere başlayan Süleyman Şah Konya ve havalisini aldıktan sonra 1075 de İznik'i fethedip payitaht yaptı. Süleyman Şah'ın Anadolu'da kurduğu bu yeni devlete göçebe Oğuzlar daha büyük kitleler halinde gelmeye başladılar. Süleyman Şah Bizans'ın taht kavgalarına karışmış. 1080 de İstanbul boğazının Anadolu sahillerini işgal etmişti. İstanbul Boğazı 1081'de Bizans ve Selçuklular arasında sınır oldu. Balkanlarda durumu kötü olan İmparator Alexis Komnenos Drakon Suyunu sınır kabul ederek Türklerle anlaşmaya vardı. Ve böylece Anadolu Türklere bırakılmış oldu. 1082 ve 1083 de Kilikya bölgesine inen Süleyman Şah Adana, Tarsus, Masisa ve Anazarba şehirlerini fethetti. 1084 de Antakya'yı hâkimiyet altına aldı.¹⁸²

Daha sonra Halep'e yöneldi. Bu genişleme siyaseti Türkiye sultanı Süleyman Şah ile Melikşah'ın kardeşi Şam meliki Tutuş'un arasını da gerginleştirdi.¹⁸³ Halep egemenliği yüzünden Tutuş Süleyman Şah arasında yapılan savaşta (Haziran 1086) Süleyman Şah hayatını kaybetti.¹⁸⁴

Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Anadolu'da Malazgirt Zaferinin ardından

¹⁸² Geniş bilgi için bkz; İbn Bibi, *El Evamirü'l Ala'iyye Fi'l Umurul Ala'iyye*, Çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.; İbnü'l Esir, *El Kamil Fi't- Tarih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, C. 10, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 128.; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 280-284; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 53-54, 86-91, Faruk Sümer, "Anadolu Selçuklu", *İ.A.*, s.380.

¹⁸³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 284.

¹⁸⁴ İbnü'l Adim, *Bugyetü't- Talib Fi Tarihi Halep Seçmeler*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 1982, s. 219.

yurt tutmuş olan beylerin beyliklerini kurduğu ve kendilerine yurt tuttuğu görülmektedir. Artukoğulları, Danişmentoğulları, Saltukoğulları, Mengücekoğulları gibi beylikler kendi beyliklerini korumak için civarda bulunan rakipleri ile mücadele içerisindeydiler. Tam da bu dönemde Mengücekoğullarını Danişmentoğulları ile beraber Karadeniz Rumları ile mücadelelerde bulunduğunu görmekteyiz.¹⁸⁵

Süleyman Şah'ın ölümünden sonra oğlu I. Kılıçarslan tahta geçti. Ama I. Kılınç Arslan tahta geçtikten sonra Malatya'yı kuşatmak için yola çıktığı sırada Haçlı orduları tarafından İznik ele geçirildi (1097). Bu yüzden başkent Konya'ya taşındı. Eskişehir civrında Haçlılar ile yapılan savaşta Selçuklular yenilince Selçuklular Marmara ve Batı Anadolu'dan çekilerek Orta Anadolu'ya geldiler. I. Kılınç Arslan 1107'de öldükten sonra önce oğlu Melikşah daha sonra da Mesut 1116'da tahta çıktı. Onun döneminde Anadolu'ya gelen Fransa Kralı Saint Louis ve Alman İmparatoru Kandrak ağır hezimete uğratıldı. Mesut döneminde Anadolu'da ilk Selçuklu parası bastırıldı. 1155'de ölümüyle yerine oğlu II. Kılınç Arslan geçti. II. Kılınç Arslan döneminde Danişmentliler ortadan kaldırıldı. Bizans ile 1176'da Miryokefelon Savaşı yapılarak Bizans yenilgiye uğratıldı. II. Kılınç Arslan ölümüne yakın ülkeyi on bir oğlu arasında bölüştürdü. 1192'de ölünce yerine oğlu I. Keyhüsrev geçti. Ancak daha sonra kardeşi II. Süleyman Şah kardeşlerinin elinden topraklarını alarak ülkenin siyasi birliğini kurdu (1204). 1207'de I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Denizli ve Antakya ele geçirildi. Çukurova Ermeni Krallığı Selçuklulara bağlandı. 1214'de I. Keykavus Sinop limanını ele geçirdi. Daha önce antakya şimdi ise Sinop'un alınması ile Anadolu Selçuklu Devletinde ticaret yaşamı canlanmaya başladı. I. Alaaddin Keykubat dönemi ise Anadolu Selçuklularının altın devri oldu. 1222'de Akdeniz'de Alaiye, 1224'de Karadeniz'de Suğdak ele geçirildi. 1237'de I. Alaaddin Keykubat'ın ölümü ile yükseliş devri sona erdi. Yerine oğlu II. Keyhüsrev geçti. Onun döneminde Çukurova Ermeni Krallığı, Halep Eyyübi Melikliği, Artuklular, Trabzon Rum İmparatorluğu, İznik Bizans Devleti Anadolu Selçuklu'ya tabii idi. 1240'da Moğol istilasından kaçan Türkmenler Anadolu'ya sığınmaya başladı. Ve aynı yıl Anadolu'yu derinden etkileyen önemli bir olay Babailer İsyanı yaşandı. 1243'de Moğollar Baycu Noyan önderliğinde

¹⁸⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.287.

Anadolu'ya girdiler ve Sivas kuzeyindeki Köseadağ civarında Selçukluları yenilgiye uğrattılar. Bu dönemden itibaren Selçuklular Moğolların gölgesi altında yönetildi ve Selçuklu şehzadeleri beyler arasında hükümlanlık mücadelelerine sahne oldu. Anadolu Selçuklu Devletinin son hükümdarı II. Mesut olarak kabul edilir (1318).¹⁸⁶

5.3. Türkiye Selçukluları Döneminde Erzincan

Erzincan Alaaddin Keykubat döneminde Selçuklu topraklarına katılmış ve oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e iktâ olarak verilmişti. Alaaddin şehri feth ettikten sonra Erzincan'ı yeniden imar etmiş ve şehrin surlarını tamir ettirerek olası Moğol istilasına karşı şehri koruma altına almaya çalışmıştır.

Erzincan Selçuklular döneminde de önemli bir şehir olarak varlığını sürdürmüştür. Selçuklular döneminde birçok önemli savaş bu şehirde cereyan etmiştir. Alaaddin Keykubat'ın Doğu Anadolu'yu tamamen eline geçirmesine sebep olan ve Eyyubi Hükümdarı Melik Eşref ile ittifak kurarak Harezm Hükümdarı Celaeddin Harzemşah'a karşı savaştığı Yassı Çemen Savaşı (1230) Erzincan civarında vuku bulmuştur.¹⁸⁷ Savaş Erzincan Akşehir'inde¹⁸⁸ meydana gelmiştir.¹⁸⁹ Alaaddin Keykubat'ın zaferi ile sonuçlanan bu savaş sonrasında Selçuklular ile Moğollar arasında tampon oluşturan Harezmşahlar Devleti 1231'de tamamen ortadan kalkmış ve bu zamandan sonra Selçuklular ülkesi Moğol akınları ile doğrudan karşı karşıya gelmeye başlamıştı.

Harezmşahlar devletinin ortadan kalkmasının ardından Türkiye Selçukluları ile sınır komşusu olan Moğollar Eyyubi ve Artuklu kentlerini tahrip etmiş hatta Doğu

¹⁸⁶ Geniş bilgi için bkz., İbn Bibi, *El Evamirü'l Ala'iyye Fi'l Umurul Ala'iyye*, s. 243-250; İbnü'l Esir, *El Kamil Fi't- Tarih Tercümesi*; İbnü'l Adim, *Bugyetüt Talib Fi Tarihi Halp Seçmeler*, s. 219; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 380; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.603; Faruk Sümer, " Anadolu Selçuklu", *İ.A.*, s.380.

¹⁸⁷ Geniş bilgi için bkz., Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.390-394; Hasan Geyikoğlu, "Harzemşahlar ve Doğu Anadolu", *Türkler*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.922.

¹⁸⁸ Mengüeklilerin önemli bir şehri olan Akşehir, Erzincan'ın kuzey batısında, Refahiye ilçesinin kuzey doğusunda bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz., Aksu, *Mengücekler ve Şehirleri*, s.96.

¹⁸⁹ Geniş bilgi için bkz., İbn Bibi, *El Evamirü'l Ala'iyye Fi'l Umurul Ala'iyye*, s.394., Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.

Anadolu'da Kars, Erzurum, Erzincan gibi kentlere akınlar yapmışlar ve ülkede bir korku uyandırmışlardır. Alaaddin olası akınlara karşı ciddi savunma tedbirleri almıştır. Alaaddin Keykubat'ın güçlü saltanatı döneminde Selçuklu ülkesi Alaaddin'in iyi siyaseti sayesinde Moğol istilasına uğramamıştır. Sadece bunlardaki kalmamış kendi döneminde ülkeyi gerek ekonomik gerek kültürel açıdan oldukça mamur hale getirmeyi başarmıştır. Selçuklu kentlerini büyük surlarla çevirtmiş ve böylece kentlerin Moğollara karşı savunmasını güçlendirmiştir.¹⁹⁰ Bu dönemde Erzincan'ın da surları elden geçirilmiş ve sağlamlaştırılmıştır. Ancak kendinden sonra başa geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev babası gibi bir siyaset yürütme yetisine sahip olmadığı için ülkede isyanların, kargaşaların ve Moğol istilasının başladığını görmekteyiz.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatı döneminde sonuçları bakımından Anadolu'yu oldukça etkileyen Babailer İsyanını görmekteyiz. Babailer veya Baba Resulullah isyanının muhtelif sebepleri arasında, XII. yüzyılda, özellikle de bu yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'nun içinde bulunduğu iktisadi, içtimai ve dini sıkıntılar, daha baştan itibaren araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Genellikle, bu olayda halkın içinde bulunduğu kötü hayat şartlarının başrolü oynadığı düşünülmüştür.¹⁹¹ Moğol İstilaları ile Anadolu'nun içlerine gelip karmaşa oluşturan Türkmenler tarafından çıkarılmış bir isyan olan Babailer İsyanı Anadolu Selçuklu Devleti için önemli sonuçları hazırlamıştır. Yerleşik yaşamaya alışık olmayan bu Türkmenler gittikleri yerlerde kargaşa çıkarmaya yerlilerin düzenini bozmaya başlamışlardı. Konargöçer yaşamaya alışık yaylak ve kışlaklarda hayvancılık ile geçinen bu yeni Türkmen kalabalık göç kitleleri kendileri için yeterli arazi bulamamaları geçtikleri şehir ve kasabaları yağma faaliyetlerine sürüklenmesine sebep olmuştur. Ayrıca yerleşik halk tarafından aşağılanmış olan Türkmenler merkezi otoriteye karşı da küskün olmaları onları isyana teşvik eden başka bir unsur olmuştur. Demografik, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik gibi sebeplere birde dönemin dini inanış farklılıkları eklenince bu iki grup arasındaki fark gittikçe açıldı. Yerleşik Sünni olan halk ile Heterodoks İslam anlayışını benimsemiş Türkmenler arasında ki bir ayrılıkta

¹⁹⁰ Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, 1995, s. 465-467.

¹⁹¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 37.

bu yüzden çıkmış oldu. XI. yüzyıldan beri Anadolu'ya giren Türkmenler birtakım popüler sufi çevreleri temsil eden Türkmen babaları etrafında birleştiler ve bunlara bağlandılar.¹⁹² Türkmenler kendilerini kurtaracak bir kurtarıcı bekledikleri bir sırada Baba İlyas ortaya çıkmış ve kendini Allah'ın resulü olarak tanıtmıştır. Baba Resulullah adıyla Türkmenleri etrafında toplanmaya başlamış ve onları isyana teşvik ederek onların ülkedeki adaletsiz ve haksız yönetime karşı harekete geçirmiştir.¹⁹³ Ve bunun sonucunda Kefersut, Adıyman, Samsat civarında isyan başlamıştır. Daha sonra Amasya yakınlarına giden Baba İlyas isyan sırasında kaybolmuş olması müritlerine tarafından onun Tanrı tarafından göğe çekildiği şeklinde algılanmıştır. Baba İshak intikam almak için etrafında birleşmiş Türkmenlerle beraber Selçuklu ordularına karşı üst üste birkaç kez ağır kayıplar vermiştir. Ancak daha sonra Selçuklu ordusundaki paralı asker olan Frenkler tarafından Türkmenleri Malya Ovasında yapılan savaşta mağlup etmişlerdir (1240).¹⁹⁴

Kazanılan bu zafer Anadolu Selçuklu devletinin saadetini değil, felaketini hazırlayan faktörlerden biri oldu. Çünkü Babailer isyanı, devletin gerçekte ne kadar zayıf olduğunu, dış görünüşlerindeki parlaklığa rağmen, siyasi, idari, toplumsal ve ekonomik, hatta özellikle askeri bir takım zaaflarının bulunduğunu çok net bir şekilde gösterdi. O zamana kadar saldırmak için kapı önünde bekleyen Moğollar, bu durumu fark ederek, daha üç beş yıl önce, I. Alaeddin Keykubad zamanında saldırmaya cesaret edemedikleri Anadolu'yu, isyanı bastırmak için çağrılan Erzurum garnizosunun bıraktığı boşluktan girmek suretiyle 1243 yılından itibaren istilaya başladılar.¹⁹⁵

Moğollar, Selçuklu Devleti'ni derinden sarsan Babaî ayaklanmasından (1240) yararlanarak daha önceden akınlar yaptıkları Doğu Anadolu'yu istila etmeye başladılar. 1242 yılında Erzurum'u ele geçirdikten sonra kışlakları Mugan'a geri

¹⁹² Geniş bilgi için bkz., Ocak, *Babailer İsyanı*, s.40-45.; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam- Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev. Elif Kılıç, 8. Baskı, 2014, s. 27; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, YKY, 2. Baskı, Mayıs, 2014, s.59; A. Sevim – E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.470.

¹⁹³ Geniş bilgi için bkz., A. Sevim – E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.470.; Ocak, *Babailer İsyanı*, s.89-91.,

¹⁹⁴ Geniş bilgi için bkz., Elvan Çelebi, *Menakıbu'l – Kudsiyye Fi Menasibi'l Ünsiyye*, Haz. İsmail E. Erünsal, Ahmet Y. Ocak, TTK, 1995, metin, b.502-676.; Ocak, *Babailer İsyanı*, s.132-139.

¹⁹⁵ Ocak, *Babailer İsyanı*, s.139.

döndüler. Moğollar, ertesi yıl Anadolu'ya ikinci gelişlerinde yol üzerindeki Erzincan'ı zapt ettiler. Büyük yağma ve kıtaller yaptılar.¹⁹⁶

Baycu Noyan, Yasa'ut kabilesinden olup, Moğolların ünlü komutanlarından biriydi. Ögedey Kaan, onu diğer ünlü bir Moğol komutanı alan Curmagun Noyan ile İran ve Rum ülkelerinin fethine görevlendirdi. Baycu 640/1242-3 tarihinde Anadolu'ya varıp Anadolu Selçuklu sultanlarından I. Alaaddin Keykubad'ın oğlu Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ile 6 Muharrem 641 (27 Haziran 1243) tarihinde Erzincan'ın nahiyelerinden Köseadağ'da savaşarak onu yendi ve Anadolu topraklarını Moğol topraklarına kattı.¹⁹⁷ Sivas ve Erzincan'dan geçen tarihi kervan yolu üzerinde Zara ve Suşehri arasındaki Köseadağ'da ki ova da Türkiye'nin kaderini değiştiren diğer bir savaş ile karşılaştılar.¹⁹⁸

Moğollar Köseadağ Savaşının ardından Sivas ve Kayseri'yi de ele geçirdikten sonra dönüş yolunda yine Erzincan kapılarına dayandılar. Erzincan'a, karşı ordugâh kurdular ve buranın eşrafından altın istediler. Fakat bunlar bir şey vermediler. Bunun üzerine Tatarlar hiddetlendiler, şehre karşı mancınıklar kurdular ve şehrin surlarını süratle yıkarak içeri girdiler, şehri yağma ettiler, şehir halkını öldürdüler ve şehri tamamen tahrip ettiler. Bunun üzerine Sultan Gıyaseddin Tatarlara elçiler göndererek sulh istedi ve altın verdikten başka atlar, davarlar, koyunlar ve köleler vermeyi de kabul etti.¹⁹⁹

1243 Köseadağ Savaşından sonra Erzincan şehri Moğol istilalarıyla ciddi bir tahrip aldığı için, Moğol istilasının yaralarını sarmakla meşguldü.²⁰⁰ Bu devrin de idari mekânizma bozulmuş devlet idaresindeki devlet adamları arasında menfaat mücadeleleri baş göstermişti.²⁰¹ Bu mücadeleler de bir Erzincanlı'nın da rol aldığı

¹⁹⁶ Firdevs Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", *Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar II*, Ankara, 2017, s. 519; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.I., (1243-1453), Tekin Yayınevi, 1979, s.70.

¹⁹⁷ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşâ*, TTK, Ankara, 2013, s.596. nr.

¹⁹⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.453.

¹⁹⁹ Gregory Abu'l – Farac, *Abu'l – Farac Tarihi*, C.II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1987, s.544; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.6-10.

²⁰⁰ Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, Erdav Kitabevi, Erzincan 1985, s. 299.

²⁰¹ İbn Bibi, II, s. 91; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.I., s.71; Özen, "İlhanlılar Devrinde

görülür. Bu kişi büyük askerî güce sahip olup önce Erzincan sübaşılığı daha sonra da beylerbeylik yapan, ancak vezir Şemseddin İsfahanî ile sorunlar yaşayan Şerefeddin Mahmud Erzincanî'dir. Şerefeddin Mahmud, yanındaki kuvvetlerle memleketi Erzincan'a çekilerek vezire karşı isyan başlattı. Ancak Selçuklu ordusu karşısında başarılı olmadı ve ele geçirildikten sonra öldürüldü. Dönemin Erzincanlı meşhur devlet adamlarından biri de IV. Rükneddin Kılıç Arslan ile birlikte Moğolistan'a giden atabek Tercüman Bahâeddin Yusuf b. Nuh idi.²⁰² 1249-1254 yılları arasında Selçuklu Devleti; II. İzzeddin Keykavus, VI. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alaaddin Keykubat arasında idare edildiği görülür. Bu dönemde Erzincan sübaşılık görevinde Muineddin Süleyman Pervane'yi görmekteyiz.²⁰³

5.4. İlhanlılar Hâkimiyeti Döneminde Erzincan

Erzincan, Azerbaycan merkezli İlhanlı Devleti kurulmadan önce Moğolların üs olarak kullandıkları şehirlerin en önemlilerinden biriydi. İlhanlı Devleti kurulduktan sonrada İlhanlı merkezine yakın olması nedeniyle savaş durumunda Moğol ordularının toplanma ve konaklama işlevine uygun şekilde askerî üs merkezi olarak kullanılmaya devam edildi.²⁰⁴

Moğol hanları Anadolu'da kendi çıkarlarını gözetten bir siyaset uyguluyordu. Devlet ricali de elde etmek istedikleri mansıba ulaşmak için İlhanlı hanlarına karşı her türlü rüşveti veriyordu.²⁰⁵

IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve oğlu III. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminin kilit ismi Muineddin Süleyman Pervâne'nin iktidarı tamamen ele geçirdiği 1262-1277 yılları arasında Erzincan kritik bir merkez durumundaydı. Bu dönemin özelliği yönetimin üst kademelerinde çok sayıda Erzincanlı'ya rastlanmasıdır Bunların en

Erzincan", s.520.

²⁰² İbn Bibi, II, s. 95- 102; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.480-481; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s.520.

²⁰³ Geniş bilgi için bkz., İbn Bibi, II, s. 129, Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.489.

²⁰⁴ Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s.522.

²⁰⁵ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C.I., s.73.

önemlileri aynı zamanda Mu'neddin'in damadı olup müstevfi ve atabek görevlerini ifâ eden Mecdeddin bin Hüseyin,²⁰⁶ onun kardeşi Erzincan valisi Kutbeddin Mahmut, Zeyneddin Ahmed ve Kıvameddin Erzincani'dir..²⁰⁷ Nazırlık makamına ise Erzincanlı Zeyneddin Ahmed getirilmişti.²⁰⁸

1277'de Anadolu Selçuklu ülkesinde yine bir Moğol ordusu akını başlıyor. 1277'de Moğollar ile Memlûklülere arasında yapılan Ayn-ı Cûlut Savaşında Moğolların Memlûklülere yenilmesi üzerine Moğollar savaşta İlhanlılardan kurtulmak isteyen ve bu sebeple Memlûklülere destek olan Anadolu Beylerinden intikam almak için Anadolu'ya Erzincan ve Tokat mevkinde yerleştiler. Ancak bu savaştan sonra Moğollar Anadolu'daki eski vaziyetleri sarsılmıştı. Ülke içerisinde sürekli isyanlar baş göstermişti. Pervanenin ölümüyle de merkezi yapı çökmüştü.²⁰⁹

Abaka Han Anadolu'daki düzeni yeniden tesis etmek için İlhanlı veziri Şemseddin Cüveyni'yi Anadolu'ya gönderdi. Cüveyni Anadolu'da bozulan asayişin temin edip, isyanları bastırıp, ülkeyi imar edip, memleketi elde tutmaya, ağır vergiler altında ezilen halkı rahata erdirmeye çalıştı.²¹⁰ İçlerinde Erzincan'ın da olduğu Anadolu'daki birçok vilâyet "İlhanlı hazinesini ve Selçuklu hanedanının şerefini korumak" ve Selçuklu veziri Şemseddin Mahmud Tuğrâî tarafından alınan ve bir türlü ödenmeyen Selçuklu borçlarına karşılık Moğol hanedanı adına "Şer'î mubayaa usulüne göre"²¹¹ satın alındı ve Han'ın mevcut hâs incileri arasına dâhil edildi.²¹² Böylece sorun İlhanlı çıkarlarına göre çözüme kavuştu.²¹³ Erzincan'ı da bağlı yerleriyle birlikte şer'i mubaya usulüne göre padişahın yakınlarının ve haslarının mallarına kattı.²¹⁴ Re-şideddin de burada kendi parası ile bir "Medrese-i Erzincan"

²⁰⁶ İbn Bibi, II, s. 175.

²⁰⁷ Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s.522; Şahin, *Erzincan Tarihi*, s. 310-312.

²⁰⁸ İbn Bibi, II, s. 175.

²⁰⁹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.I., s.76-78; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.566; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s.523.

²¹⁰ İbn Bibi, II, s. 214-215.

²¹¹ İbn Bibi, II, s. 233.

²¹² İbn Bibi, II, s. 233.

²¹³ Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s.523.

²¹⁴ İbn Bibi, II, 233, Zeki Velidi Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Dair Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.15, 2015, s. 35; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.590; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.I., s.199.

tesis etmiş ve Erzincan hükümeti, nüvab, kadı, seyyidler, ulema, eimme ve meşayihına yazdığı bir el tamgalı resmi yazıda bu medresenin müderrisi olan Konyah Mevlana Şemseddin Muhammed'e her sene, oğlu Anadolu veziri Hoca Celaledin eliyle bir eğerli katır, 2000 dinar "Erzincan akçası", 1000 Irak harvar'ı (1 harvar Gazan zamamnda 83 kilo) erzak, elbise ve sincap kürk " idrar" olarak verilmesi ve medresenin 20 talebesi ve oradan geçinen (murtaziqa) diger zevat için de her yıl bir yün cübbe, birer koyun postını 1, 2 harvar erzak, 100 dinar akçe verildiği ve bunun (bu talebe için geçim vasıtası olarak verilen paradan hariç, yani ilave olarak Erzincan vergisinden verildiği, keyfiyetin "Divan-ı Al'a" hükmü olarak Moğol ve Tacik emirlerinin mühürleri, padişahın altın damgası ve kendisinin (yani başvezirin) "al tamga" sı ile musaddak olduğu, mezkûr medrese müderris ve talebesi için yapılan bu tahsisatın nesil be-nesil verileceği bildirilmiştir.²¹⁵ Erzincan'da üretilen kumaşlar ve mallar Cüveyni'nin dönüş kervanına katılarak Tebriz'e götürüldü (1277).²¹⁶

Erzincan daha sonraki tarihlerde de artık Moğol hakiiyeti altında Moğollar tarafından seçilen Selçuklu şehzadelerine yurt olarak verilmiştir. İlhanlılardan hükümdarı Geyhatu'nun (1291-1295) Erzincan yöresinde İlhanlı tahtına oturması Erzincan'a daha çok önem verilmesi ve inşa edildiği bilinmektedir. Erzincan'ın Olcayto devrinde bir eyalet merkezi olduğu görülüyor. Olcayto'nun oğlu Ebu Said tahta geçirildikten sonra İrincin Noyan Diyarbakır, Sutay Noyan Erzincan valiliklerine getirilmişti. Esasen kitabeli mezar taşları Erzincan'ın bilhassa Olcayto ve Ebu Said Bahadır Han devirlerinde daha mamur nüfusu az olmayan bir şehir olduğu fikrini veriyor. Erzincan'ta Moğol devrinde basılan paralar daha ziyade bu hanlara aittir. Hamdullah-ı Müstevfi merkezi Erzincan olan eyaletin eski zamandaki gelirinin Ebu Said Bahadır Han devrinin rayici ile iki yüz tümene yakın olduğunu anılan devirde ise bu gelirin ancak otuz dokuz tümene ulaştığını, şehrin havasının mutedil, bahçelerinin çok, meyvelerinin bol, dayanıklı olduğunu ve elli bir bin beş yüz dinar vergitahsil edildiğini aktarmaktadır.²¹⁷ İlhanlı tarihinin en başarılı hükümdarlarından Gâzân Han

²¹⁵ Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Dair Kayıtlar", s. 35.

²¹⁶ Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s.523.

²¹⁷ Neslihan Durak, "Moğollar Döneminde Erzincan ve Çevresi", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*

(1295-1304) döneminde yapılan idarî, malî ve kültürel reformlar Erzincan'ı da etkiledi. Ticaret ve üretim desteklendi, para ıslah edildi.²¹⁸

1299 yılında Anadolu'da İlhanlı otoritesini sarsan bir olay yine Erzincan civarında vuku bulur. Bu olay Baycu Noyan'ın torunu olan, İlhanlıların Anadolu Emirü'l - Ümerası Sülemiş tarafından yapılan isyandır. Bu isyanı Anadolu'yu bağımsız olarak tek başına yönetmek amacı ile çıkarmıştır. Erzincan – Akşehir sahrasında vuku bulan isyana Karamanoğlu Bey'i de katılır. Ancak hem emrindeki askerlerin hemde Türkmenlerin kendini yalnız bırakmasından dolayı Suriye'ye kaçarak başarısız olmuş ve kısa sürede yakalanarak öldürülmüştür.²¹⁹

1308'de II. Gıyaseddin Mesut'un ölümüyle Anadolu tamamen İlhanlı valileri tarafından idare edilmeye başladı. Bu dönemde Anadolu genelindeki kargaşa ortamı Erzincan'da da hissedildi. Kent, soygun, yıkım ve talana uğradı. Çatışmaların meydana geldiği bir yer olmasından ötürü silik bir merkez olarak kaldı. Bu kötü gidişat Ebû Said Bahadır Han (1316-1335)'ın Anadolu valisi tayin ettiği Emîr Çoban'ın oğlu Timurtaş dönemi ile birlikte sona erdi. Timurtaş Anadolu'da düzeni sağladı ve Erzincan'da da nisbî bir huzur ortamı meydana geldi. Türkiye Selçuklu Devleti Timurtaş'ın Selçuklu şehzadelerini öldürdüğü 1318 yılında tarihe karıştı. Bu şekilde sembolik Selçuklu idaresi sona erdi ve devlet bütünüyle İlhanlı egemenliği altına girdi.²²⁰ 1328'de Timurtaş'ın idam edilmesiyle Erzincan ve çevresinde Eratna Hâkimiyeti görülmektedir.

Bildiriler, C.I, s171.

²¹⁸ Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s.523.

²¹⁹ Aksarı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara, 2000, s.198; Reşidüddin Fazlullah Hemedani, *Camiu't – Tevarih*, C.2, Haz. Muhammet Ruşen – Mustafa Musevi, Neşri Elburz, 1373, Türkçe Trc. s. 274-275; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmalar Dergisi*, I, Ankara, 1970, s. 67-69; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.639-640; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 110; Ahmet Sağlam, "Anadolu'da Moğol - İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/41 (2015), s. 553-562.

²²⁰ Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s.526 -527.

5.5. Eratna Hâkimiyeti Döneminde Erzincan

Eratnalı Devleti'nin kurucusu olan Sultan Alâeddin Eratna, “*İlhanlı sarayında ve ordusunda yetişmiş bir emîr ve noyân unvanıyla Anadolu'ya gelmiştir*”²²¹ İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş'ın yerine, 1327 yılında Eratna Bey Anadolu Umumi Valiliğine getirilmiş 1340'lı yıllarda Doğu Anadolu'da Celayirli egemenliği kurulmuş ve Eratnalılarda bir süre Celayirli tabii olmuşlardır. 1343'de Anadolu'ya hâkim olmak isteyen Timurtaş'ın oğlu Çobanlı Şeyh Hasan Eratnalıların Erzincan'daki hâkimiyetine son vermek istemiş ve bu sebeple iki ordu arasında Erzincan – Sivas civarında 1343'de Karanbuk Savaşı vuku bulmuş, Eratnalılar İlhanlı – Çobanlı ordularını yenilgiye uğratmışlardır. Böylece Anadolu'da bağımsız hareket eden Eratnalılar 1381'e dek Erzincan ve çevresinde hüküm sürmüşlerdir.²²² Eratnalılar döneminde Erzincan'ın Ahiler tarafından idare edildiğini görmekteyiz. Erzincan'da önemli bir Ahi lideri olan Ahi Ayna Bey, Eratnalılar döneminin ileri gelen emirlerindedir. Bu beyliğe bağlı olarak Erzincan'da hüküm sürmüş ve faaliyetlerini Erzurum ve Bayburt'a kadar genişletmiştir. Estarabadi'nin Bezm u Rezm isimli eserinde Erzincan'ı satın aldığı ifade edilmesi, onun yörenin nüfuzlu emirlerinden olduğuna işaret etmektedir.²²³ Ahiler, Eratna Devletine bağlı olarak Erzincan da hem siyasi hem de kültürel, ticari ve sosyal faaliyetlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Erzincan şehir merkezinde bulunan hangahını kurmuştur. II. Mehmet döneminde bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle hangahın vakfiyesi yenilenmiştir. Nitekim 1530 yılında hangahın tasarrufu meşihatlik görevinde bulunan Mevlana Mehmed'in üzerinde idi. Bu tarihte zaviye evkafının geliri, Erzincan'ın şehir merkezinde malikâne hissesinin yarısı olan 128 akçe haslı zemin ile 3.047 akçe aşar gelirinden oluşmakta idi. XIX yüzyıl da hangahın adına rastlanmaması, zamanla metruk bir hale geldiğinin veya bir dönüşüm sürecine girdiğinin işareti olmalıdır.²²⁴

²²¹ Kemal Göde, “Eratnalılar Devleti Tarihine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 797.

²²² Geniş bilgi için bkz., Kemal Taşçı, “Erzincan'da Eratnalı Hakimiyeti”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildiriler*, C.I, 2016, s.393-396.; Göde, “Eratnalılar Devleti Tarihine Genel Bir Bakış”, s.800-801.

²²³ Kader Altın – Nazan Yaga, “Ortaçağ Döneminde Erzincan'da Ahilik Kurumu”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildiriler*, C.I, 2016, s.79.

²²⁴ Altın – Yaga, “Ortaçağ Döneminde Erzincan'da Ahilik Kurumu”, C.I, s.79

ALTINCI BÖLÜM

AKKOYUNLU VE KARAKOYUNLU DÖNEMLERİNDE ERZİNCAN

Erzincan ve çevresinde hüküm süren Mengücekoğulları iki kola ayrıldıktan sonra Kemah ve Erzincan kolu 1228'de Divriği kolu ise 1252 yılından sonra ki dönemleri hakkında bilgi yoktur. 1243'de Moğolların Anadolu'ya akınları sırasında Erzincan ve yöresi de İlhanlıların eline geçmişti. İlhanlılar yöreyi beylerle yönettikten sonra Erzincan ve çevresinin Eratnalı Alaaddin Bey'in yönetimi altına girildiği görülmektedir. Daha sonra bölgede hâkim güç olarak Mutahharten'i ve ondan sonra da Akkoyunluları görmekteyiz.

Akkoyunlular önce Amid bölgesinde yaşamışlar, daha sonra kuzeye Bayburt civarına çekilmişlerdir. Tur Ali Bey zamanında Bayburt-Erzincan bölgesinin Akkoyunlular'ın ilk toprakları olduğu arkeolojik buluntularla da desteklenmektedir. Bununla ilgili olarak, Bayburt yakınlarındaki Sinür'de (Bayburt'a bağlı olup şimdiki adı Çayıryolu'dur) bulunan erken dönem Akkoyunlu yapılarıyla, 1882 (1229) tarihli bir vakıfnamede Erzincan yakınlarındaki Rumsaray (şimdiki adıyla Mecidiye) köyünde Tur Ali Bey'in mezarının bulunması önemlidir.²²⁵ Bu durum Erzincan ve civarının Akkoyunluların yaşam alanı olduğunu göstermektedir. Akkoyunlar, Erzincan hâkimi Mutahharten ve Karakoyunlular ile sürekli bir mücadele halinde bulunmuş, Eratna Beyi Kadı Burhaneddin'i öldürerek Erzincan bölgesini Osmanlılar ile sınır komşusu haline getirmişlerdir.

Erzincan'da 1379 yılından itibaren tarih sahnesinde gördüğümüz Mutahharten'den önce, XIV. yüzyılın ilk yarısında Orta Anadolu'da İlhanlı genel valiliğinin siyasi kuruluşu dönüşmesi sonucu ortaya çıkmış olan Eratna Devletinin hudutları içine katılmış olan Erzincan, sırası ile Ahi Ayna Bey ve Pir Hüseyin'in idaresinde kalmış idi.²²⁶ Eratna Bey'in ölümünden sonra başa geçen oğlu Mehmet

²²⁵ Fatma Akkuş, *Akkoyunlu ve Memlük Münasebetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s.27

²²⁶ Yaşar Yücel, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar, I. Mutahharten ve

Bey'in dirayetsizliği döneminde Erzincan 1379'da Pir Hüseyin'in ölümünden sonra bir müddet hâkimsiz kalmıştır.²²⁷ Daha sonra Erzincan'a hâkim olan Mutahharten'in Erzincan'da hüküm sürdüğüne dair; Clavijo, Trabzon'dan Erzincan'a yaptığı seferinde "Eskiden Erzincan'da Taharten namında büyük bir prens varmış. Bu Erzincan ve civarına hâkim imiş."²²⁸ diyerek Mutahharten'in adını Taharten olarak zikretmiştir. Mutahharten'in Erzincan'ı ele geçirmesinden sonra Eratna Beyi Alaaddin'in Erzincan'ı tekrar ele geçirmek için Kadı Burhaneddin'i görevlendirdiğini ancak yapılan görüşmelerden sonuç çıkmayınca Eratna ile mücalenin başladığı görülmektedir. Mutahharten bu savaş sırasında hâkim olduğu bölgeyi koruyabilmek için Akkoyunlu Beyi Kutlu Bey ve Dulkadiroğlu İbrahim Bey'den yardım istemiş ve neticede gelen yardımlar sayesinde Erzincan ve çevresini koruyabilmiştir.²²⁹

Akkoyunlu Türkmenleri, 13. yüzyılın sonlarına doğru İlhanlı hükümdarı Argun Han (1284-1291) zamanında Horasan'dan Azerbaycan'a gelmişler, 14. yüzyılın sonlarında da Azerbaycan, Harput ve Diyarbakır arasındaki bölgede yerleşmişlerdir.²³⁰ Diyarbekir ve yöresine, büyük bir ihtimalle 13. yüzyılda Moğol istilasının neden olduğu büyük göçlerin içerisinde gelmişlerdir.²³¹ O tarihlerde bu aşiretin reisi Tur Ali Beyoğlu Kutlu Bey ve daha sonra yerine geçen onun oğlu Ahmet Bey idi. Devletin asıl kurucusu olan Kara Osman, Ahmet Bey'in kardeşidir. İlk önce Diyarbakır havalisini yurt tuttuğunu gördüğümüz Akkoyunlular, daha Kara Yülük Osman Bey zamanında Anadolu'nun doğusunda Urfa, Erzincan, Bayburt, Tercan, Kemah, Şarki Karahisar, Harput, Mardin ve Erzurum gibi şehirleri ele geçirmişlerdi. Akkoyunlu hanedan üyeleri bir taraftan taht mücadeleleri, bir taraftan da Karakoyunlularla giriştikleri amansız mücadelelere rağmen Doğu Anadolu'daki hâkimiyetlerini pekiştirmişler, devletlerini kuvvetlendirmişlerdir. Akkoyunlular'ın en meşhur ve en dirayetli hükümdarı olan

Erzincan Emirliği", *Belleten*, XXXV/140, s.666.

²²⁷ Yücel, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar, I. Mutahharten ve Erzincan Emirliği", s.70.

²²⁸ Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, Ses Yayınları, İstanbul, 1993, s.78.

²²⁹ Yücel, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar, I. Mutahharten ve Erzincan Emirliği", s.675; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *İ.A.*, C.I, s.271.

²³⁰ Hamza Keleş, "Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.38, Ankara, 2006, s.1

²³¹ John E. Woods, *Akkoyunlular*, çev. Sibel Özbudun, İstanbul, 1993, s.70.

Uzun Hasan, Anadolu'nun doğu kısımlarını (Diyarbakır, Hısnı Keyfa, Bayburt, Harput, Urfa, Şebinkarahisar, Ahlat ve Cezire yöreleri ile Muş ve Bitlis'i), Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem'i, İran'ı ve Horasan'a kadar olan yerleri zaptederek büyük ve teşkilatlı bir devlet kurmuştur. Fakat Akkoyunluların Osmanlılarla yaptığı Otlukbeli Savaşı'nda (1473) yenilmesi, iç karışıklıklar, taht mücadeleleri ve diğer devletlerin baskısı bu devletin zayıflamasına sebep olmuştur. Özellikle 1490 yılından sonra eski kuvvet ve gücünü kaybeden Akkoyunlu Devleti'ne İran'da Şah İsmail tarafından kurulmuş Safevi Devleti tarafından son verilmiştir (1502). Akkoyunlular, ilk olarak Diyarbakır'ı kendilerine başkent yapmışlar 1469'dan sonra ise devlet merkezini Tebriz'e nakletmişlerdir.²³²

Akkoyunlu Türkmenleri, Moğol hâkimiyetinin yıkılışı sıralarında Diyarbekir taraflarında yurt tutmuş bulunuyorlardı. Başlangıçta Bayındır, Döğer, Bayat, Çepni gibi Oğuz boylarının parçalarından kurulu iken, daha sonra İnallu, Bayramlı, Hacılı, Musullu vb. gibi grupları da içine alarak kuvvetlenmişler.²³³ Tarih sahnesine çıkışları 1340'ta Tur Ali Bey idaresinde Trabzon Rum İmparatorluğu'na yaptıkları akınlarla başlar. Tur Ali Bey Erzincan ve Bayburt hâkimleri ile birlikte 1348'de Trabzon'u kuşattıysa da bir sonuç alamadı. Trabzon Rum imparatoru III. Alexios, Kız kardeşini Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey'e vererek onunla akrabalık kurdu. Kendisinden sonra Akkoyunlular'ın başına geçen oğlu Kutlu Bey zamanında (1362-1388) Anadolu'nun siyasi durumunda önemli gelişmeler oldu.²³⁴ Şebinkarahisar hâkimi Pir Hüseyin'in ölümünden sonra Emir Mutahharten'in Erzincan'da tahtı ele gecirmesine karşı olan Eretna hükümdarı Alaeddin Ali Bey, Erzincan üzerine sefer yaparak Mutahharten'in askerlerini mağlup etti. Bunun üzerine Mutahharten, bölgedeki diğer emirlerden yardım istemek için teşebbüse geçerek, bir yandan Dulkadiroğlu İbrahim Bey'den, diğer yandan da Akkoyunlu Kutlu Bey'den yardım istedi. Bunun üzerine Bayındırlı Türkmenlerinin emiri, oğlunun kumandasında gönderdiği yardımla Mutahharten'in Erzincan'da bağımsızlığını koruma mücadelesine katkıda bulundu. Bezm ü Rezm'de

²³² Keleş, "Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler", s.1

²³³ Abdulhaluk Mehmet Çay, *Türkiye Dışı Türk Tarihi Akkoyunlu Devleti*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2009, s.2.

²³⁴ Sümer, "Akkoyunlular" s.270-271.; Mükremin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", *İ.A.*, s.254.

yer alan bilgiye göre, Kutlu Bey, Erzincan üzerine yardıma geldi. Bu sırada Kayseri Valisi Cüneyd, Kutlu Bey'in karşısına çıktıysa da yapılan savaşta askerlerinden bir kısmı öldürüldü, kendisi de esir alındı. Ancak Bayındırlılar, daha sonra kendilerini durdurmak için gelen Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'e mağlup oldular.

Esasen Doğu Anadolu'nun siyasi durumunda önemli gelişmelerin ortaya çıkışı, Kutlu Bey'in hâkimiyet dönemine rastlamaktadır. Zira bu dönemde Kara Koyunlular, Musul'dan Erzurum'a kadar olan yerleri hâkimiyetleri altına aldılar. Bundan başka Kayseri ve Sivas merkezli Eretna Beyliği yıkılma sürecine girdi.²³⁵ Çıkan karışıklıklar sonucu iyice zayıflayan Eretna, hâkimiyeti vezir Kadı Burhaneddin'in çabalarıyla yeniden toparlanmış, bir güç olarak Anadolu'daki olaylarda onun ölümüne kadar (1398) etkinliğini sürdürmüştür.²³⁶ Kutlu Bey döneminde ki önemli gelişmelerden biri de hiç şüphesiz Kutlu Bey'in Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine savaşa çıkması, Duhari aşiretini Rumların elinden kurtarmış olmasıdır. Ayrıca Gürcüler üzerine de sefere çıkarak galibiyet kazanmış ve Ahıska şehrini ele geçirmiştir.²³⁷

Erzincan ve Bayburt yöresi önce Şarki Karahisar hâkimi Pir Hüseyin Bey'in, sonra da Eretna emirlerinden olup 1378'de bağımsızlığını ilan eden Mutahharten'in eline geçti. Doğu Anadolu'da siyasi durumun dağınık olduğu bir sırada Kutlu Bey hayatını kaybetti.²³⁸

Kutlu Bey'in ölümünden sonra Erzincan hâkimi Mutahharten aralarındaki ittifakı bozarak Akkoyunlular'a saldırdıysa da daha sonra mağlup edildi. Mutahharten Karakoyunlular'la anlaşarak onları bozguna uğrattı.²³⁹

Mutahharten-Karakoyunlu ittifakı Akkoyunluları Kadı Burhaneddin Ahmed'e daha da yaklaştırdı. Ahmet Bey, kardeşleri ile Sivas hâkiminin hizmetine girmişti. Onları çok iyi karşılayan Kadı büyük lütf ve ihsanlarda bulunduğu gibi, Akkoyunlu beyine hilat da giydirmişti. Anadolu'daki kuvvetler dengesinde daima kendilerine

²³⁵ Ahmet Toksoy, "Kitab-ı Diyarbekriyye'de Bayındırlılar", *Turkish Studies*, S.3/4, Summer, 2008, s.811-812.

²³⁶ Mehmet Ali Çakmak, "Akkoyunlu Karakoyunlu Mücadeleleri", *GÜ. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.25, S.3, 2005, s.77.

²³⁷ Ebu Bekr-i Tihriani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.23; Sümer, "Akkoyunlular", s.270

²³⁸ Ahmet Toksoy, "Kitab-ı Diyarbekriyye'de Bayındırlılar", *Turkish Studies*, S.3/4, Summer, 2008, s.812.

²³⁹ Sümer, "Akkoyunlular", s.270-271.

terazinin farklı kefelinde yer arayan düşman kardeşler, şimdi Sivas hâkimi ile Erzincan Emiri arasındaki mücadelelerde yerlerini almışlardı.²⁴⁰

Kutlu Beyin, Kadı Burhaneddine sığınan oğulları; Ahmed Bey ile kardeşi Hüseyin Bey, Kadı Burhaneddin'le birlikte Amasya Seferi'ne katıldılar. Ahmed Bey Kadı Burhaneddin'in Erzincan Seferi'ne (1394) iştirak ederek ona yardım etti. Kadı Burhaneddin de kendisine Erzincan'dan Bayburt'a kadar olan yerleri dirlik olarak verdi. Kutlu Bey'in diğer oğlu Karayülük Osman Bey bir müddet tek başına faaliyette bulduysa da, sonra o da Kadı Burhaneddin'in hizmetine girdi.²⁴¹

Karakoyunlu Kara Mehmet'in ölümünden sonra Mutahharten Karakoyunlular ile ittifakı sürdürmüştür. Kara Yusuf'un Akkoyunlu topraklarına saldırmak için kendisine gönderdiği elçi ve mektuplardan memnuniyet duymuş, gittikçe gücü ve nüfuzu artan Kara Yülük Osman'a karşı o da Karakoyunlu beylerine elçi ve mektuplar göndererek hem aradaki ittifakı canlı tutmaya hem de ihtiyaç duyduğunda onların yardımını almaya özen göstermiştir. Fakat bu çabalar Enderis denilen yerde Akkoyunlularla vuku bulan savaşta Kara Yusuf'un onlara esir düşmesine ve Mutahharten'in de kaçarak güçlkle Erzincan'a ulaşmasına engel olamamıştı.²⁴² Bu mağlubiyetin zararlarını tek başına telafi etmek isteyen Erzincan emiri, Samsat'ta tekrar savaş hazırlığına başladı. Nihayet Murat Irmağı kıyısında Gülüşkerd'de iki taraf arasında yeniden şiddetli bir savaş vuku buldu. Nehrin bir yakasında Mutahharten, öteki yakasında ise Akkoyunlu Ahmet Bey mevzi almıştı. Mutahharten, Ahmed Bey'in kızı ile evli olduğu için kayın pederi onunla sulh yapmak amacıyla idi. Fakat Ahmed Bey'in kardeşi Kara Yülük Osman Bey bunu kabul etmeyerek savaşa başladı. Mutahharten ikinci defa ağır mağlubiyete uğradı.²⁴³

Osman Bey'in siyasi serüveni daha evvel birlikte olduğu Kadı Burhaneddin'i, sebebi kesin olarak belli olmayan bir anlaşmazlık sonucu öldürmesi ile başlamıştır (1399).²⁴⁴ Kadı Burhaneddin'i öldürmesine rağmen Sivas'ı ele geçiremeyen Osman

²⁴⁰ Çakmak, "Akkoyunlu Karakoyunlu Mücadeleleri", s.78.

²⁴¹ Sümer, "Akkoyunlular", s.270-71.

²⁴² Çakmak, "Akkoyunlu Karakoyunlu Mücadeleleri", s.79.

²⁴³ Ahmet Toksoy, "Akkoyunlular ve Erzincan (Uzun Hasan Devrine Kadar)", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, C.35, S.35, s.247.

²⁴⁴ Fatma Akkuş Yiğit, "Akkoyunlu beyi Osman Bey'in Unvanı Yülük mü İlig mi?", *Dil Araştırmaları*, S.16, Bahar 2015, s.192

Bey şehri muhasara altına alınca Sivaslılar Osmanlılardan yardım istemek zorunda kaldı. Osmanlı sultanı I. Beyazıt, oğlu Süleyman kumandasında gönderdiği yardım karşısında yenilen Osman Bey Erzincan emirine sığındı.²⁴⁵ Erzincan emiri, Kara Yülük Osman Bey'i büyük bir hürmet ile karşıladı. Mutahharten'in esas gayesi Akkoyunlu başbuğunu, Sivas'ı ele geçirerek doğuya doğru yayılma eğilimi gösteren Osmanlı sultanı I. Bayezid'e karşı kullanmaktı. Osmanlı hâkimiyetinin Sivas'a kadar genişlemesi Erzincan Emirliğini bu devletle sınırdaş yaptı. Bundan dolayı da Mutahharten, emirliğinin batı ve kuzey sınırlarında meydana gelen bu siyasi gelişmeleri çok dikkatle takip etmek zorundaydı.²⁴⁶

Anadolu birliğini kurmaya çalışan Yıldırım Bayezid 1401 yılında Erzincan'ı alarak şehrin idaresini önce Karakoyunlu Kara Yusuf'a vermiş, ancak daha sonra hâkimiyetini kabul şartıyla burayı Mutahharten'e bırakmıştı.²⁴⁷

Karakoyunlu Kara Yusuf Osmanlı Devleti ile ittifak kurduğu sırada, Kara Yülük Osman Bey, Kadı Burhaneddin'in öldürmesinin ardından Mutahharten ile anlaşarak onunla birlikte Karabağ'da bulunan Timur'un yanına gitmişti. Burada Timur tarafından iyi karşılanan Osman Bey, Osmanlılara karşı yaptığı saldırıda Timur'a rehberlik yapmıştı. Ankara Savaşı'nda Timur ordusunun sağ kolunda yer alan Osman Bey, Osmanlı kuvvetlerinin kırılmasında da önemli rol oynamıştır. Onun yardımlarını karşılıksız bırakmayan Timur, Anadolu'yu terk ederken kendisine emirlik menşuru vermiş ve ona Amid'i (Diyarbakır) teslim etmiştir. Böylece Osman Bey, Amid'e gelerek burada devletini tesis etmiştir.²⁴⁸ Böylece Kara Yülük Osman Bey, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da hâkimiyetini sağlamlaştırmaya çalıştı.²⁴⁹

XIV. yüzyılın birinci yarısında Moğollar'a tabi olarak Musul bölgesinde kışlayan yazları da Erciş yöresinde geçiren Karakoyunlular'ın siyaset sahnesine çıkması İlhanlı tahtı için yapılan mücadeleler sırasında oldu. Karakoyunlular'ın ilk beyi sayılan Bayram Hoca Sutaylılar hükümdarı Akçasakal Hüseyin Bey'i 1351'de öldürerek bağımsızlığını kazandı ve Musul'u alarak buranın idaresini kardeşi Birdi

²⁴⁵ Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.44.

²⁴⁶ Toksoy, "Akkoyunlular ve Erzincan (Uzun Hasan Devrine Kadar)", s.248.

²⁴⁷ Miroğlu, "Erzincan", s.319.

²⁴⁸ Akkuş Yiğit, "Akkoyunlu beyi Osman Bey'in Unvanı Yülük mü İlig mi?", s.192.

²⁴⁹ Sümer, "Akkoyunlular", s.271

Hoca'ya verdi. Kendisi de beyliğin başına geçti. Moğollar'ın Diyarbekir valileri gibi kışları Musul yöresinde, yazları da Muş - Ahlat bölgesinde, bazen da Erzurum taraflarında geçirmeye başladı.²⁵⁰ Karakoyunlular bu bölgede yaşamaya başladıktan sonra bu bölge Akkoyunlular ile Karakoyunlular arasında hep bir mücadele alanı oldu. Bu bölgede bu iki Türkmen boyu arasında vuku bulan “*adavet-i kadime*”²⁵¹ olarak kabul edilen düşmanlık Akkoyunluların Karakoyunluları ortadan kaldırmaya kadar devam ettiği görülür.

Karakoyunlular XIV. yüzyılın ikinci yarısında Van - Erciş bölgesi merkez olmak üzere kuzeyde Erzurum'dan güneyde Musul'a kadar uzanan Doğu Anadolu bölgesinde beyliğini kurmuş oldu.²⁵²

Mutahharten'den sonra Erzincan 1410 yılında Karakoyunlu hâkimiyetine girdi. Karakoyunlu Emiri Kara Yusuf Erzincan'a önce güvenilir adamlarından Pir Ömer'i, onun Akkoyunlular tarafından öldürülmesinden (1420) sonra da küçük oğlu Ebu Said'i vali tayin etti. Ancak aynı yıl Kara Yusuf'un vefatı üzerine şehir halkının isteğiyle Mutahharten'in torunu Yar Ali vali oldu ve bunun zamanında Erzincan Kara Yülük Osman tarafından alınarak Akkoyunlu topraklarına katıldı (1422).²⁵³ Kara Yusuf'un ölümünden sonra Kara Yülük Osman Bey güçlü bir düşmandan kurtulmuş oldu. Onun ölümü üzerine Kara Yülük Osman Bey Mardin'i almak istedi ise de Kara Yusuf'un oğlu İskender'e yenildi (1421). Fakat Urfa'yı ve daha sonra da Çağataylılarla ittifak kurarak Erzincan ve yöresini ele geçirdi. Bayburt'u yeğeni Kutlu Bey'e, Tercan'ı onun kardeşi (diğer yeğeni) Musa'ya, Karahisar'ı da oğlu Kemah hâkimi Yakup Bey'e verdi. Ayrıca Harput'u Dulkadirli'lerden alarak oğlu Ali Bey'e verdi. Bunun üzerine Memlük kuvvetleri Urfa ve civarını yağmaladılar. Hatta oğullarından Habil de onlara esir düştü (1429) ve götürüldüğü Kahire'de öldü (1430) Kara Yülük'ün sınırlarda rahatsız edici hareketlerde bulunması Sultan Baybars idaresindeki Memlük ordusunun Amid üzerine yürütmesine yol açtı. Memlüklüler bu sefer sonunda önemli bir başarı kazanamamakla birlikte Kara Yülük Osman Bey onlara bağlı kalmak şartı ile barış istedi (1431). Baybars'da bu teklifi kabul etti. Fakat Kara Yülük çok geçmeden bu antlaşmayı bozdu.

²⁵⁰ Faruk Sümer, “Karakoyunlular”, *İ.A.*, C.24, s.434.

²⁵¹ İbn-i Batuta, *İbn-i Batuta Seyahatnamesi*, Ter. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul, s.287.

²⁵² Sümer, “Karakoyunlular”, s.434.

²⁵³ Miroğlu, “Erzincan”, s.319.

Yaptığı seferden pişmanlık duymuş olan Memlük hükümdarı yeni bir harekette bulunmadı. Ertesi yıl Mardin şehrini Karakoyunlular'dan aldıktan sonra Akkoyunlu hükümdarı, Karakoyunlu beyi İskender'in Şirvan'ı yağmalaması üzerine Şirvanşah Halilullah yardım isteyince harekete geçip Erzurum'u kuşattı ve 1434'te şehri ele geçirerek idaresini oğullarından Şeyh Hasan'a verdi. Ancak Osman Bey, Karakoyunlu beyi İskender'e Ağustos 1435'te Erzurum kuzeybatısında yenildi ve çok geçmeden öldü.²⁵⁴

Akkoyunlular, Kara Yülük Osman Bey zamanında Mardin ve kuzeyde Erzincan hattında fetihler yaptı. 1430'a kadar Erzincan, Harput ve Mardin gibi Fırat-Dicle hattının önemli şehirlerini aldılar.²⁵⁵ Onun döneminde, Karakoyunlu, Memlüklü ve Osmanlılar gibi güçlü devletler ile mücadele edildi. Osman Bey, Kara Koyunlu Kara Yusuf ve oğlu Kara İskender ile defalarca savaşmış, asi Memluk valisi Emir Çekem ve onunla müttefik olan Mardin hükümdarı Neceddin İsa ile savaşarak ikisini de mağlup etmiş ve yaptığı birçok harp sonucunda Şahrüh'dan kaçan İskender'in önünü kesmek için çıktığı seferde yine bir harp esnasında aldığı yara sebebiyle hayatını kaybetmiştir.²⁵⁶

Akkoyunlular'ı bir devlet statüsüne çıkararak Kara Yülük Osman Bey 1435'te ölmüştü. 1423 tarihinde Akkoyunlu şehzadesi Ali Bey'in oğlu olarak dünyaya gelen Uzun Hasan (1453-1478) dedesi Kara Yülük Osman Bey'in ölümü üzerine Akkoyunlu şehzadeleri arasında baş gösteren kavgalar içinde büyüyerek, erkenden kendini göstermiş ve nihayet 1453 yılında bütün rakiplerini bertaraf ederek Akkoyunlu Beyliği'nin başına geçmeyi başarmıştı.

Osman Bey'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ali Bey, amcaoğullarının ve kardeşlerinin muhalefeti ile karşılaştı. Palu'yu idare eden amcasının oğlu Kılıçarslan Karakoyunlu İskender'in yardımıyla beyliğin başına geçmek istediysede başarı gösteremedi. Buna karşılık Mardin hâkimi olan kardeşi Hamza Bey Amid'i ele geçirince birçok Akkoyunlu şehzadesi tarafından "ulu bey" olarak tanındı. Ali Bey ise Kemah- Erzincan- Karahisar hâkimi olan ağabeyi Yakub'un yanına gitti. Oğulları Hüseyin, Cihangir ve Uzun Hasan beyler de orada babalarına katıldılar. Fakat Hamza

²⁵⁴ Sümer, "Akkoyunlular", s.271-272.

²⁵⁵ İlhan Erdem, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Ordularına Genel Bir Bakış", *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.20, S.32, Ankara, 2005, s.65.; Sümer, "Akkoyunlular", s.272.

²⁵⁶ Yiğit, "Akkoyunlu beyi Osman Bey'in Unvanı Yülük mü İlig mi?", s.1992.

Bey'e karşı bir şey yapılamadığı için Ali Bey Osmanlı Hükümdarı II. Murad'a sığınmak zorunda kaldı. II. Murad ona İskilip'i dirlik olarak verdi ise de orada fazla kalmayarak Erzincan tarafında bulunan oğullarının yanına gitti. Bu arada Mısır'a giderek Barsbay ile görüşen Cihangir bir Memlûk ordusu ile Erzincan'a gelmişti. Bu Memlûk ordusu Erzincan'ı aldıktan sonra Alıncak Kalesi'nde kardeşi Cihanşah tarafından kuşatılmış olan Karakoyunlu İskender'i kurtarmak için doğuya gidecekti. Fakat Baybars'ın ölümü üzerine oradan geri döndü. Hamza Bey'in Cihangir ile amcazadesi Cafer'den Erzincan'ı alma teşebüsü sonuçsuz kaldı. Fakat daha sonra bunların da ittifakı bozuldu ve Cihangir Halep Valisi Türkmen Tağrı Birmiş'in hizmetine girdi. Küçük kardeşi Hasan Bey ise Kemah'ta amcası Yakup Bey'n yanında kalmıştı. Fakat o da daha sonra ağabeyinin isteği üzerine Halep'e vararak, birlikte Kahire'ye gidip Sultan Çakmak'ın huzuruna çıktılar. Sultan onlara hilat giydirip 3000 altın verdi ve Urfa'yı Cihangir Mirza'ya ikta ederek onu Hamza ile savaşa memur etti. Bu arada Hamza Bey, Mardin'i almak isteyen Bağdat hâkimi Karakoyunlu İsfahan Mirza'yı yenip (1437) mevkiini kuvvetlendirdi, ardından Yakup Bey'in elinde bulunan Erzincan'ı da ele geçirdi.²⁵⁷

Hamza Bey 1444'te vefat edince yerine Cihangir Mirza Akkoyunluların başına geçti. Cihangir Mirza başa geçtikten sonra kardeşi Uzun Hasan yardımı ile hâkimiyetini kısa sürede kuvvetlendirdi.

Cihangir kendisine Ergani'yi verdi. Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah'ın 1450'de Erzincan'a ordu gönderip burayı alması Cihangir ile Hasan Bey'in arasının açılmasına yol açtı. Cihangir'in Cihan Şah ile barış yapmasına (1452) karşı çıkan Hasan Bey onun hizmetinden ayrıldı. Kendi başına hareket ederek Cihan Şah'ın Çağataylılar'la meşgul olmasından faydalandı ve Erzincan'a girdi, buranın hâkimi Kılıçarslan Bey'in oğlunu ve nökerlerini esir aldı. Van gölü çevresindeki Karakoyunlu topraklarına akınlar yaptı ve amcası Mazgirt hâkimi Kasım Bey'in kuvvetini zayıflattı. Bütün bu faaliyetler onu Akkoyunlu hanedanının en büyük şahsiyeti durumuna yükseltti.²⁵⁸ Cihangir kardeşine karşı bu defa Karakoyunlu Cihan Şah ile ittifak yaptı. Cihan Şah 1457 yılında büyük bir orduyu onun yardımına gönderdi ise de Uzun Hasan

²⁵⁷ Sümer, "Akkoyunlular", s.272.

²⁵⁸ Faruk Sümer, "Uzun Hasan", *İ.A. C.42*, s.262; Sümer, "Akkoyunlular", s.272.

üzerine gelen bu kuvvetleri Diyarbakır önlerinde ağır bir bozguna uğrattı. Bu zaferi Akkoyunlu beylerinin onun etrafında birleşmesini sağladı. Gelişmeleri gören Cihangir, oğullarından Ali Han Mirza'yı göndererek kardeşine tabi olmayı kabul ettiğini bildirmiş, ölümüne kadar (1469) sadakatte kusur etmemiştir.²⁵⁹ Böylece hanedan mensupları arasında birliği sağlayan Hasan Bey Akkoyunlu Devleti'nin sınırlarını da genişletmeye başladı. (1457-58) ve (1461-62) Gürcistan üzerine seferler yaptı.²⁶⁰ Erzincan'ın idaresini amcasının oğlu Hurşid Bey'e veren Hasan Bey 1458'de Gürcistan'a karşı sefere çıktı ve Tiflis'i yağmalayarak altı kaleyi ele geçirdi. 1461-62'de ikinci bir sefer daha düzenledi.²⁶¹ Bu sırada batıda Osmanlılar yeniden toparlanarak II. Mehmet'in (Fatih) çabalarıyla 1453 yılında İstanbul'u fetihle Bizans İmparatorluğuna son vermiş, doğuda da Erdebil Tekkesi'nin tarikat reisliğine Şeyh Cüneyd geçmişti (1447). O, şimdiye kadarki geleneksel Erdebil şeyhliğinin ötesinde siyasi emeller beslemiş, bu maksatla bölgenin beşeri atmosferini göz önünde bulundurarak şiiliği tarikatının şiarı haline getirmiş, bölgesindeki siyasi aktörlerle temaslara ve mücadelelere başlamıştı.²⁶²

Osmanlı, Karaman ve Memlûklülere yüz bulamayan Şeyh Cüneyd, Canik'e gitmiş ve orada Trabzon Rum İmparatorluğu'nu ele geçirme ve o bölgede kendi devletini kurma planları yapmıştır. Samsun'da yaptığı bu planı uygulamaya koymak amacıyla 1456 yılında Trabzon'a saldırmıştır, bir müddet bu saldırı ile uğraşmış ise de kaleye girememiştir. Trabzon'u almaktan vazgeçen Şeyh Cüneyd daha sonra Erdebil'e geri dönmüş ve Diyarbakır'da hükümdarlık yapan ve Cihan Şah'a muhalefet eden Uzun Hasan'ın sarayına sığınmış ve Hatice Begüm adındaki kız kardeşi ile evlenip, 4 yıl orada kalmıştır. Bu evlilik haberi her tarafa yayılmış ve Şeyh Cüneyd'in itibarının artmasını sağlamıştır. Ve bu durum Safevi Devletinin kurulmasında esas rolü oynamıştır. Şeyh Cüneyd burada bulunduğu dönemde 12 bin sufi onun irşadına geçmiştir. Bu durumdan ötürü Cihan Şah'ın Uzun Hasan'a olan kını daha da artmıştır.

²⁵⁹ Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.158-160; Sümer, "Akkoyunlular", s.272; Çakmak, "Akkoyunlu Karakoyunlu Mücadeleleri", s.95.

²⁶⁰ Sümer, "Akkoyunlular", s.272.

²⁶¹ Sümer, "Uzun Hasan", s.262.

²⁶² Çakmak, "Akkoyunlu Karakoyunlu Mücadeleleri", s.95.

²⁶³ Şeyh Cüneyd'in müridlerinin sayısının giderek çoğalması ve propagandalarının Türkmen topluluğu arasında etkili olmaya başlaması Karakoyunlu hükümdarı ve Azerbaycan hâkimi Cihanşah'ı rahatsız etmişti. Bu tedirginlikten dolayı uygulanan baskılar sonunda Cüneyd Azerbaycan'dan kaçmak zorunda kalmıştı.²⁶⁴

1462'de Hasankeyf şehrini ele geçiren ve buradaki Eyyubi Devleti'ne son veren Hasan Bey aynı yıl Duharlı oynağının elindeki Bayburt'u da ülkesine kattı; Karamanoğlu İshak Bey'in 1464-65'de Karaman ilini almasına yardımcı oldu. Bu yüzyılın sonlarında Dulkadir ülkesine girdi ve Melik Arslan'ı Harput'u kendisine teslim etmeye mecbur bıraktı. İbn Tağrıberdi'ye göre Hasan Bey, Gerger Kalesi'ni Memlük sultanına teslim etmesine karşılık Harput'u ele geçirmek için Hoşkadem'in gizlice muvafakatini almıştı. Bu başarılarıyla İspir'den Urfa'ya, Şebin Karahisar'dan Siirt'e kadar uzanan bölgeyi Akkoyunlu ülkesi haline getirdi. Akkoyunlu sınırı doğuda Erzurum ve Ahlat'ın batısından geçiyordu. Ancak Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah bu durumu kabullenmedi, Uzun Hasan'ı kendisine bağlı olması gereken bir bey diye görüyordu. 1467'de kalabalık bir ordu ile Hasan Bey'in üzerine yürüdü. Ekim ayı gelip soğuklar başladığından beylerde ve askerlerde ülkelerine dönme arzusu baş gösterdi. Ancak askerini dağıtarak gelecek baharda yeniden sefere çıkmak için Bingöl Sancak mevkiine vardığında Hasan Bey'in ani baskınına uğradı. Ordusundan 6000 kişi seçen Hasan Bey kuşluk vakti iki cepheden Cihan Şah'ın ordugâhına saldırdı. Cihan Şah kaçmaya çalışırken öldürüldü.²⁶⁵

Cihanşah'ın katlinden sonra Karakoyunlu ileri gelenleri Makü Kalesi'ne giderek burada mabhus tutulan beyin oğlu Hasan Ali'yi hapisten çıkardılar. Hasan Ali, tahtı elde ettikten sonra hesapsız bir harcama yaparak derhal babasının katili Akkoyunlu Uzun Hasan'a karşı harp hazırlıklarına girişti. Sayısı 180 bin civarında olan Karakoyunlu kuvvetleri daha az sayıda olan Akkoyunlu kuvvetlerine karşı 1468'de büyük bir yenilgiye uğradı.²⁶⁶ Bu zafer Karakoyunlu devletinin çöküşüne ve Akkoyunluların ise daha da güçlenmesine sebep olduğu görülmektedir.

²⁶³ Ayşe Atıcı Arayancan, "Karakoyunlu Sultanı Cihanşah'ın Şeyh Cüneyt'e Karşı Aldığı Önlemler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.11, s.76-77.

²⁶⁴ Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt*, terc. Tevfik Bıyıkoglu, Ankara, 1992, s.15-16.

²⁶⁵ Sümer, "Uzun Hasan", s.262.;Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.262.

²⁶⁶ Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.278-79.

Uzun Hasan en zayıflarından başlayarak komşularını birer birer kendisine boyun eğdirmiş, sözde bağlı bulunduğu Karakoyunlu toprakların kendi topraklarına katarak Akkoyunlu Devleti'nin merkezini Tebriz'e nakletmişti. Nihayet, Horasan hükümdarı Timur oğullarından Ebu Said'i de 1469'da bir savaşta esir alarak, İran ve Irak toprakları dâhil olmak üzere geniş bir imparatorluğa sahip olmuştur.²⁶⁷

Ardından Kirman (1469) ve Bağdat'ı (1470) ele geçirdiği gibi Ahlat ve Cezire yöreleri ile Muş ve Bitlis'i de aldı. Diğer taraftan Osmanlılara karşı Venedik ile ittifak teşebbüslerinde bulundu.²⁶⁸

6.1. Otlukbeli Savaşı 1478

Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'u fethettikten sonra doğu bölgesinde Karamanoğulları gibi Akkoyunlular da gittikçe güçlenen kuvvetler haline gelmişti.

Akkoyunlular, Karadeniz sahillerine göz dikmiş olan Akkoyunlular, Trabzon Rum İmparatorluğu ile öteden beri akrabalık²⁶⁹ bağları kurmuştu. Akkoyunlular, bu sebepten Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u almak isteyeşine engel olmak istemişlerdi. Bundan başka İsfendiyar toprakları üzerinde hak iddia eden Kızıl Ahmet Bey'i himaye eden ve onu Osmanlılara karşı kullanan Uzun Hasan, Osmanlı-Akkoyunlu sınırları üzerinde hadiseler çıkarmaktan geri kalmıyordu. Ayrıca Uzun Hasan, Osmanlıları önemli bir rakip gördüğü için Karamanlılar ile Osmanlılar aleyhine iş birliği yapmaktan da geri durmuyordu.²⁷⁰

Akkoyunlular, Osmanlılara karşı; Venedik Cumhuriyeti, Trabzon-Rum İmparatorluğu, Karamanoğulları Devleti, Papalık, İsfendiyaroğulları vs. topluluklar ile iş birliği ve dayanışma içerisine girmekteydiler. Uzun Hasan'ın amacı, her yönden çok güçlü bir rakip olan Fatih Sultan Mehmet ve devletinin zayi edilmesi, Osmanlıların

²⁶⁷ Remzi Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.14, Kayseri, 2003, s.97

²⁶⁸ Sümer, "Akkoyunlular", s.272.

²⁶⁹ Kutlu Bey'in Trabzon tekfurunun kızı Despina ile evliliği hakkında bkz. Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.21.

²⁷⁰ Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", s.97.

Anadolu'dan atılması idi. Fatih Sultan Mehmet ise, bu durumun farkında ve Anadolu'nun Karamanoğulları'ndan Trabzon-Rum İmparatorluğu'ndan ve Akkoyunlular elinden tamamen alınıp Osmanlı ülkelerine katılmasını amaçlıyordu.²⁷¹

Fatih Sultan Mehmet ile Uzun Hasan arasında ilk çatışma, 1461 yılında Osmanlı padişahının Trabzon seferi sırasında görülmektedir. Uzun Hasan bir baskınla ele geçirdiği Koyulhisar'ı²⁷² muhafaza edemediği gibi, Fatih Sultan Mehmet'in 1461 yılında Amasra ve Sinop'u da zapt ederek Yassı-çimen mevkiine kadar ilerlemesine engel olamamıştır. Uzun Hasan, Fatih'in bu başarıları karşısında, annesi Sare Hatun ile Çemişgezek Beyi Hasan'ı Osmanlı ordugâhına göndererek barış istemek zorunda kalmıştı. Osmanlı padişahına elçi olarak gönderdiği annesinin Fatih'in sefer sonuna kadar yanında alıkoymasına razı olmak ve eşinin memleketi ve müttefiki olan Trabzon'un Osmanlılar eline geçmesine uzaktan seyretmek durumunda kalmıştı. Fatih Sultan Mehmet ile Uzun Hasan arasındaki mücadelenin birinci safhası, 1461'de Trabzon-Rum İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılması ile Fatih lehine sonuçlanmış oluyordu.²⁷³

Fatih Trabzon Rum İmparatorluğunu ele geçirdikten sonra sıra kendisiyle sürekli mücadele içinde bulunan ve bunun için sürekli Osmanlıya karşı güçlerle ittifak halinde bulunan Karamanoğulları üzerine sefere çıktı. Bu sefer sonrasında Karamanoğulları Pir Hasan ve kardeşi Ahmet Bey Akkoyunlulara sığındı. Uzun Hasan, kendisine sığınan Karamanoğulları'ndan Pir Ahmet ve Kasım beylerle İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmet Bey'in tahrikleri neticesinde 1472'de 20-30.000 kişilik bir orduyu Osmanlı topraklarına gönderdi. Akkoyunlu Emir Ömer Bey, Tokat üzerine yürüyerek şehri baştanbaşa yağmaladı ve yaktı. Bu baskın, Fatih Sultan Mehmet'in İran'a büyük gelir temin eden ipek ticareti güzergâhı üzerindeki Tokat'ta oluşturduğu yeni gümrük ihdasına Akkoyunluların bir cevabı niteliği taşıyordu. Emir Ömer Bey, Amasya'daki Şehzade Bayezid'in üzerine geldiğini haber alınca Diyarbakir'e geri döndü. Kısa bir süre sonra 1472 kışında bu defa Yusufça Mirza kumandasındaki 20.000 kişilik bir Akkoyunlu ordusu Karaman'a yürüdü. Karamanoğlu Pir Ahmet Bey,

²⁷¹ Kılıç, 'Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri', s.98.

²⁷² Uzun Hasan'ın Osmanlı'ya ait mevki olan Koyulhisar'ı zaptı için bkz. Yinanç, "Akkoyunlular", s.260.

²⁷³ Kılıç, 'Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri', s.100.

Akkoyunlu desteğiyle Karamanlı topraklarını ele geçirdi.²⁷⁴

Yusufca Mirza'nın Karaman topraklarına girmiş olduğu haberi İstanbul'da duyulunca Fatih, derhal Uzun Hasan üzerine yürümeye karar vermişti. Fakat bu fikrinden vazgeçerek, Anadolu Beylerbeyisi Davut Paşa'yı kuvvetleri ile birlikte Şehzade Mustafa'nın emrinde Yusufca Mirza'ya karşı savaşmak üzere Anadolu'ya göndermişti. Kütahya'ya kadar geri çekilmiş olan Şehzade Mustafa, Davut Paşa kuvvetleri ile birleşince sayıları "altmış bini" bulan asker ve yanında "elli bin" kişi ile Anadolu içlerine kadar ilerleyen Yusufca Mirza'ya karşı yürümüşlerdi. Beyşehir taraflarında Eflatun Pınarı yakınlarında yapılan çok kanlı bir çarpışmadan sonra Akkoyunlu askerleri ağır bir yenilgi almıştır. On binlerce asker öldürülmüştür. Yusufca Mirza esir edilmiş ve diğer esirler ile birlikte İstanbul'a gönderilmiş, bu arada Pir Ahmet ve Kızıl Ahmet beyler tekrar Uzun Hasan'a sığınmışlardır.²⁷⁵

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Karamanoğulları'na yardım ve destek sağlamadaki amaçları arasında; Osmanlı hâkimiyetini Orta Anadolu ve Güney Anadolu'da kırmak, Malatya-Halep arasındaki ticaret yolunu ele geçirmek ve Akdeniz'e çıkış yolu sağlamak, böylece Avrupalı müttefikleri ile bağlantı kurma arzusunu yerine getirebilmektir.²⁷⁶

Venedik 1463'te Osmanlı Devleti ile savaşa girince Uzun Hasan'a arka arkaya elçiler gönderdi. Akkoyunlu elçileri de Venedik'e giderek görüşmeler yaptılar. Ayrıca Macaristan, Rodos şövalyeleri ve Kıbrıs Krallığı ile de Osmanlı aleyhine ittifak çalışmalarında bulundular. Uzun Hasan ordusunun eksikliklerinin farkında olduğu için Venedik'ten ısrarla top ve tüfek istiyordu.²⁷⁷

Aslında Hasan Bey de ateşli silahların önemini anlamış, bu silahları elde etmek için 1472'de Hacı Muhammed'i elçi olarak Venedikliler'e yollamıştı. Osmanlılara sekiz dokuz yıldan beri savaş halinde bulunan Venedikliler, Hasan Bey'e 1473 Şubatında gemilerle ateşli silahlar gönderdiler. Bu silâhlar on altı top ve 1000 tüfekten ibaretti. Fakat bunlar Hasan Bey'in eline ulaşmadı, Osmanlılar karşısında uğradığı

²⁷⁴ Erhan Afyoncu, "Otlukbeli Savaşı", *İ.A.* C.34, 2007, s.5.

²⁷⁵ Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", s.105.

²⁷⁶ Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", s.106.

²⁷⁷ Afyoncu, "Otlukbeli Savaşı", *İ.A.*, s.4.

yenilgi ona büyük itibar kaybettirdi.²⁷⁸

Osmanlı ordusunun mevcudu 70.000 ile 1 00.000 arasındaydı. Osmanlıların hazırlıkları devam ederken Uzun Hasan da ordusunu toplamıştı. Akkoyunlu ordusunun ana gücünü 40.000'i mızraklı ve zırhlı, 30.000'i diğer silahlarla donanmış 70.000 kişilik süvari birlikleri oluşturuyordu.²⁷⁹ Akkoyunlu hükümdarı nihai savaş için henüz hazır olmadığı halde acele olarak Azerbaycan, Irak, Fars Irak-ı Arap, Umman sahili, Kirman ve Diyarbakır'dan asker topladı. Ucan mevkiinde de ordusuna resmigeçit yaptırdı.²⁸⁰

Osmanlı ordusu hazırlıkları tamamlayıp yola çıktılar. Kırk gün yol almalarına rağmen Uzun Hasan ile karşılaşılmadı. Akkoyunlular bölgeyi çok iyi bildikleri için iyi saklanıyorlar ve Osmanlı ordusunu yormayı hedefliyorlardı. Bu arada zaman zaman iki tarafın öncü birlikleri arasında çatışmalar yaşandı. Niksar'da bir Akkoyunlu birliğinin taarruzuna uğrayan Osmanlı öncüleri bunları mağlup etti. Ordu Koyulhisar ve Şebinkarahisar üzerinden Erzincan'a ulaştı. Turahan Beyoğlu Ömer Bey, Erzincan'da Uzun Hasan'ın 5000 kişilik bir kuvvetini yenilgiye uğrattı.

Osmanlı ordusu Tercan taraflarında Fırat'ı takip ederek doğuya doğru ilerlediği sırada Akkoyunlular karşı sahillerde ortaya çıktı. Buradaki Uzun Hasan kuvvetlerinin nehri geçmesini engellemek üzere Osmanlı ordugâhı Fırat'ın genişlediği bir kumsal alanda kuruldu. Has Murat Paşa ile Mahmut Paşa maiyetine bir kısım asker verilerek nehrin karşı tarafına geçirildi.

Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmet Bey'in kumandasındaki Akkoyunlu birlikleri nehri geçen Osmanlı birliklerine saldırıp kısa bir çatışmadan sonra sahte bir geri çekilme yaptı. Mahmut Paşa bunun bir hile olduğunu anlayarak Has Murat Paşa'ya ileri gitmemesini emrettiyse de Has Murat Paşa bazı kaynaklara göre maiyetindekilerin zaferin şerefini yalnızca Mahmut Paşa'ya bırakmaması yönündeki telkinleri, bazı kaynaklara göre de tecrübesizliği yüzünden onu dinlemeyip Akkoyunlular'ı takip etti. Dar bir geçide çekilen Has Murat Paşa'nın birlikleri burada 9 Rebiyülevvel 878'de (4Ağustos 1473) cereyan eden çarpışmada bozguna uğradı. Has

²⁷⁸ Sümer, "Uzun Hasan", s.263.

²⁷⁹ Afyoncu, "Otlukbeli Savaşı", *İ.A.*, s.5.

²⁸⁰ İlhan Erdem, "Akkoyunlu Kaynaklarına Göre Otlukbeli (Başkent) Savaşı", *OTAM*, S.4, 1993, s.154.

Murat Paşa nehri geçmeye çalışırken boğuldu, Turahan Beyoğlu Ömer Bey, Aydınoğlu Hacı Bey, Molla Fenari oğullarından Ahmed Çelebi gibi devlet ileri gelenleri Akkoyunlular'a esir düştü. Osmanlı birliklerinin kaybı 4000'i buldu.²⁸¹

Bu çatışmanın bıraktığı etki her iki taraf için de farklı oldu. Osmanlılar cenahında tam bir matem ve karamsarlık hâkim olurken Akkoyunlularda bayram havası yaşanıyordu. Daha önce akıbeti için oldukça endişeli ve karamsar olan Uzun Hasan Bey'in kendine güveni gelmiş, rakibini küçük görmeye bile başlamıştı. Fatih'in kaderini daha önce mağlup ettiği hükümdarlara benzetiyor ve etraf ülkelerle şimdiden kazanacağı zafer haberini gönderiyordu.²⁸²

Osmanlı ordusu, 16 Rebiülevvel 878 (11 Ağustos 1473) Çarşamba günü Tercan civarında sarp bir yer olan Üçağızlı adlı mevkiye ordugâh kurdu. Öğle vakti, Fırat havzasını Çoruh'tan ayıran Otlukbeli ismiyle anılan tepelerde Uzun Hasan'ın Gâvur İshak kumandasındaki birlikleri görüldü. Davud Paşa ile Mahmut Paşa, Gâvur İshak'ın üzerine gönderildi. Otlukbeli tepelerini tutmuş olan Uzun Hasan böylece Osmanlılar'ı zor bir alanda savaşa mecbur tutmuştu.²⁸³

Uzun Hasan Fatih Sultan Mehmet ile 1473'te Otlukbeli'nde yaptığı savaşta bozguna uğradı. Bu mağlubiyet Akkoyunlu Devleti'ne büyük darbe oldu. Uzun Hasan Bey 1478'de ölümüne kadar sadece Gürcistan üzerine sefere çıktı ve bu müddet içinde Osmanlılarca "Hasan Padişah Kanunları" adıyla tanınan vergi kanunnamesini vücuda getirdi.²⁸⁴

Uzun Hasan döneminde Akkoyunlu Devleti, merkezi Diyarbakır (Amid) olmak üzere güneyde aşağı yukarı bugünkü Türkiye-Suriye sınırını takiben Mardin'in doğusundan Urfa'nın batısına kadar kuzeyde ise, Erzurum ve Sivas'ın kuzeyinden geçerek Harput'a kadar uzanan ve başlıca Erzurum, Erzincan, Harput, Diyarbakır, Mardin ve Urfa gibi şehirleri içine alan küçük bir Beylik idi. Batısı'nda Osmanlılar, güneyinde Memlükler ve doğusunda Karakoyunlular gibi kuvvetli komşuları, ayrıca da mahalli bir takım beylikler ile Trabzon-Rum İmparatorluğu gibi zayıf komşuları

²⁸¹ Afyoncu, "Otlukbeli Savaşı", *İ.A.*, s.5.

²⁸² Erdem, "Akkoyunlu Kaynaklarına Göre Otlukbeli (Başkent) Savaşı", s.156.

²⁸³ Afyoncu, "Otlukbeli Savaşı", *İ.A.*, s.6.

²⁸⁴ Sümer, "Akkoyunlular", s.272.

vardı.²⁸⁵

Uzun Hasan kazandığı zaferler sonucunda devletini büyütmişti. Akkoyunluların asıl toprak sahası dışında devlet sınırları içerisine bütün İran (Horasan hariç), Ermenistan ve Mezopotamya dâhildi.²⁸⁶

6.2. Akkoyunlu Dönemi Erzincan

Akkoyunlular Timurluların Ön Asya'daki öncü gücüydüler. Bilhassa tarihi İpek Yolu üzerinden, Orta Asya'dan İran ve Azerbaycan yoluyla gelen ticari emtiayı Akdeniz limanlarına ulaştırıran en önemli ve riskli güzergâh üzerinde bulunmaları, onlara güçlerinin üzerinde bir önem atfediyordu. Bu durum tarihi yola Fırat üzerinden bir koridor açmak isteyen Memlükler için handikaplı. Osman Bey düşmanlarından korunmak ve takatini aşan bu görevi ifa etmek için bir taraftan ordusunu güçlendirirken diğer taraftan da kentler ve beldeler ele geçirmek zorundaydı. O ordusunu Timurlu gibi örgütledi. Çağataylı danışmanlar ile çalıştı. Oğuz töresinin yanı sıra Cengiz Han Yasalanndan da yararlandı. Kara-Koyunlu Kara Yusuf Bey'in ölümünden sonra harekete geçerek Mardin ve kuzeyde Erzincan hattında fetihler yaptı. 1430'a kadar Erzincan, Harput ve Mardin gibi Fırat - Dicle hattının önemli kentlerini de ele geçirip, Akkoyunlular yavaş yavaş bölgenin en önemli gücü haline getirmişti.²⁸⁷

Erzincan Emirliği ve Akkoyunlular devrinde Erzincan'da pek çok cami, mescit, medrese, zaviye, hankah yapılmış ve buralarda birçok şahsiyet yetişmiştir. Bunlar arasında Pir Muhammed Bahaeddin Erzincani, Ömer Vecihüddin Erzincani, Şerefeddin Muhammed Erzincani ve Yahya b. Süleyman b. Ali er-Rumi el-Erzincani sayılabilir. Bu döneme ait eserler içinde Gülabi Bey Hamamı, Gülabi Bey Camii (Ulucami), Akkoyunlu (Cimin) Mescidi. Ahi İne Bey Tekkesi, Mutahharten Medrese ve Zaviyesi, Pir Ömer Zaviyesi, Uğurlu Mehmed Bey Zaviyesi, Veled Bey Zaviyesi,

²⁸⁵ Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", s.97.

²⁸⁶ Zekiye Tunç, "Akkoyunlular Döneminde Harput", *F.Ü. Harput Araştırmaları Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elazığ, 2013, s.574.

²⁸⁷ Erdem, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Ordularına Genel Bir Bakış", s.65.

Sultan Seydi Türbe ve Zaviyesi kaydedilebilir. Eretnalı, Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunluların Erzincan’da kestirdikleri paralar da vardır.²⁸⁸

14. yüzyılın ilk yarısından 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde hüküm sürmüş Akkoyunlu Devleti ve hanedan üyeleri, Anadolu’da bazıları günümüze kadar ulaşabilmiş birçok kültürel miras bırakmışlardır. Akkoyunlulardan kalan bu kültür mirası kabaca üç başlık halinde toplanabilir:

a. Hasan Padişah Kanunları

b. Akkoyunlu saraylarında hanedan üyeleri tarafından himaye, teşvik ve yardım gören ilim adamları ve bu kişilerin yazdıkları eserler.

c. Akkoyunlu Devleti zamanında gerek hanedan üyeleri, gerekse halk tarafından oluşturulan tarihi yapılarıdır.²⁸⁹

Uzun Hasan, ülkesinin sınırlarını genişletmekle kalmamış aynı zamanda ülkenin iyi idare edilebilmesi için arazi teşkilatı, vergiler ve tımarlı sipahiler hakkında kendi adını taşıyan ve Hasan Padişah Kanunları diye meşhur olan Kanunname-i Hasan Bey’i tertip etmiştir (Hinz, 1992: 88). Bu kanunlar, Osmanlıların bölgeyi fethinden sonra 1540 tarihine kadar bazı yerlerde aynen, bazı yerlerde de küçük değişiklikler yapılarak uygulanmıştır (Barkan, 1980: 546-547). Ayrıca Safeviler de, 16. yüzyılda kendi hâkimiyet sahalarında Uzun Hasan’ın kanunlarını geçerli kılmışlardır. Uzun Hasan Beyin Kanunnamesi, Akkoyunlu Türkmen Devleti’nin İslam mali hukuk tarihine yaptığı önemli bir katkı olmuştur.²⁹⁰

Akkoyunlu hanedan üyeleri, giriştikleri bazı uzun mücadeleler yanında kendi saraylarını ve başkentlerini bir ilim muhiti haline getirmekten geri durmamışlardı. Uzun Hasan Bey, Akkoyunlu Devleti’nde kuvvetli bir idare ve askerlik teşkilatı kurduğu gibi ülkesinde ilim ve fennin yayılmasına da önem vermiştir. Bu yüzden Anadolu, Irak, İran, Maveraünnehir ve Türkistan’ın alim, şair, din adamı, edip ve müverrihlerini davet ederek bol hediye ve ihsanlarla onları etrafında toplamış ve sarayında himaye etmişti. Zamanının en önemli astronomi bilgini Ali Kuşçu, Mevlana

²⁸⁸ Miroğlu, “ Erzincan”, s.319-320.

²⁸⁹ Keleş, “ Anadolu’da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler”, s.1-2.

²⁹⁰ Keleş, “ Anadolu’da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler”, s.2; Sümer, “Akkoyunlular”, s.274.

Mahmud Şarihi, Şirazlı Mehmed Münşi, fıkıh âimi İmam Ali, Timuroğlu Ebu Said'in hattatı Nişaburlu Abdülhay, tarihçi olan Ebu Bekr-i Tihrani (Tahranlı Mevlana Ebu Bekir) Uzun Hasan'ın sarayında himaye gören önemli kişilerdi, Ebu Bekr-i Tihrani Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan adına *Kitab-ı Diyarbekriyye* adlı tarih kitabını yazmıştır. Yine ilim adamlarından *Ahlak-ı Celali* yazarı edip ve Kadı Celalüddin Devvani, riyaziyatçı olan Mahmud Can, alim ve edip Kadı Mesihüddin İsa Savcı, sonradan Osmanlı hizmetine giren ve *Heşt Bihîşt* adlı eserin yazarı İdris-i Bitlisi Uzun Hasan'ın sarayında yetişmiş kişilerdendi. Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Han da babasının yolundan giderek alimlere ve şairlere değer vermiş, onları himaye etmiş, ülkesinde ilim ve kültürün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Yakup Bey tarafından korunan ve onun tarihçisi olan Fazlullah ibn-i Ruzbehan Hunci İsfahani tarafından yazılan *Tarih-i Âlem Arâ-yı Eminî* adlı eser, Akkoyunlulardan zamanımıza kalan önemli tarih ve kültür eserlerinden biridir. Yine İran şairlerinden Şirazlı Baba Figani ile usta bir nazım ve hattat üstadı, müzik bilgini olan Bennai Yakup Hanın teveccühünü kazanan ve onun sarayında bulunan kişilerdi. Bunlardan başka daha birçok âlim, edip ve şair, Akkoyunlu sarayında bulunmuş, Akkoyunlu hükümdarlarından himaye ve yardım görerek çalışmalarını yürütmüşlerdir. Bu çalışmalarının sonucunda da Akkoyunlu Türkmen devletinden, bazıları günümüze ulaşan bazıları ise ulaşamayan yazılı eserleri oluşturmuşlardır.²⁹¹

Akkoyunluların Anadolu'daki varlıklarını mühürleyen, belgeleyen en önemli eserler, şüphesiz onların vücuda getirdikleri çeşitli yapı ve kurumlardır. Bu yapı ve kurumların kuruluşu, Akkoyunluların bir Türkmen devleti olması, onların İslam kültür dairesine mensubiyetleri ve coğrafi, tarihi, askeri şartların zorlamasıyla yakından ilgilidir. Akkoyunlulardan bazılarının mezar taşlarını koyun biçiminde yapması, onların bir Türkmen geleneğini devam ettirdiğini gösterdiği gibi cami, medrese, türbe, kütüphane, tekke ve zaviye gibi eserler de Türk-İslam kültürü çerçevesinde yaptırdıkları yapılardandır. Kale ve köprüler ise coğrafi, askeri etkenler karşısında inşa ettikleri binalar arasındadır. Burada yazının asıl konusunu teşkil eden

²⁹¹ Fazlullah İbn-i Ruzbehan Hunci İsfahanî, *Tarih-i Alem Arâ-yı Eminî*, Tashih: Muhammet Ekber aşık, Tahran, 1382, s.102.; Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.1-9, Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt*, s.98-106; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara 1984, s.224-227; Keleş, "Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler", s.2;

Akkoyunlulardan kalan eserler daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Kutluğ Bey Camii

Akkoyunlu hanedanından Tur Ali Beyin oğlu olan Kutluğ Bey'in Bayburt'un Sınur köyünde bir camii inşa ettirdiği bilinmektedir. Safevîlerin Erzurum, Bayburt, Tercan, Erzincan yörelerini çapulculuk ve yağma ettikleri sırada köydeki Kutluğ Beyin camii de hasar görmüş ve 1550 yılında tamir edilmiştir. Camii, köy mezarlığının içinde bulunmaktadır.²⁹²

Sultan Hasan Camii (Tercan Camii)

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Tercan bölgesine geldiğinde bu yörenin havasını ve suyunu çok beğenmiş, buraya Hasan-âbâd adıyla yeni bir şehir kurmayı düşünmüştür. Bu amaçla Tercan yöresinde öncelikle bir camii inşa ettirmiştir. Fakat Uzun Hasan 1473 yılında Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmed'e yenilince Azerbaycan'a gitmiş ve orada karar kılmıştır. İşte bu yüzden Tercan havalisinde Hasan-âbâd şehri kurulamamış fakat bu şehrin nüvesi olacak ve bu düşüncenin nişanesi olarak yörede Sultan Hasan Camii kurulmuştur. **Hasan Ali Bey Camii** Hasan Ali Bey, Uzun Hasan'ın soyundan Kelkit Seraskeri Maruf Çelebi'nin oğludur. Aşağı Tercan'ın Edebük köyünde kendi adına bir camii bulunmaktadır.²⁹³

Tur Ali Bey Zaviyesi

Akkoyunlu ailesinin Anadolu'da bilinen ilk temsilcilerinden olan Tur Ali Bey Bayburt'un Sınur köyünde doğmuş ve Erzincan'da da ölmüştür. Kaynaklardaki bilgilere göre Tur Ali Bey hayatta iken Erzincan'da bir zaviye yaptırmış ve bu zaviyeye gelir kaynakları vakfetmiştir. İlgili dönemde Rum Saray köyü bu zaviyenin gelir kaynağı olarak görülüyor. Zaviyede bir postnişin ve bir de zaviyedar görevliydi.

²⁹² Keleş, "Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler", s.3.

²⁹³ Keleş, "Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler", s.4, Kurşun vd., 1999: s.103, Miroğlu, "Erzincan", s.183.

Veled Bey Zaviyesi

Erzincan'da Akkoyunlu beylerinden Veled Bey tarafından yaptırılmıştır. On altıncı yüzyılda meşihat ve tevliyet görevleri yürütülmekte olup bu dönemde faal bir zaviye olduğu anlaşılmaktadır.

Uğurlu Mehmed Bey Zaviyesi

Uzun Hasan'ın oğlu ve Fatih Sultan Mehmed'in damadı olan Uğurlu Mehmed Bey tarafından yaptırılmış olmalıdır. Erzincan'da bulunan zaviye, buraya ayrılan vakıf gelirleriyle on altıncı yüzyılda faaliyetini devam ettirmekte idi.²⁹⁴

Uzun Hasan'ın Anadolu'daki egemenlik yıllarında bir kütüphane kurduğu bilinmektedir. Osmanlılar, Uzun Hasan ile yaptıkları Otlukbeli Savaşı'nı kazanması üzerine, Uzun Hasan'a ait olan yüzlerce ciltlik el yazması kütüphanesini ele geçirmişlerdir

Uzun Hasan, devletinin yalnız siyaset, ilim ve kültürü ile uğraşmamış ayrıca mali ve ekonomik konular üzerinde de durmuştur. Bu amaçla, Erzincan'da Celaleddin Rumi'nin oğlunun gömülü bulunduğu Erzincan Mevlevihânesi'nin yakınında bir darphâne yaptırmıştır.²⁹⁵

Sonuç olarak; Anadolu'nun doğusunda hâkimiyet kuran ve Doğu Anadolu'nun en ücra bölgelerine kadar giderek buralara Oğuz/Bayındır Türkmenlerini yerleştiren Akkoyunlular, hâkim oldukları bölgelerde yalnız siyasî teşkilâtlar kurmamışlar, dinî, sosyal ve kültürel eserler de meydana getirmişlerdir. Yukarıdaki incelemede görüldüğü üzere Anadolu'da Akkoyunlu Türkmenlerinden kalan birçok tarihî yapı ve eser bulunmaktadır. Bu eserlerin bazıları günümüze kadar ulaşmamış olsalar dahi tarih içerisinde bölgenin, eğitim, kültür, sosyal ve siyasi gelişiminde önemli roller oynamış ve Anadolu'nun fethinden başlayarak diğer Türk devletleri ve beylikleriyle beraber Anadolu'nun Türkleşmesine önemli katkıda bulunmuşlardır.

²⁹⁴ Keleş, "Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler", s.8; Miroğlu, "Erzincan" s.152-153.

²⁹⁵ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, s.198; Hınz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt*, s.99; Keleş, "Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler", s.10.

YEDİNCİ BÖLÜM

ERZİNCAN'A UĞRAYAN SEYYAHLAR

Erzincan; İran, Azerbaycan ve Anadolu üzerinde geçiş yolu güzergâhında bulunduğu için birçok yerli ve yabancı seyyahın uğrak yeri olmuştur. Erzincan'ın coğrafi konumu ticaret yolları üzerinde bulunması birçok seyyahın bu bölgeden geçmesine sebep olmuştur. Ve dolayısıyla geçmişten günümüze Erzincan hakkındaki bilgilerimizi artırıcı birçok bilgiye ulaşmamıza olanak sağlayan bu yazılı kaynak olan seyahatnameler Erzincan tarihi coğrafyası hakkında bize bilgi sunan kaynakçalar haline gelmiştir.

Erzincan'ı uğrak yeri yapan bu ticaret yolu özellikle Erzincan'da konaklama imkânına sahip olan gezginlerin dikkatini çekmiş. Ve bu belde hakkında şahitliklerini seyahatnamelere aktarmışlardır.

Ortaçağlardan itibaren Erzincan hakkında yazılan seyahatnameler bize bölgenin dini ve etnik yapısını, örf ve adetlerini, iklim, bitki örtüsü, toprak yapısı, yer altı ve yer üstü rezervleri gibi jeolojik özelliklerini, esnaflığını, hayvancılığını ve geçim kaynaklarını yazdıkları eserler ile bize aktarmıştır. Bu bağlamda bakıldığında bölgenin sosyal ve kültürel yapısı, şehrin imar ve yönetimi hakkında geniş bilgilere ulaşmamıza olanak sağladığı için seyahatnameler bir tarihi coğrafya araştırmasında bizler için büyük önem arz etmektedir.

Seyahatnameler bir bölgenin sadece fiziki yapısı, şehir anlatımları ve yerli kültürlerini anlatmaz aynı zamanda o bölgedeki tarihi olayları nakletmesin bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Bu sayede bir bölgedeki tarihi ve coğrafi bilgiye ulaşma olanağına sahip oluruz. Bunlar dışında seyyahların eserinde şehrin ileri gelenleri veya halkı ile olan ilişkilerinde yansıttığı için ayrı bir öneme de sahiptirler. Böylece tarihi bilgilerimizi o günkü şartlar ile değerlendirme şansına ulaşmış oluruz.

7.1. Wilhelm Von Rubruk Seyahatnamesi

13. Yüzyılda Moğol istilâsı Müslümanlar için büyük bir tehlike arz ettiği gibi Hıristiyan dünyasını içinde önemli tehlike olmuştur. Bu istilâya karşı önlem almak için Hıristiyan dünyası çeşitli faaliyetlere başlamışlardır. Wilhelm Von Rubruk, Fransa Kralı IX. Ludwig (1226-1270) tarafından Moğollara elçi görevlendirmiştir.²⁹⁶

Moğol ülkesine seyahat eden Wilhelm Von Rubruk özellikle Moğol ülkesi tarihi ve siyaseti hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Rubruk Seyahatnamesi Anadolu'da bulunduğu sırada Moğol istilasının başlangıç dönemlerine dair bilgiler sunduğu için de çok önemli bir kaynaktır. 13. yüzyılın keşif seyyahlarından Rubruk 'un eseri ilk defa tam olarak Richard Hakluyt tarafından 1598'de basılmıştır. Bu seyahatname daha sonra çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Moğollar hakkında bilgi veren bu seyyah Aras Nehri kıyılarına da seyahat düzenlemiştir. Aras nehri kenarlarındaki ordunun Baycu Noyan kumandasındaki Moğol ordusu olması Rubruk 'un orada bulunduğu dönemde Moğolların Erzurum ve diğer Doğu Anadolu şehirlerini istilâya hazırlık yaptığını kanıtlamaktadır. Bu nedenle bu seyahatnamede Doğu Anadolu tarihi açısından başvurulabilecek önemli bir Ortaçağ kaynağıdır.²⁹⁷

7.2. Marco Polo Seyahatnamesi

1254'de Venedik'te doğduğu varsayılan Marco Polo daha önce böyle bir seyahate çıkmış olan babası ve amcası ile beraber 1271 'de Venedik'ten Çin'e doğru bir seyahate çıkmıştır.²⁹⁸ Dönemin zorlu şartlarında batıdan Uzak Doğu'ya gitmeyi başarmış olan Polo kardeşler Moğol Hanı Kubilay Han'ın da sarayına konuk olmuşlar

²⁹⁶ Hayati Beşirli, "Yabancı Seyyahların Gözünden Farklı Yüzyıllarda Türk Yemek Kültürü" *TÜBAR*, XL, 2016 Güz, s.13.

²⁹⁷ Geniş bilgi için bkz., Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, trc. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, s. 8.

²⁹⁸ Geniş bilgi için bkz., Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, haz. Filiz Döküman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 7-8.

ve imtiyaz elde etmeyi başarmışlardır. Marco Polo zeki bir genç olarak gezdiği yerleri not etmiş, dolaştığı şehrin örf ve adetlerini, geçim tarzlarını ve yaşam biçimlerini de kaydetmiştir.

Marco Polo'nun seyahati, Kutup denizinden Cava'ya, Himalayalar'dan Japonya'ya ve Hindistan'a kadar hayvan sırtında seyahat etmek, vahşi hayvanlarla dolu ormanlardan geçmek, nice ırmaklar, dili, dini, töreleri apayrı ülkeler aşmak...²⁹⁹ O dönem şartlarında çok zor bir işti. Polo eserinde Büyük Ermenistan dediği ve içinde Erzurum'a da yer verdiği bölge üzerinde durmakta, buraya sınırdaki Erzincan adlı şehirden girildiğini de dile getirmektedir.

Marco Polo on üçüncü yüzyılın sonlarında çıkmış olduğu seyahatte gezdiği yerleri çok canlı tasvirlerle anlatarak kendi döneminde seyahatname adına çok önemli bir eser meydana getirmiştir. Eserlerinde yazdıklarını söylentilere göre değil daha çok şahsi müşahedeleriyle olduğu gibi kaleme aktarmış olması hasebiyle önem arz etmektedir. Ayrıca o yıllarda böyle geniş bir coğrafyayı gezmeyi göze alabilecek cesaretle kimse olmamıştır. Onun eserine mukabil olabilecek ikinci bir eser ancak ondan iki yüz yıl sonra İbni Batuta'nın yazmış olduğu İbni Batuta Seyahatnamesi olmuştur.³⁰⁰

7.3. İbni Batuta Seyahatnamesi

Ortaçağın en büyük seyyahı olarak kabul edilen İbni Batuta 1325'te doğum yeri olan Fas'ın Tanca kasabasından hac niyeti ile yola çıkmış ve daha sonra Hint, Sint ve Çin gibi yerleri görme merakıyla seyahat yoluna koyulmuştur. Mısır, Lübnan, Suriye, Arap Yarımadası, İran, Irak, Hindistan, Çin, Doğu Asya, Doğu Afrika, Endülüs, Anadolu, Maldivler, Bangladeş, Endülüs, Sudan gibi birçok yeri gezerek Rihlet-ü İbni Batuta olarak bilinen ünlü seyahatnamesini yazmıştır.³⁰¹

²⁹⁹ Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, s. 5.

³⁰⁰ Geniş bilgi için bkz., Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, s. 4-5.

³⁰¹ Geniş bilgi için bkz., Ebû Abdullah Muhammed İbn-i Batûtâ Tanci, *İbn-i Batûtâ Seyahatnâmesi*, c.

İbni Batutanın Seyahatnamesi oldukça önemli bir kaynak eserdir. Geniş bir coğrafyayı kapsayan bu seyahatname gezilen tüm bölgeler hakkında canlı tasvirlerle sosyal kültürel hayat, adet ve görenekler, ekonomik yaşam, tarihi ve coğrafi bilgiler ile bölgelerin etnik yapısı, devrin siyasi yapısı ve devrin ileri gelen kişileri hakkında bilgiler sunmaktadır.

7.4. Ruy Gonzales De Klavijo Ve Seyahatnamesi

15. yüzyılın önemli kaynaklarından biri olan eser İspanyol yazar Ruy Gonzale de Klavijo tarafından kaleme alınmıştır. İspanyol asilzadesi olan Klavijo bir heyetle beraber elçi olarak Semekânt'a Timur'un sarayına gönderilmiştir. Burada İspanya elçiliğinde günlük kayıtları tutmuştur.

Klavijo elçilik görevine 1402'de Anadolu'da Yıldırım Bayezıt ve Timur arasında vuku bulan Ankara savaşı sonrasında çıkmıştır. Ve Anadolu'dan geçerek Semerkant'a gitmiştir. Bu dönemde Anadolu hakkında özellikle de konumuz olan Doğu Anadolu hakkında önemli bilgiler kaydetmiştir. Dönemin tarihi, siyasi ve sosyal yönlerine ışık tutmuştur.³⁰²

7.5. Josaphat Barbaro, Anadolu'ya Ve İran'a Seyahati

Tüccar ve elçilik vazifeleri ile iki defa Doğu'ya seyahat yapmış olan Josaphat (Giosafa) Barbaro, ilk seyahatini 1436 ile 1452 yılları arasında yaptı. Seyahatnde Karadeniz'in kuzeyindeki Tatarların olduğu bölgeye gitmiştir. İkinci yolculuğunu ise Venedik-Osmanlı savaşlarının hız kazandığı bir dönemde elçi sıfatıyla 1474 ile 1478 yılları arasında İran'a yapmıştır. Yapmış olduğu iki seyahatinde de gitmiş olduğu bölgelerde Türk hâkimiyetinin varlığından söz etmiş ve Türklerin hayatına dair

I, trc. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 21.

³⁰² Ruj Gonzales de Klaviyo, Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat, trc. Ömer Rıza Doğrul, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1975.

konuları işlemiştir. Eserinde kendinden önce Erzincan civarında hüküm sürmüş olan Akkoyunlular hakkında yanlış bilgiler sunmuş olan seyyahların yanlış bilgilerini düzeltmeye çalışmıştır. O'nun Anadolu, İran ve Kıpçak bozkırlarında Türkler ve Tatarlar arasında geçen seyahat izlenimleri ilk olarak 1543'te İtalya'da yayınlandı. 1873'de İngilizce 'ye, 1972 yılında da Farsça 'ya tercüme edildi. Eser, Erzincan ve çevresinin durumu hakkında da bilgiler vermekteydi.³⁰³

7.6. C. Texier, Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi Ve Arkeolojisi

Ünlü Fransız arkeolog ve gezgini Charles (Felix-Marie) Texier (1802-1871)'in Anadolu'da gerçekleştirdiği iki ilmî gezi ve buna dair incelemelerinin yer aldığı *Asie Mineure, Description Géographique, Historique et Archéologique des Provinces et des Villes de la Chersonnèse d'Asie* (Paris, Typographie de Firmin Didot Frères, Fils et C., Editeurs de L'Institut de France, 1862, 1882) adlı eseri yayımlandığı yıllarda ilim dünyasında büyük yankı uyandırmış, Türk aydınlarının derhal dikkatini çekmiş ve Ali Suat Bey tarafından tercüme edilerek "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maârif Vekâleti'nin iki numaralı neşriyatı olarak yayınlanmıştı. Daha sonra Lâtin Harflerine Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman tarafından aktarılmış, Yrd. Doç. Dr. Musa Yıldız tarafından da sadeleştirilmişti. İlgili eserde Erzincan - Eğin'e dair bilgiler de bulunmaktadır.³⁰⁴

7.7. Feldmareşal Helmuth Von Moltke

Moltke'nin Anadolu topraklarında kalması hem askeri bakımdan fayda sağlamış hem de Anadolu mektupları ile içerik ve yazılış tarzı açısından önemli bir eser meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu kitapta görmesini ve anlatmasını bilen

³⁰³ İlgili eser için bkz, Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Tercüme ve Notlar Tufan Gündüz, İstanbul, 2016.

³⁰⁴ İlgili eser için bkz., C. Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeoloji*, Çev. Ali Suat, Latin Harflerine Aktaran K.Y. Koprıman, Sadeleştiren M. Yıldız, Ankara, 2002.

üstün bir insanın kalemiyle çizilmiş Erzincan'a dair portreler ve manzaralar bulunmaktadır.³⁰⁵

7.8. Caterino Zeno Ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmesi

Caterino Zeno, Fatih döneminde Osmanlı-Venedik gerilimi başladığı sırada Osmanlıların yıpranmasını sağlamak için doğuya gönderilmiş bir seyyahdır. Akkoyunlu Devleti'nin merkezi Diyar-ı Bekir (Amid), Erzurum, Erzincan, Harput ve Urfa'yı içine almaktaydı. Bu seyyahlar da bu bölge hakkında bilgiler vermektedir. Caterino Zeno'nun seyahatnamesinde Zeno'nun elçilik görevi ile İran'a gidişine, Akkoyunlu sarayında Uzun Hasan tarafından ağırılanmasına, Akkoyunlu ülkesine dair haberlere, Otlukbeli Savaşı hakkında bilgiler, Akkoyunlu hanedanının çöküşü, Safevîlerin ortaya çıkışı ve Şah İsmail'in İran tahtına oturması, Şiiiliğin yayılması için gösterdiği faaliyetler ve nihayet Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim ile Çaldıran'da karşı karşıya gelmelerine kadar geçen olaylara yer vermiştir.³⁰⁶

7.9. Kafkas Yollarında Hatıralar Ve Tahassüsler

Birinci Cihan Harbi'nin son yıllarında Ermenilerin Türklere yaptığı mezalimi yerinde tesbit için yabancı gazetecilerin de bulunduğu bir heyet kuruldu. Ahmed Refik Bey bu heyetin reisiydi. Alman Yazarı Vays, Avusturyalı Yazar Dr. İştayn'dan müteşekkil heyet 17 Nisan-20 Mayıs 1918 tarihleri arasında bir kısım şark vilayetlerini dolaştı. Bunun mahsülü olarak Kafkas Yollarında adlı bu eser teşkil etti. Böyle bir eser için, "vatanseverlik ve ilmi selahiyet"i haiz bir isim şarttır. Ahmed Refik böyle bir şahsiyettir.

Ahmed Refik, Erzincan sınırlarına girişten başlayarak, çıkışa kadar hem fiziki

³⁰⁵İlgili eser için bkz., Feld Mareşal Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Türkçesi Hayrullah Örs, İstanbul, 2016.

³⁰⁶İlgili eser için bkz., *Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnamesi*, Çev. Tufan Gündüz, İstanbul, 2016..

hem de beşeri gözlemlerini en ince ayrıntısına kadar bu ilgili eserde aktarmaktaydı.³⁰⁷

7.10. Ali Cevad, Memaliki Osmaniye'nin Tarih Ve Coğrafya Lügati

Ali Cevad (Öl. 1914)'ın doğum yeri ve tarihi hakkında kesin bir bilgi ve kaynak yoktur. Ali Cevad, Harp okulunu bitirdi. II. Meşrutiyetten sonra kısa bir süre sürgüne gönderildi. Osmanlı coğrafyasına ve tarihine ilişkin eserleri vardır. Tarih ve coğrafyaya ilişkin eserleri çağımızda bile sık başvurulan kaynak yapıtlardandır. Ali Cevad'ın Memaliki Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati adlı eserinde Erzincan ve çevresi de yer almaktadır.³⁰⁸

7.11. Kâtip Çelebi, Cihannüma

Osmanlı bilim ve düşüncesinin mümtaz şahsiyetlerinden birisi olarak Kâtip Çelebi (1609-1657), on yedinci yüzyılda yetişmiş en büyük bilim adamı ve düşünürdür. O, adeta İslam dünyasında yeni bir aydınlanma hareketinin yılmaz destekçisi ve dur durak bilmez emekçisi gibidir. Bu bitmez tükenmez azmin neticesinde O, 48 yıl gibi kısa bir ömre hayret verici bir şekilde- bugün de hala ellerinden düşmeyen binlerce sayfalık 22 adet abidevi eserler sığdırmayı başarmıştır.

İslam coğrafya literatürünün son büyük yazarı olan Kâtip Çelebi, klasik İslam ve Batı coğrafya geleneğini birleştirerek Cihannüma isimli eserini kaleme almış ve zamanına göre yeni bir çığır açarak İslam ve Batı dünyasında haklı bir şöhret kazanmıştır. Eserde bahis konusu edilen ülkelerin coğrafi konumu, mali durumu, idari bölünmesi, yönetim biçimi, siyasi sistemi, halkların örf ve adetleri hakkında geniş malumat aktarılır. Eserde Erzincan ve ilçeleri de yer almaktadır.³⁰⁹

³⁰⁷ İlgili eser için bkz., Ahmet Refik Altınay, *Kafkas Yollarında Hatıralar ve Tahassüsler*, Ankara, 1981.

³⁰⁸ İlgili eser için bkz., Ali Cevad, *Memaliki Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet, 1313.

³⁰⁹ İlgili eser için bkz., Katip Çelebi, *Cihannüma*, Editör: Said Öztürk, Metin Sadeleştirme: Said Öztürk, Hüsni Koyuncuoğlu, Hüseyin Yorulmaz, Dursun Küçükbaltaç, Ahmet Eryüksel,

7.12. Par Vital Cuinet, La Turquie D'asie Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De L'asie-Mineure

Vital Cuinet Fransız coğrafyacı ve oryantalisttir. 1833-1896 yılları arasında yaşamıştır. 1880-1892 yılları arasında Duyun-u Umumiye'de genel sekreter olarak görev yaparken Anadolu'yu adım adım dolaşmış, notlar almış ve “La Turquie D'asie” adıyla beş ciltlik değerli bu eseri yayınlamıştır. Kitap Anadolu'nun o dönemdeki sosyo-kültürel yapısını yansıtan önemli bir kaynaktır.Eserde Erzincan Eğin de yer almaktadır.³¹⁰

7.13. Evliya Çelebi Seyahatnamesi

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zıllı (İstanbul, 1611-Mısır, 1685?) Seyyah, yazar. Kütahyalı Derviş Mehemed Zıllı'nin oğludur. Babasının yakın ilgisiyle özel dersler alarak yetişti. IV. Murad'a musahib olarak Saray'a girdi, başta Melek Ahmed Paşa olmak üzere Osmanlı devlet adamlarının hizmetlerinde bulundu. Seyahat heves ve aşkıyla özel görevli, gönüllü seyyah olarak Orta Avrupa'dan Balkanlar'a, Kırım'dan Kafkasya ve İran'a, Rumeli ve Anadolu'ya, Arap yarımadasından Kuzey Afrika'ya pek çok yeri gezdi ve izlenimlerini, anılarını, derlediği her türlü bilgiyi kaydederek dünya edebiyatının önde gelen eserlerinden Seyahatname'yi kaleme aldı.

Evliya Çelebi, Defterdarzade Mehmet Paşa ile birlikte Doğu Anadolu seferine çıkmıştır. İstanbul'a dönüşte yol üzerindeki Tercan Mama Hatun külliyesini inceleme fırsatı buldu. Tercan'dan Kemah'a giden Evliya Çelebi, kısa sürede Kemah Kalesi, Kemah'ın Kazaları, Kömür Tuzlası, Kemah'ta ticari ve sınai faaliyetler ve dokuma tezgâhları hakkında önemli bilgiler vermiştir. Kemah'taki görevini tamamlayan Evliya

Ramazan Tuğ, Yılmaz Karaca, Yahya Okutan, İstanbul, 2013.

³¹⁰ İlgili eser için bkz., Parvital Cuinet, *La Turquie D'asie Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De l'asie- Mineure*, Paris 1892.

Fırat kıyısı takip ederek Erzincan'a gelmiştir. Erzincan kalesinden, büyük dış varoşundan, zaviyelerinden, hamamlarından, eğitim ve öğretim (mektepe ve medreseler)'den, sosyal yapısından, kılık kıyafetinden, çarşı ve pazarından, hava ve iklim şartlarından, bağ ve bahçelerinden, ayrıntılı biçimde bahseden Evliya Çelebi, Kayalık Kale, yani Eğin (Kemaliye) şehri hakkında özlü bilgiler vermektedir.³¹¹

7.14. Franz Taeschner, Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol

Ağı

Franz Taeschner tarafından kaleme alınan; Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı, coğrafya ve menzil sistemi ile ilgilidir. Eser Osmanlı, Yunan Antik Çağ'ı, Roma, Bizans, kısmen Arap ve Türk Anadolu'sunu kesintisiz bir kovalite içinde kavramaya yönelmiş, bütün eser boyunca da aynı anlayışını sürdürmüştür. Taeschner'in Anadolu'yu tarihî bütünlüğü içinde kavrama anlayışı, onun Anadolu yol ağının dünya yol ağlarının merkezi bir unsur olarak algılamasında da kendisini hissettiriyor. Ortaçağ yol sisteminin aydınlatılmasına da önemli katkı sağlayacaktır. Eserin hiç kaybolmayacak önemini ortaya koyan en önemli özelliği, yazarın, ordu yolları ile kervan yollarını birbirinden ayırmak hususunda gösterdiği olağanüstü gayret ve titizliktir. Taeschner'in mevcut araştırması, Anadolu yol ağını kültürel müştemilatıyla vermekte, hiçbir resmî menzil defterinde bulunamayacak canlı şahitlere müracaat etmekte, bir yandan bu şahitlerden yararlanırken diğer yandan ana kaynakları oluşturan bu seyyahların izlediği güzergâhları da açıklığa kavuşturmuştur. Yazarın anlatım tarzı, bu yol ağını zihinsel planda yeniden inşa etme ve canlandırmayı mümkün kılarken aynı zamanda bu yolların insani, canlı, organik vasıtalar halinde algılanmasını sağlamaktadır. Nihayet, bu araştırmanın, Anadolu'nun en eski Osmanlı dönemlerine, yani yeni ulaşım araçlarının eski yol sistemini temelden değiştirmeden önceki zamana ait yol ağını bir bütün olarak ele almaya yönelik ilk deneme olduğu söylenebilir. Eserin Erzincan'a dair kısımları vardır.³¹²

³¹¹ İlgili eser için bkz., Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sadeleştiren: Tevfik Temel Kuran, Necati Aktaş, C. 1-2, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.

³¹² İlgili eser için bkz., Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, Çev. Nilüfer

7.15. Fred Burnaby, At Sirtında Anadolu

Türkistan'a seyahat etmiş bir İngiliz subayıdır. Takip ettiği yol İstanbul, Ankara, Tokat, Sivas, Erzincan, Erzurum, Beyazıt, Hoy ve Van'dır. İngiliz hükümetinin çıkarları dolayısıyla, Osmanlı ülkesinde gelişen olaylar, seyyahlar vasıtasıyla takip edilmektedir. 1876-77 kışında İstanbul'dan yola çıkarak Ankara, Sivas, Erzurum, Van yolu ile Doğu Karadeniz'e ulaşan İngiliz Yüzbaşı bir yayınevının yüklü miktarda avans alarak yapmış olduğu yolculuğun asıl amacı 1877 Osmanlı- Rus savaşının kızıştığı sırada bölgedeki olayları gözleri ile görmek, Avrupa kamuoyunda Osmanlı devletindeki azınlıklarla ilgili özellikle de Türklerin Hristiyanları katlettiklerine dair ortaya atılan iddiaların gerçeklik derecesini anlamaktır.³¹³

7.16. Jean Baptiste Tavernier Seyatnamesi

Fransız tüccar 1605'te Paris'te doğan ve Ortadoğuya yaptığı altı seyahati 36 yıla yaymış olan Jean-Baptiste Tavernier, Anvers'den göç etmiş coğrafya haritaları ticareti yapan bir Protestanın oğlu olan bu tüccar hayatını seyahat ederek geçirmiş, dönemin ileri gelenlerince ağırlanmış, soyluluk unvanı alarak toplumsal statüsünü yükseltmiş, bilgi dünyasına ve geleceğe, tüccar olarak mal olmuştur.

Tavernier 1631 ile 1663 arasında Ortadoğuya altı seyahat yapmış ve bu seyahatleri sırasında Anadolu'nun çok çeşitli köşelerine Adapazarı, Afyonkarahisar, Ankara, Antakya, Bitlis, Bolu, Bolvadin, Cizre, Diyarbakır, Edirne, Efes, Erzurum, Erzincan, Gebze, Gerede, Gümüşhane, İskenderun, İzmir, İznik, Kağızman, Kars, Kuşadası, Mardin, Sivas, Sinop, Trabzon, Tarsus, Tatvan, Tokat, Turhal, Urfa ve Van'a uğradı. Etrafına kendi toplumunun önyargı ve kalıplarıyla baksa bile Türkleri, Kürtleri, Ermenileri, Rumları, Yahudileri ve Süryaniler anlattı. Jean-Baptiste Tavernier'nin Les

Epçeli, İstanbul, 2010.

³¹³ İlgili eser için bkz., Fred Burnaby, *At Sirtında Anadolu*, İletişim Yayıncılık, Çev. Fatma Taşkent, İstanbul, 2005.

six voyages adlı yapıtı, 1676'da yayınlanışından tam 330 yıl sonra, geçen yıl yitirdiğimiz değerli tarihçi Stefanos Yerasimos'un yazdığı giriş ve notlarla artık Türkçe.³¹⁴

7.17. Williame John Hamilton, Küçük Asya

1835-1842 yılları arasında orijinal ismi Researches in Asia Mimor, Pontus and Armenia olan Küçük Asya, William John Hamilton'ın Anadolu'nun tamamını dolaşarak yazmış olduğu bir eserdir. Eser o dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde kalan bölgenin tamamını coğrafyasını, tarihini, yeryüzü şekillerini, bitki örtüsünü ve jeolojisini anlatır. Ayrıca gezdiği bölgelerdeki insan ilişkileri, yönetim yapısını ve ticaret hayatı hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Kitabın tarihi coğrafya açısından olduğu kadar; sosyoloji, tarih, jeoloji, epigrafi ve arkeoloji ile ilgili de önemli konular muhteva etmektedir. Yazar Anadolu'da geçtiği yerlerin haritasını çizmiştir.³¹⁵

7.18. Seyyahların Gözüyle Erzincan

Marco Polo doğuya olan seyahati sırasında uğradığı Erzincan'ı Ermenistan bölgesi olarak anlattığı seyahatnamesinde Erzincan'dan şu şekilde bahseder; “*Gelelim Büyük Ermenistan'a. Pek büyük bir ülke burası. Büyük Ermenistan'a girerken sınırda büyük geniş bir şehre varıyorsunuz. Erzincan dünyanın en iyi ve vasıflı kitap cildinin yapıldığı bir yerdir. Halkı zanaatkârdır ve çeşitli el işleriyle de uğraşıyorlar. Halkın çoğunluğu Ermeni'dir. Aynı zamanda Büyük Hükümdârına bağlıdırlar. Erzincan gibi pek çok büyük şehir var ülkede. Erzincan'da ruhanî liderleri yaşıyor.*”³¹⁶ Seyyahın kaydetmiş olduğu bilgilere bakarak Erzincan kaliteli kitap

³¹⁴ İlgili eser için bkz., Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2006.

³¹⁵ İlgili eser için bkz., Williame John Hamilton, *Küçük Asya*, Çev. Kasım Toraman, İstanbul, 2013.

³¹⁶ Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, s.20-21.

ciltleri ile meşhur bir beldedir.

Klaviyo ise Erzincan'ı şöyle anlatır; “*Erzincan nehir kenarında olan bir ova üzerindedir. Bu nehir herkesin bildiği gibi cennetten kaynaklı Fırat Nehridir. Şehrin üzerinde bulunduğu ova geriden bir dağ silsilesi ile çevrilmiştir. Dağların tepeleri karla örtülü olduğu halde vadilerde kardan bir iz yoktu. Etrafta her yerde bağlı bahçeli köyler gözükiyordu. Bütün ova buğday tarlaları ile üzüm bağları ile doludur. Adım başında güzel bahçelere verimli tarlalara tesadüf olunuyordu. Şehir pek geniş değildir ve kuleli bir duvarla çevrilidir. Şehrin her evinde teraslar vardır. Evlere damdan dama gidilebiliyor. Şehir çok kalabalıktır ve birçok caddeleri ve meydanları vardır. Buradaki memurların çoğu zengin adamlardır. Bunlardan başka şehirde birçok muteber ve zengin tüccâr da bulunuyor*”.³¹⁷ Klavijo'nun vermiş olduğu bilgilerden ayrıca bunu destekleyen diğer seyyahların verileri ile yola çıkarak Erzincan'ın önemli bir merkez olduğu kanaatine varıyoruz. Erzincan'ın gerek ticaret yolu üzerinde olması, gerek iklim ve yetiştirdiği ürünler sayesinde dönemin zengin ve canlı şehirlerinden biri olduğu görmekteyiz.

İbn-i Batuta'nın eserine baktığımızda ise Erzincan'ı şu şekilde anlatmaktadır seyahnamesinde; “*Irak sultanına bağlı şehirlerden biridir Erzincan. Bakımlı ve büyüktür. Halkın çoğunluğunu Ermeniler oluşturuyor. Müslümanlar Türkçe konuşuyor. Gayet muntazam ve canlı çarşıları var. Erzincanî diye bilinen nefis kumaşlar dokunur burada. Ayrıca bölgenin bakır madenleri de meşhurdur. Bakırdan çeşitli ebatlarda kapacak ve bizim taraflardaki ayaklı çiradanlıklara benzeyen şamdanlar yapılır. Bunlara beysus denildiğini belirtmiştik. Burada Ahî Nizameddin'in tekkesinde kaldık. Nizameddin'in tekkesi benzerleri arasında en güzel olanıdır. Zaten Nizameddin de ahîler arasında en ileri ve ulu kişi olarak tanınmakta. Bizi iyi ağırladı*”³¹⁸

Evliya Çelebi'nin ünlü eserinde ise Erzincan hakkında; “*Bu şehrin havası gayet sevahildir. Canibu-l Şarkisinde dağ aşırı Erzurum'a iki menzildir. On bir ay kış kıyamet*

³¹⁷ Klaviyo, Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat, s.71.

³¹⁸ İbn-i Batûtâ Tanci, *İbn-i Batûtâ Seyahatnâmesi*, s.418.

olur. Dağın beri canibinde bu Erzincan'dır. Gül-i gülistan ve bağ-ı bostan, çemenistan-ı hazeristandır. Kar yağar amma üç günden ziyade durmaz. Daima sebzesi ve ezheriyatı eksik değildir.” bilgiler vererek Erzincan'ın yumuşak ikliminden bahseder. *“Ve zerdalisi ve emrud kurusu ve dud kurusu beyaz ve sarsı ve moru ve siyah dudu meşhurdur. Çarşı-ıyı bazarında dud kurusu bey edip nice bin diyara dud kurusu yük yük götürürler, başka tüccarları vardır. Ve dud pekmezinin gün-a günunu bahar ile terbiye edip bir kâse nuş edene hayat-ı can verir. Ve yigirmi yerde mesiregahları çoktur. Bu şehrin cem-i meyvesi seyishaneler üzre Erzurum'a gidip şeh-i Erzurum'u meyve ile ganimet eder bir şeh-i ireme zatdır.”*³¹⁹ Erzincan'ın yine Evliya Çelebi döneminde canlı bir ticaret şehri olduğunu görmekteyiz. Evliya Çelebi; Erzincan'ın Kemah ilçesine dair bilgileri ise şu şekildedir; *“Kardan beyaz, Kırşehir tuzundan daha leziz tuzu olur ki, dünyaca meşhurdur.”* *“ Bu şehrin meşhur olan başka bir mamulü de çok sağlam olan çadır bezidir ki benzerine hiçbir yerde rastlamak imkânı yoktur. Hatta halk dilinde, Kemah'ın bezi, Erzincan'ın kozu, Bayburt'un kızı, diye bir darb-ı mesel olmuştur.”*³²⁰

Seyyahların anlattığı bilgiler doğrultusundan Erzincan geçmişten günümüze bağlık bahçelik, canlı bir ticaret merkezi ve önemli bir şehir olarak varlığını sürdürmüştür, birçok önemli kişileri ağırlamış ve birçok medeniyete de ev sahipliği yapmıştır. Bu açıdan Erzincan her zaman Anadolu coğrafyası için önem arz etmiş ve tarihi coğrafyası açısından ele geçirilmek istenen bir şehir olmuştur. Ne yazık ki geçirmiş olduğu çok sayıda deprem Erzincan'ın ev sahipliği yaptığı uygarlıkların birçok maddi ve manevi kalıntılarını günümüze taşınmasını engellemiştir.

³¹⁹ Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s.198.

³²⁰ Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s.615-616.

SONUÇ

Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Erzincan, tarihin ilkçağlarından itibaren bir yerleşim yeri olmuş, birçok kavme ev sahipliği yapmıştır. Coğrafi yapısının ve iklim özelliklerinin elverişsiz olmasına rağmen tarih öncesi devirlerden ortaçağa kadar birçok sayıda kavmin mücadele alanlarından biri olmuştur. Erzincan'ın tarihi en eski dönemlerden itibaren tarihi ipek yolu güzergâhında bulunması buranın tarihi önemini artırmakla beraber ticari, ekonomi ve sosyal bakımdanda önemli bir konum olmasını sağlamıştır.

Yapılan tarihi ve arkeolojik kazılar neticesinde Erzincan ve çevresinde bulunan ilkçağa dair buluntular bu bölgenin birçok kültüre ev sahipliği yaptığını göstermiştir. Erzincan ilkçağda Hurri, Hayaşa, Urartu, Med, Pers, Helen, Roma ve İslami kavimlerin hâkimiyetine girmiş ve neticede 1071 Malazgirt Zaferi ile de Türklerin egemenliğine girmiştir. Mengücekoğulları ve Selçuklu hâkimiyetinde uzun süre ikbal süren Erzincan 1243 Köseadağ Savaşı ile Moğol tahakkümü altında kaldıktan sonra Eratnalılar egemenliğinde kalmış ancak daha sonra Uzun Hasan döneminde Akkoyunlulara başkentlik yapmıştır. Sonraları ise Osmanlı egemenliğine girerek varlığını devam ettirmiştir.

Erzincan birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olmasına rağmen Erzincan'ın fay hattı üzerinde bulunmasından dolayı tarihin en eski dönemlerinde beri hep depremlere maruz kalmıştır. Bu durum eski dönemlerdeki tarihi eser ve kalıntıların günümüze kadar ulaşamamasına neden olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmet bin Mahmut, *Selçukname 1*, (haz. Erdoğan Merçil), 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Cem Yayınları, İstanbul 1995.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, YKY, 2. Baskı, İstanbul 2014.
- AKIN- TUNCEL, Erdoğan – Metin, “Kemaliye”, *İA. C. 25*, İstanbul 1995, s. 236-237.
- AKKUŞ, Fatma, *Akkoyunlu ve Memlük Münasebetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- AKURGAL, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara 1997.
- AKSARAYÎ, Müsâmeretü'l-Ahbâr, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara 2000.
- AKSU, Taştan, *Mengücekler ve Şehirleri*, Doğu Yayınları, Erzincan 2005.
- ALTIN Kader – YAGA Nazan, "Ortaçağ Dönenminde Erzincan'da Ahilik Kurumu", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildiriler*, C.I, 2016, s.77-81.
- APAK, Âdem, “ Emeviler Döneminde Anadolu’da Arap – Bizans Mücadelesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.18, S.2, 2009, s. 96-122.
- ARIKAN, Zeki, “Eğin Kasabası’nın Tarihsel Gelişimi” *OTAM Dergisi*, S.12, Ankara 2001, s. 1-62.
- AVCI, Casim, “Emeviler Döneminde Bizans İmparatorluğu ile Diplomatik İlişkiler”, *Beşinci Uluslar Arası Orta Doğu Semineri*, Elazığ 2010, s. 90-100.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında Hatıralar ve Tahassüsler*, Ankara 1981.
- BAHADIR, Gürhan, “Anadolu’da Bizans – Sasani Etkileşimi”, *Turkish Studies*, S.6, 2011, s. 686-703.
- BARBARO, Josaphat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Tercüme ve Notlar Tufan Gündüz, İstanbul 2016.
- BELAZURÎ, *Futuhul-Büldan*, (çev. Mustafa Fayda), Ankara 1987.
- BURNABY, Fred, *At Sirtında Anadolu*, İletişim Yayıncılık, Çev. Fatma Taşkent,

- İstanbul 2005.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- CAHEN, Claude, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, (çev. Yaşar Yücel – Bahaeddin Yediyıldız), TTK, Ankara 1992.
- CANSIZ, İsmail, “Bir Dönüm Noktası Olarak 1071”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl.8, S.1, s. 92-93.
- CEVAD, Ali, *Memaliki Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet, 1313.
- CUÏNET, Parvital, *La Turquie D'asie Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De l'asie- Mineure*, Paris 1892.
- EBU BEKR-İ TİHRANÎ, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara 2014.
- EĞİLMEZ, Savaş, *Erzurum, Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yay. Erzurum 2014.
- ELİBÜYÜK, Mesut, “Coğrafya'nın Önemi, Tanımı ve Sınıflandırılması” *Türk Kültürü Araştırmaları* (Talip Yücel'e Armağan 1-2), 1995, s. 122-138.
- ELVAN ÇELEBİ, *Menakıbu'l – Kudsiyye Fi Menasıbi'l Ünsiyye*, Haz. İsmail E. Erünsal, Ahmet Y. Ocak, TTK, Ankara 1995.
- ERCAN, Yavuz, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik*, Turhan Kitapevi, Ankara 2010.
- ERDEM, İlhan, “Doğu Anadolu Türk Devletleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 639-716.
- ERZEN, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartılar*, TTK, Ankara 1984.
- ESKİKURT, Adnan, “Tarihi Coğrafya Çalışmalarının Metodoloji Konusunda Genel Bir Değerlendirme” *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 11, İstanbul 2005, s. 40-64.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Sadeleştiren: Tevfik Temel Kuran-Necati Aktaş, C.1-2, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.
- EYUPOĞLU, Bedirhan, “Selçuklu Türklerinde Dış Ticaret”, *Turkhis Studies*, S.5, 2014, s. 371-401.

- FARAQHI, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam- Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev. Elif Kılıç, 8. Baskı, 2014.
- FAYDA, Mustafa, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. II, İstanbul, 1986.
- GÖDE, Kemal, “Eratnalılar Devleti Tarihine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 797-808.
- GREGORY ABÛ’L-FARAC, *Abû’l-Farac Tarihi*, C. I, II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- GROUSSET, Rene, *Histoire de L' Armenie Des Origenes a1071*, Paris, 1947.
- GÜL, Abdulkadir, “Osmanlılar Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme”, *History Studies*, S.3, 2011, s. 114-129.
- GÜNEL, Gökçe, “Anadolu Selçuklu Dönemi’nde Anadolu’da İpek Yolu - Kervansaraylar – Köprüler”, *Kebikeç*, 29, 2010, s. 133-146.
- GÜNEY, Emrullah, *Trakya ’nın, Anadolu Tarihi Coğrafya Bölgeleri ve Antik Kentleri*, Edge Akademi, Ankara 2013.
- GEYİKOĞLU, Hasan , “Harzemşahlar ve Doğu Anadolu”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 917- 925.
- HALKIN, Leon – E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, TTK, Ankara 2000.
- HAMILTON, Williame John, *Küçük Asya*, Çev. Kasım Toraman, İstanbul 2013.
- HOİGMAN, E., *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, (terc. Fikret Işıltan), İÜEF Yay., İstanbul 1970.
- İŞIKLI, Mehmet, *Doğu Anadolu Erken Transkaşkaya Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- İBN-İ BATUTA, Ebû Abdullah Muhammed İbn-i Batûtâ Tanci, *İbn-i Batûtâ Seyahatnâmesi*, c. I, trc. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- İBN-İ BİBİ, *El-Evâmiru’l-Alâiyye fi’l-Umûri’l-Alâiyye (Selçuk-Nâme)*, C. II, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- İBNÜ’L-ESÎR, *El-Kâmil fi’t-Târîh Tercümesi*, C. XII, Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Zülfikar Tüccar,M. Beşir Eryarsoy, Abdullah Köşe, Redaktör: Mertol Tulum, Bahar Yay., İstanbul 1987.
- İPLİKÇİ, Bülent, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Marmara Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990.

- İPLİKÇİ, Bülent, *Helen ve Roma Tarihi'nin Anahtarları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- KAÇAR, Turhan, "Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar" *Tarih Dergisi*, S.47, 2008, s. 12-13.
- KAEGİ, Walter E. , *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Kaknüs Yay., İstanbul 2000.
- KARA, Ruhi, "Erzincan Adı Üzerine", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, C.1. Erzincan 2026, s.563- 571.
- KARAOSMANOĞLU-KORUCU, Mehmet– Halim, "Altıntepe Urartu Kalesi Kazı ve Onarım Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.34, Erzurum 2014, s. 117-132.
- KÂTİP ÇELEBİ, *Cihannüma*, Editör: Said Öztürk, Metin Sadeleştirme: Said Öztürk, Hüsnü Koyuncuoğlu, Hüseyin Yorulmaz, Dursun Küçükbaltaç, Ahmet Eryüksel, Ramazan Tuğ, Yılmaz Karaca, Yahya Okutan, İstanbul 2013.
- KAYA, Abdullah, "Mengücek Askeri Savunma Yapılarından Birisi: Divriği Kalesi", *USAD*, 2016, S.5, s. 167-180.
- KEMALİ, Ali, *Erzincan Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.
- KINAL, Füzuran, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara 1987.
- KOCA, Salim, "Büyük Selçuklu Devleti Kuruluncaya Kadar Selçuklu Ailesi ve Türkmenler", *Yeni Türkiye, Türk Dünyası I*, S.15, Ankara 1996, s. 313-348.
- KONUĞU, Enver, *Büyük Göçler ve Ermeni Kıskaçındaki Erzincan'ın Al Bayrağına Kavuşması*, Ankara 2001.
- KORUCU, Halim, *Erzincan Altıntepe Urartu Kalesi ile Yakın Çevre Yerleşmeleri Tunç ve Demir Çağlar Seramiği*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2012.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1993.
- KÖRPE, Reyhan, "Büyük İskender'in Troas'da İzlediği Rota ve Granikos Savaşı" *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.10-11. s. 95-108.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998.
- MEMİŞ, Ekrem, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1990.

- MEMİŞ, Ekrem, *Tarih Metodolojisi*, Çizgi Yayınları, Konya 2005.
- MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman – Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 2011.
- MERT, Osman, “Kemaliye’ de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.34, Erzurum 2007, s. 233-254.
- METİN, Tülay, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Türk İskanına Dair Bir İnceleme, Malatya Öreneği", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), s. 137-156.
- MİROĞLU, İsmet, “Erzincan” *İA*, c. 11, İstanbul 1995, s. 318-321.
- MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK, Ankara 1990.
- MOLTKE, Feld Mareşal Helmuth Von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Türkçesi Hayrullah Örs, İstanbul 2016.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Anadolu”, *İA*, C.3, 1991, s.110-116.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı Yahut Anadolu'da İslam – Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011.
- ÖNGÜL, Ali, “Mengücekler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 775-791.
- ÖZÇELİK, İsmail, *Tarih Metodolojisi*, Gazi Kitapevi, Ankara 2014.
- ÖZEN, Firdevs, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", *Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar II*, Ankara 2017, s. 515- 541.
- ÖZERGİN, M. Kemal, *Anadolu Selçuklu Çağında Anadolu Yolları*, İ.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Tezi, İstanbul 1959.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, “Altın-tepe Kazıları”, *Bellekten*, XXX, 1961, s. 253-290.
- ÖZGÜÇ - SAATÇİ, Tahsin – Tahsin, “Altın-tepe’de Bulunmuş Olan Emevi Sikkeleri”, *Bellekten*, C.XLVII, S.188, 1983, s. 1195-2105.
- PINARCIK, Pınar, “Urartu Krallığı’nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.27, S.2, s. 460-461.
- POLO Marco, *Marco Polo Seyahatnamesi*, haz. Filiz Döküman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLÂH HEMEDÂNÎ, *Câmiu't-Tevârih*, C. 2. Haz. Muhammed

- Ruşen- Mustafa Musevî, Neşr-i Elburz, Tahran 1373.
- RUBRUK, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, trc. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.
- SAĞLAM, Ahmet, “Anadolu’da Moğol - İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/41 (2015), s. 553-562.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Türk Anadolu’da Mengücekoğulları*, YKY, İstanbul 2005.
- SAMİ, Şemseddin, *Kamusu'l-Alam, Tarih ve Coğrafya Lügatini ve Tabir Ashala Kaffe-i Esmâ-i Hassayı Camidir*, İstanbul 1889.
- SCHILTBERGER, Johannes, *Türkler ve Tatarlar Arası*, Çev. Turgut Akpınar, İstanbul 1997.
- SEVİM, Ali, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara 1988.
- SEVİM, Ali, “Malazgirt Muharebesi”, *İ.A.*, C. 27, İstanbul 1995, s. 481-483.
- SEVİM, Ali, *Malazgirt Meydan Savaşı*, TTK, Ankara 1971.
- SİVAS, Taciser, *Uygurluk Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2011.
- Stabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, XII-XIII-XIV*, (çev. Adnan Pakman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.
- SÜMER, Faruk, “Mengüçlüler”, *İ.A.*, C.29, 2004, s. 139-142.
- SÜMER, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1998.
- SÜMER Faruk –SEVİM Ali, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, Ankara 1988.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1987.
- ŞAHİN, Tahir Erdoğan, *Hayaşa Bölgesi Tarihi I.*, Berkant Yayınları, Ankara 2014.
- TAESCHNER, Franz, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2010.
- TAŞÇI, Kemal, “Erzincan’da Eratnalı Hâkimiyeti”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildiriler*, C.I, 2016, s.389-406.
- TAVERNIER, Jean Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2006.
- TEXIER, C., *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeoloji*, Çev. Ali Suat, Latin

- Harflerine Aktaran K.Y. Kopraran, Sadeleştiren M. Yıldız, Ankara 2002.
- TUNÇEL, Harun, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.2, Elazığ 2000, s. 23-34.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Kitabevi, İstanbul 2014.
- TURAN, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.
- TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK, Ankara 1958.
- TUROĞLU, Hüseyin, “Coğrafya ve Coğrafya Eğitimi”, *Coğrafya Kurultayı Bildiriler Kitabı*, Türk Coğrafya Kurumu, 2002.
- UMAR, Bilge, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1993.
- UMAR, Bilge, *Karadeniz Kappadokia’sı (Pontus) Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılap Yayınları, Ankara 2000.
- Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer-Prof. M. Halil Yınanç, TTK Yay., Ankara 2000.
- YAVİ, Ersal, *Doğu Anadolu ve Erzincan*, T.C. Erzincan Valiliği, Ankara 1994.
- YETİŞKİN, Mehmet, “Tarih, Coğrafya ve Sosyo - Kültürel Ortamın Türk Kimliğinin Gelişmesine Etkileri”, *Akademik İncelemeler*, C.2, S.1, 2007, s. 39-68.
- YİĞİT, Turgut, “Hitit Krallığı’nda Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not”, *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.22, S.35, Ankara 2004, s. 219-226.
- YİĞİT, Turgut, “Hurrilere İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar”, *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, S.38, Ankara 2005, s.55-69.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1944.
- YİNANÇ, Refet, “Mengüceklilere Ait Bir Vakfiye Sureti”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, 1963, s. 17-21.
- ZENO, Caterino - CONTARİNİ Ambrogio, *Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnamesi*, Çev. Tufan Gündüz, İstanbul, 2016.
- WILLIEM, Ruysbroeckli, Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255, Çev. Zülal Kılıç, İstanbul, 2010.

